

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED A INFORMATIKY

GEOGRAFIA SÍDIEL – vybrané kapitoly, cvičenia

Gabriela Repaská
Petr Chalupa

2026

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE

Fakulta prírodných vied a informatiky

Katedra geografie, geoinformatiky a regionálneho rozvoja

GEOGRAFIA SÍDIEL

- VYBRANÉ KAPITOLY, CVIČENIA

**Gabriela Repaská
Petr Chalupa**

Vysokoškolské skriptá

Nitra 2026

Názov publikácie: Geografia sídiel – vybrané kapitoly, cvičenia

Autori: RNDr. Gabriela Repaská, PhD.

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

Recenzenti: Doc. RNDr. Svatopluk Novák, PhD.

Doc. RNDr. Vladimír Slavík, CSc.

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Edícia Prírodovedec č. 916

Schválené: Edičnou komisiou FPVal UKF v Nitre dňa 20. 3. 2026

Počet strán: 125 strán

Text neprešiel jazykovou úpravou

© UKF v Nitre 2026

Publikácia bola vytvorená v rámci projektu KEGA č. 008UMB-4/2025 s názvom Celoživotné vzdelávanie pedagogických a vedeckovýskumných pracovníkov prírodovedných odborov na vysokých školách v oblasti geografických informačných systémov.

ISBN 978-80-558-2377-5

Vysokoškolské skriptá boli spracované pre vzdelávanie v študijnom odbore Vedy o Zemi, v študijnom programe Geografia v regionálnom rozvoji (jednoodborové štúdium, bakalársky I. stupeň), predmet Geografia sídiel, ako i v študijnom odbore Učiteľstvo a pedagogické vedy, v študijnom programe učiteľstvo Geografie v kombinácii (bakalársky I. stupeň), predmet Geografia obyvateľstva a sídiel.

Obsah

Úvod	5
1 Vývoj vedného odboru, predmet, metódy	7
1.1 Vývoj geografie sídiel	7
1.2 Predmet geografie sídiel, úlohy a metódy jej výskumu	11
1.3 Cvičenie 1 – Súpis odborných geografických prác venujúcich sa problematike geografie sídiel	12
2 Sídelný priestor planéty Zem a jeho genéza	14
2.1 Sídelný priestor	14
2.2 Vývoj osídlenia a charakteristika základných pojmov	16
2.3 Fázové spoločenské zmeny	19
2.4 Cvičenie 2 – Sídelný priestor planéty Zem	29
3 Vidiecke obce	30
3.1 Vymedzenie vidieckych obcí	30
3.2 Samota, vieska, malé vidiecke sídlo	32
3.3 Vývoj členenia vidieckych obcí na nižšie sídelné jednotky v SR	34
3.4 Morfogenetické typy vidieckych obcí	36
3.5 Typy vidieckych obcí podľa koncentrácie zastavanej plochy	39
3.6 Funkčné typy vidieckych obcí	41
3.7 Veľkostná štruktúra sídiel	43
3.8 Cvičenie 3 – Vidiecke sídla a morfogenetické typy	46
3.9 Cvičenie 4 – Analýza vybraného okresu, veľkostná typológia obcí	48
4 Mestá	50
4.1 Historický vývoj	50
4.2 Mesto a jeho definície, kritériá vymedzovania miest	54
4.3 Mestá v rôznych regiónoch Zeme	58
4.4 Geografická poloha miest	60
4.5 Funkcie miest	63
4.6 Priestorová štruktúra miest	67
4.6.1 Plán – pôdorys mesta	68
4.6.2 Teórie priestorovej štruktúry miest	70
4.6.3 Modely rastu miest	72
4.7 Veľkosť mesta	72
4.8 Hierarchická štruktúra sídiel	74
4.9 Cvičenie 5 – Funkcie, poloha a pôdorys mesta	76
4.10 Cvičenie 6 – Zipfovo pravidlo	76
5 Zložené sídelné útvary	78
5.1 Zázemie mesta	78
5.2 Mestské aglomerácie, mestské regióny	80
6 Sídelné procesy	86
6.1 Územné zmeny obcí	86

6.2 Urbanizácia	89
6.2.1 Charakteristika pojmu urbanizácia	89
6.2.2 Hodnotenie urbanizácie	91
6.2.3 Modely urbanizácie a fázy urbanizácie	93
6.3 Suburbanizácia a súvisiace procesy	95
6.4 Cvičenie 7 Transformačné procesy vybraného mesta	102
6.5 Cvičenie 8 – Územné zmeny obcí vybraného okresu	102
7 Seminárna práca z predmetu Geografia sídiel	104
7.1 Témy seminárnych prác	104
7.2 Teoreticko-metodické informácie k seminárnej práci	106
7.3 Pokyny k spracovaniu a štruktúra seminárnej práce	110
Záver	112
Zoznam obrázkov, tabuliek, grafov a máp	113
Zoznam použitej literatúry	115

Úvod

Vysokoškolské skriptá Geografia sídiel - Vybrané kapitoly a cvičenia sú doplnkom k prednášanej problematike z predmetu Geografia sídiel. S ohľadom na časovú dotáciu tohto predmetu nie je možné pri prednáškach plne pokryť obsah učiva. Prednášaná je vybraná časť, ktorá vychádza z najnovšej literatúry, aktuálnej situácie v danom regióne a obsahuje tiež zložitejšie záležitosti, ktoré vyžadujú podrobnejší výklad. Na základe uvedeného bolo potrebné publikovať vysokoškolské skriptá z predmetu Geografia sídiel, ktoré by odrážali rýchlo prebiehajúce zmeny v problematike mestských a vidieckych sídiel.

Učebné texty rozširujú obsah prednášok a obsahujú zadania úloh, ktoré študenti spracovávajú v priebehu semestra, v ktorom sa predmet vyučuje. Úlohy sú zamerané na riešenie aktuálnych regionálno-geografických záležitostí, čím prehlbujú vedomosti zamerané na lepšie spoznanie učiva. Predložené skriptá sú určené pre vysokoškolských študentov geografie a jej príbuzných disciplín.

Geografia sídiel – vybrané kapitoly a cvičenia je prehľadne spracovaná na teoretickú a praktickú časť. Teoretická časť vysokoškolských skript obsahuje prehľad problematiky z geografie sídiel. Praktická časť poukazuje na konkrétne cvičenia, ktorých zadanie je umiestnené za hlavnými kapitolami a vychádzajú z prebratého učiva. V rámci predmetu si študenti vyberajú aj tému seminárnej práce, ktorú v priebehu semestra spracovávajú. Jednotlivé témy sú uvedené v kapitole 7.

Študenti vypracovávajú cvičenia a seminárne práce postupne a odovzdávajú ich k určitému dátumu na vzdelávací portál EDU UKF. Vkladanie jednotlivých cvičení a seminárnych prác je realizované do kurzu Geografia sídiel, kde študenti nájdu aj informácie k predmetu. Cvičenia a aj seminárne práce majú jednotnú úpravu, obsahujú titulný list s názvom univerzity, fakulty a katedry, číslo cvičenia a jeho názov, v prípade seminárnej práce názov seminárnej práce, ďalej meno študenta, odbor, ročník, akademický rok a dátum spracovania. Obsahom jednotlivých cvičení a seminárnych prác je spracovaná problematika doplnená o analýzy, tabuľkové, grafické a kartografické výstupy. Kartografické výstupy študenti spracovávajú cez softvér pre tvorbu máp GIS (geografické informačné systémy) v programe ArcMap alebo QGIS. Každé cvičenie obsahuje zadanie a odkaz na podklady, ktoré sú potrebné na vypracovanie zadania (napr. internetové linky, odkaz na GIS vrstvy a pod.).

K vysokoškolským skriptám pripájame aj prílohy vo forme shapefile vrstiev – vrstvy územného a správneho členenia Slovenska, riečnu sieť Slovenska, cestnú sieť Slovenska, vrstvy miest a vidieckych obcí Slovenska a vrstvu regiónov sveta.

Vysokoškolské skriptá boli spracované pre vzdelávanie v študijnom odbore Vedy o Zemi, študijnom programe Geografia v regionálnom rozvoji (jednoodborové štúdium, bakalársky I. stupeň), predmet Geografia sídiel, ako i v študijnom odbore Učiteľstvo a pedagogické vedy, v študijnom programe učiteľstvo Geografie v kombinácii (bakalársky I. stupeň), predmet Geografia obyvateľstva a sídiel.

Texty vysokoškolských skrípt boli vytvorené tak, aby prepájali aj medzipredmetové vzťahy (napr. s históriou, informatikou, demografiou a pod.) a zároveň priniesli budúcim odborníkom a učiteľom geografie informácie využiteľné v ich praxi.

Touto cestou by sme sa chceli poďakovať recenzentom Doc. RNDr. Svatoplukovi Novákovi, PhD. a Doc. RNDr. Vladimírovi Slavíkovi, CSc. za posúdenie vysokoškolských skrípt, ich postrehy, námety a pripomienky, ktoré prispeli k zvýšeniu ich kvality.

1 Vývoj vedného oboru, predmet, metódy

1.1 Vývoj geografie sídiel

Geografia sídiel patrí medzi najstaršie humánno-geografické vedné disciplíny. S ohľadom na jej spoločenský a praktický význam je možné ju zaradiť medzi **základné disciplíny humánnej geografie**. Významu a dĺžke rozvoja geografie sídiel zodpovedá veľké množstvo odbornej literatúry a spracovaných štúdií, ktoré vychádzali a vychádzajú z odborných geografických pracovísk.

Popis sídiel bol zahrnutý už v najstarších materiáloch starovekých a stredovekých autorov, rôznych dobyvateľov, obchodníkov a cestovateľov. Môžeme sa v nich dozvedieť obvykle o polohe sídiel v krajine, ich veľkosti, vzhľadu a tvare, stavebnom materiály domov, systémoch opevnení, stavbách náboženského charakteru a o počte obyvateľov žijúcich v sídlach. Teda už v historickom vývoji možno pozorovať úzky vzťah ku geografii obyvateľstva a k ďalším disciplínam humánnej a fyzickej geografie.

Koncom 19. storočia, kedy došlo k postupnej diferenciacii geografie, sa aj geografia sídiel stala samostatnou geografickou vednou disciplínou. Približne do 90. rokov 19. storočia bola pri štúdiu sídiel pozornosť autorov zameraná predovšetkým na polohu sídiel, ich veľkosť a počet obyvateľov. Z dôvodov hospodárskych (napr. dane, možnosť obchodu), vojenských (napr. počet žijúcich mužov schopných vojenskej služby, charakter opevnení) a ďalších (napr. cirkevné stredisko, univerzitné štúdium) prevažoval praktický charakter prác.

S rozvojom industriálneho obdobia, ktoré prinášalo výrazné hospodárske a politické zmeny, došlo k rozvoju vzdelanosti a rozvoju vied. Geografia sa pretransformovala z popisnej vedy na vedu explikujúcu. Geografia sídiel sa postupne rozdelila na geografiu miest a geografiu vidieka.

Od prakticky jednoduchého popisu sídiel, cez morfogenetické prístupy, prevahu prevažne monografických štúdií miest, štúdií funkcií sídiel rôznej veľkosti, znamenalo zavedenie matematicko-štatistických metód, aplikácie systémového prístupu a užívanie výpočtovej techniky, virtuálnej a rozšírenej reality a DPZ plnenie nových – prevažne praktických a prognostických – zadaní pre spoločenskú prax.

Geografia sídiel, okrem najužšieho kontaktu s geografiou obyvateľstva a demografiou, využíva výskumné metódy a terminológiu urbanizmu, územného plánovania, plánovania regionálneho a ekonomického rozvoja, ako aj poznatky z fyzickej geografie. Znalosti z fyzickej geografie sú dôležité napr. pri vysvetľovaní základných poznatkov vývoja, rozmiestnenia, polohy sídiel. Väčší význam má však spolupráca s inými disciplínami humánnej geografie, pretože práve v sídlach je koncentrovaná prevažná časť ekonomickej činnosti obyvateľstva. Z ostatných vied využíva geografia sídiel poznatky zo sociológie a histórie. Mnoho dôležitých faktov poskytuje história hospodárstva, kultúry, spoločenského rozvoja a etnografia.

Odlišnosť geografie sídiel od ostatných vied zaoberajúcich sa sídlami je v odlišnom vymedzení predmetu štúdia, hlavných úloh a v dôslednom uplatnení priestorových aspektov výskumu.

Sídelnou problematikou sa zaoberal nemecký zakladateľ antropogeografie F. Ratzel (1844–1904), ktorý pri štúdiu sídiel uprednostňoval genézu sídiel, význam polohy a ich vplyv na fyziognómiu sídla (Ratzel 1891). Bol predstaviteľom *nemeckej geografickej školy*. Vplyv etnickej príslušností (Kelti, Germáni, Rimania, Fíni a Slovania) na formu sídiel študoval koncom 19. storočia nemecký historik a zástanca determinizmu Meitzen (1895). Poznatky z rôznych oblastí sveta (predovšetkým Číny) na začiatku 20. stor. prinášali práce Richthofena (1908). Grandmann (1901) a Schlütter (1899) prišli vo svojich prácach k záveru, že sídelná geografia má okrem popisu sídla ukázať aj na možnosť, ako človek v danom priestore využíva prírodnú zložku k svojim potrebám. Začlenil tak sídlo medzi významné zložky krajiny. Nemecká geografická škola prispela k štúdiu genézy a morfológie sídiel a nemeckí geografi (Dörries 1930, Geisler 1924 a Hassert 1907) ovplyvnili vývoj tejto geografickej disciplíny v 1. tretine minulého storočia. V 30. rokoch minulého storočia sa objavili práce W. Christallera, ktorý sa zaoberal priestorovými a ekonomickými väzbami a ich vplyvom na priestorové rozmiestnenie sídiel. Christaller (1933) Teóriu centrálnych miest prezentoval na modeloch sídelnej siete Bavarska. Medzi jeho pokračovateľov možno považovať povojnovú generáciu sídelných geografov z nemecky hovoriacich krajín. Medzi nich možno zaradiť Boeslera (1960), Bouscha (1957), Klöppera (1953), Niemeirera (1969), Schwarza (1966) a ďalších z nemeckých, švajčiarskych a rakúskych geografov.

Koncom 19. storočia vznikla vplyvom P. Vidala de la Blacheho (1911) *francúzska geografická škola*, ktorá uprednostnila analýzu sídiel ku vzťahu k širšiemu zázemiu. V 30. rokoch vznikli vo Francúzsku monografie miest, prebiehal i výskum zákonitostí priestorového rozmiestnenia sídiel francúzskeho vidieka. Štúdium vidieckych sídiel sa rozvinulo v období, kedy na čele Komisie IGU pre štúdium vidieckych sídiel stál francúzsky geograf Demangeon (1933). Rozvinul výskum geografie sídiel prakticky v celosvetovom merítku, čo prinieslo do geografie nielen praktické výsledky, ale malo veľký vplyv na rozvoj teórie sídelnej geografie. Začiatkom 50. rokov 20. storočia stál na čele formujúceho sa ekologického smeru v geografii sídiel francúzsky geograf Sorré (1952).

Rozvoj *anglickej geografickej školy* podmienila priemyselná revolúcia, ktorá na ostrovoch Veľkej Británie priniesla nielen miestny rozvoj priemyslu, ale aj príliv obyvateľstva do miest. Táto silná migrácia priniesla množstvo problémov, k riešeniu ktorých prispela aj rozvíjajúca sa sídelná geografia. Úbytok poľnohospodárskej pôdy vplyvom rýchlo rastúcich miest viedla k štúdiu využitia pôd (land-use). Druhý impulz rozvoja sídelnej geografie priniesla vo Veľkej Británii 2. svetová vojna, ktorá znamenala vážne zničenie bytového fondu nielen Londýna, ale aj ostatných priemyselných miest. Preferované boli štúdie zamerané na výstavbu a rozvoj miest a krajiny (Geddes 1949, Smailes 1966, Hall 2003 a iní). Preferované boli štúdie zamerané na rurálnu geografiu, urbánnu geografiu, plánovanie miest, sídelné

procesy – counterurbanizáciu (Carter 1990, Geddes 1949, Hall 2003, Champion 1991, Pacione 2004, Pacione 2009, Palen 2018, Smailes 1966 a iní).

Francúzska a nemecká sídelno-geografická škola ovplyvnila rozvoj *sídelnej geografie v Poľsku*. Po 2. svetovej vojne a počas obnovy sídelného systému v dôsledku vojny bol vypracovaný program výskumu sídelnej krajiny a obnovy miest. O rozvoj teórie a praxe sa zaslúžil predovšetkým poľský geograf Dziewoński (1956), medzi oststných autorov možno zaradiť: Domański (1978), Kielczewska-Zalewska (1969), Liszewski a Maik (2005), Straszewicz (1972) a iní.

Podobná povojnová situácia bola v bývalom ZSSR. *Ruskú školu* založil Baranskij (1956), rozvíjal ju aj Sauškin (1955). Ruská geografická škola prispela k rozvoju teórie a praxe štúdiami zameranými na problematiku mestských funkcií a položila základy systémového prístupu v geografii. Najviac sa o to zaslúžili autori Pokšiševskij (1965), Pivovarov (1976) a ďalší.

Špecifický spôsob kolonizácie súčasného územia USA viedol objekt skúmania *sídelnej geografie v Amerike* k osídľovaniu vidieka a následne k špecifickému rozvoju miest. V spolupráci so sociológiou vznikali nové koncepcie týkajúce sa sociálnej diferenciácie mestských sídiel a k rozvoju terciárneho sektoru v mestách. Americkí geografovia obohatili sídelnú geografiu napr. o teóriu funkčnej priestorovej štruktúry a prispeli k používaniu matematicko-štatistických metód a modelovaniu. V súčasnosti prevažujú štúdie prospievajúce k rozvoju ekonomickej a komerčnej praxe. Okrem štúdia vlastného územia sa zaslúžili aj o poznanie sídelnej problematiky iných krajín a oblastí. V Latinskej Amerike je geografia sídiel rozvinutá najviac v Brazílii. Medzi predstaviteľov americkej školy môžeme zaradiť napr. autorov Burgess (1929), Hoyt (1939), ktorí sa venovali priestorovým štruktúram miest. Pravidlo poradia veľkosti miest určil Zipf (1941), funkčnú klasifikáciu miest riešil Harris (1943), autorom termínu megalopolis bol Gottmann (1957).

V *ázijských oblastiach* je vďaka výstavbe častí miest geografia sídel najviac rozvinutá v Japonsku a v krajinách tzv. „ázijských tigrov“. Výstavba v ropných oblastiach Blízkeho východu vychádzala prevažne z architektonických štúdií.

Ešte pred vznikom *Československa* patrili medzi práce európskeho významu práce Dvorského (1919), ktoré hovorili o polohe českých miest a malých horských sídiel. V medzivojnovom období sa so sídelnou problematikou zaoberali v bývalom Československu Pohl (1936), Koláček (1936), Říkovský (1939), Hromádka (1943) a ďalší.

Po 2. svetovej vojne sa v geografii sídiel presadil funkcionálno-štruktúrally smer, ktorý chápe sídla ako socio-geografické javy, ktoré formujú jednak ekonomické pomery miesta a jednak jeho prírodné podmienky. V odborných prácach sa vo väčšej miere objavujú matematicko-štatistické a matematicko-kartografické metódy, ktoré dopĺňali dovtedy používané historicko-geografické metódy. Vo výskumoch sa pozornosť presunula na sídelné jednotky, územné zmeny, socialistickú urbanizáciu, hierarchizáciu a spádovosť sídiel.

Geografia sídiel po roku 1990 sa chápe ako obdobie transformačných a postindustriálnych zmien, ktoré výrazne ovplyvnili mestá, vidiek aj sídelnú sieť. Zvlášť výrazne sa tieto zmeny prejavujú v postsocialistických krajinách strednej a

východnej Európy, kde prechod od centrálne plánovaného hospodárstva k trhovému systému priniesol nové formy sídelného vývoja. Transformačné procesy po roku 1990 sú úzko späté s politickými, ekonomickými a spoločenskými zmenami. Zánik centrálneho plánovania, privatizácia a liberalizácia trhu viedli k zásadnej zmene fungovania miest a obcí. V mnohých mestách došlo k útlmu tradičného priemyslu, na druhej strane sa objavili nové rozvojové impulzy, najmä v oblasti služieb, obchodu, administratívy a zahraničných investícií (Sýkora 2009).

Jedným z najvýraznejších sídelných procesov po roku 1990 je *suburbanizácia*, teda presun obyvateľstva, bývania a ekonomických aktivít z jadier miest do ich zázemia. Tento proces vedie k rozširovaniu mestských regiónov, rastu satelitných obcí a k zmene funkčného využitia krajiny (Bezák 2006).

Významným aspektom vývoja geografie sídiel po roku 1990 je *globalizácia*, ktorá posilnila postavenie veľkých miest a metropolitných regiónov. Niektoré mestá sa stali uzlami globálnych ekonomických, finančných a informačných sietí. Tento proces, označovaný ako metropolizácia, vedie k rastu významu hlavných miest a veľkých aglomerácií, zatiaľ čo menšie mestá a vidiecke oblasti často čelia stagnácii alebo úbytku obyvateľstva (Pacione 2009).

Slovenskí a českí geografi prispeli vo svojich prácach k riešeniu praktických úloh, k rozvoju teórie geografie sídiel a mnohí – ako vysokoškolskí pedagógovia – vychovali ďalšie generácie sídelných geografov. Medzi najvýznamnejších slovenských a českých geografov možno zaradiť napr. O. Bašovského, A. Bezáka, M. Hampla, M. Ouředníčka, Š. Očovského, V. Slavíka, L. Sýkoru, A. Vaishara, J. Verešika, C. Votruba a iných.

Geografiu sídiel možno na Slovensku a v Čechách rozdeliť do niekoľkých prác:

- a) Práce zaoberajúce sa geografiou sídiel ako celku – Votruba (1980); Baran a Bašovský (1998); Bašovský a Mládek (1989); Slavík (2009), Chalupa a Tarabová (1989); Chalupa (1980); Chalupa (1992); Pašiak (1990), Hampl a ďalší (1987) a iní,
- b) Práce zaoberajúce sa geografiou miest – Hrůza (2014); Pouš (2013); Verešik (1966),
- c) Práce zaoberajúce sa geografiou vidieka – Fekete (1947); Ivanička a ďalší (1966), Perlín (1994); Zubriczký (2003; 2005) a iní,
- d) Práce týkajúce sa sídelného vývoja – Pašiak (1990); Votruba (1980); Žudel, ed. (1995) a iní,
- e) Práce dotýkajúce sa analýz miest (priestorová štruktúra, funkčné mestské regióny, atď.), materiálnej stránky sídiel – Bezák (1987; 1990); Matlovič (2004); Očovský (1989), Verešik (1974) a iní,
- f) Práce zaoberajúce sa hierarchizáciou a spádovosťou sídiel (miest) – Bašovský a ďalší (1986); Bezák (1970); Hampl a ďalší (1987); Očovský (1973); Slavík (1991) Slavík a ďalší (2016) a iní,
- g) Práce zaoberajúce sa sídelnými procesmi (územnými zmenami, urbanizáciou, suburbanizáciou, atď.) – Berčík a Lovecký (1993), Musil (1977), Ouředníček (2013), Repaská (2012), Slavík (1998), Slavík a ďalší (2011), Sýkora a ďalší (2002), Šveda a Šuška (2019),

- h) Regionálno-geografické práce, kt. obsahujú state o sídlach – *Plesník a ďalší (1974); Sýkora (1993)*,
- i) Práce dotýkajúce sa rôznych znakov sídiel, sfér vplyvov mesta, hraníc mesta, štruktúrou a rozmiestnením obyvateľstva, transformačnými procesmi – *Bezák (1987; 1990); Slavík a ďalší (2011); Šveda a Šuška (2019); Repaská (2012); Matlovič (2004); Sýkora (2002); Ouředníček a ďalší (2013)*.

1.2 Predmet geografie sídiel, úlohy a metódy jej výskumu

V geografii sídiel existuje veľké množstvo definícií, ktoré odrážajú prístupy rôznych odborníkov a zástupcov národných škôl. Mnohí považujú geografiu sídiel spolu s geografiou obyvateľstva za jednu a spoločnú disciplínu humánnej geografie. V poľskej a ruskej odbornej literatúre nájdeme i prístupy (Kabo 1947; Kielczewska-Zalewska 1969), ktoré uvádzajú geografiu obyvateľstva a sídiel – spolu s fyzickou, humánnou a regionálnou geografiou – za samostatnú časť geografie, tzv. „geografiu človeka“.

Predmet štúdia geografie sídiel výstižne definujú geografi Baran a Bašovský (1998). Podľa nich geografia sídiel skúma z časopriestorového aspektu štruktúru, vzájomné vzťahy a špecifické zvláštnosti sídiel. Autori uvádzajú, že predmetom sídelnej geografie je na základe hlbkej a všestrannej analýzy sídelnej štruktúry predložiť námety, koncepcie a metódy, ktorými je možno dosiahnuť čo najúčelnejšiu štruktúru sídiel a sídelnej siete, čo najúčelnejšie rozloženie sídiel s ohľadom na rozmiestnenie ekonomických aktivít a čo najoptimálnejšie využitie prírodného prostredia, v ktorom pracujú a žijú ľudia.

Geografia sídiel sa zaoberá štúdiom priestorových aspektov foriem, štruktúry, funkcií a špecifických zvláštností sídelných javov. Skúma trvalo pôsobiace symbioticky prepojené, ale s odlišnou okamžitou dynamikou pôsobiace zložky, a to:

- materiálne formy sídla,
- jeho obyvateľstvo.

Hlavnou úlohou geografie sídiel je poznanie štruktúry a rozmiestnenia sídelných javov na zemskom povrchu alebo jeho časti a objavenie zákonitostí tohto rozmiestnenia. Využitie týchto poznatkov prispieva k formovaniu takej štruktúry osídlenia, ktorá spája možnosti dokonalého využitia podmienok geografického prostredia s realizáciou ekonomických a sociálnych potrieb spoločnosti.

Geografia sídiel, okrem najužších kontaktov s geografiou obyvateľstva a demografiou, využíva **výskumné metódy** a terminológiu urbanizmu, územného plánovania, plánovania regionálneho a ekonomického rozvoja, histórie, sociológie a poznatky z fyzickej geografie.

Vzťahy medzi sídlami daného systému majú rôznu povahu (administratívnu, dopravnú, pracovnú), ale aj rôznu hierarchiu a intenzitu. Hlavnou úlohou praxe geografie sídiel je poznanie štruktúry a rozmiestnenia sídelných javov na zemskom povrchu alebo jeho časti a objavenie zákonitostí tohoto rozmiestnenia. Využitie týchto poznatkov prispieva k formovaniu takej štruktúry osídlenia, ktorá spája

možnosti dokonalého využitia podmienok geografického prostredia s realizáciou ekonomických a sociálnych potrieb spoločnosti.

Medzi fundamentálne metódy geografie sídiel patrí:

- historická metóda,
- metóda terénneho výskumu,
- komparatívna metóda,
- kartografická metóda,
- matematicko-štatistická metóda,
- metóda modelovania.

V súčasnej dobe, okrem problémov vyplývajúcich z akcelerácie urbanizačných procesov a dôsledkov demografickej revolúcie, sa sídelná geografia tradične venujú monografickému spracovaniu sídiel, funkčnej klasifikácii a morfológicko-genetickým charakteristikám sídiel.

Nezanedbateľné je množstvo štúdií, ktoré riešia optimálne rozmiestnenie výrobných, bytových a rekreačných aktivít obyvateľstva, štúdií šetriacich symbiotické vzťahy medzi určitými sídlami rôznej hierarchickej úrovne, väzby medzi sídlom a širším zázemím, transformáciu sídiel a formovanie optimálne funkčných sídelných systémov.

V podstate môžeme problematiku, ktorú rieši súčasná geografia sídiel, zhrnúť do niekoľkých **základných tematických okruhov**:

- štúdium územnej štruktúry osídlenia a poznanie základných medzisídelných vzťahov, funkcií a hierarchie sídiel,
- štúdium miest so zameraním na charakter ich ekonomickej základne, funkcie a vzájomného usporiadania,
- štúdium vzťahov medzi mestom a jeho zázemím,
- poznanie špecifických rysov urbanizácie,
- štúdium transformácie vidieckych sídiel v súvislosti so zmenami ich ekonomickej základne a funkcie,
- štúdium štruktúry jednotlivých sídiel a poznanie vzťahov medzi ich jednotlivými zložkami,
- prepracovanie metód analýzy sídelných javov a procesov,
- využitie výsledkov sídelno-geografických výskumov pre potreby praxe a prognózovania ďalšieho vývoja sídelných systémov.

1.3 Cvičenie 1 - Súpis odborných geografických prác venujúcich sa problematike geografie sídiel

Úlohy:

a) Spracujte súpis odborných sídelno-geografických prác autorov uvedených vo vyššie zaradenej kapitole. Konkrétne napíšte, akej problematike sa v rámci geografii sídiel jednotliví autori venovali a čím boli významní.

b) Spracujte súpis významnejších publikovaných odborných sídelno-geografických štúdií (monografií) týkajúcich sa sídelných pomerov Slovenska za obdobie posledných päť rokov.

c) Spracujte súpis významnejších odborných sídelno-geografických časopiseckých článkov týkajúcich sa Slovenska uverejnených za posledných päť rokov v geografických periodikách, vrátane elektronických informačných zdrojov.

d) Spracujte súpis záverečných prác zaoberajúcich sa sídelnou problematikou Slovenska za posledných päť rokov.

2 Sídlný priestor planéty Zem a jeho genéza

2.1 Sídlný priestor

Pôvod človeka kladieme do východnej Afriky, odkiaľ sa postupne šírila na ďalšie kontinenty. Po pevninských mostoch z Ázie preniklo ľudstvo do Austrálie a v dobe ľadovej (pri poklese hladiny svetového oceánu) cez Beringovu úžinu do Severnej Ameriky. Odtiaľ sa ľudstvo šírilo postupne na juh amerického kontinentu. Existujú i teórie o prieniku človeka cez Oceániu na západné pobrežie Južnej Ameriky.

Ekumenou nazývame územie, ktoré je trvale osídlené. **Sídlný priestor** je územie osídlené človekom. Areál sídelného priestoru nie je možné vymedziť ostrou nepretržitou hranicou. Hlavnými dôvodmi sú vylúčenie plôch morí a oceánov zo sídelného priestoru, rôznorodosť osídlenia a nízka hustota sídiel v subekumene. Limitujúcimi hranicami rozšírenia ekumeny sú i hranice polárnych oblastí, vysokohorských oblastí a hranice suchých oblastí. Ak nezohľadňujeme vedecko-výskumné stanice v polárnych oblastiach, pretože nemajú vlastné hospodárske zázemie (ekonomickú sebestačnosť) v mieste, kde sa nachádzajú, potom (ľudská) osídlená oblasť (**ekumena**) zasahuje do vyšších zemepisných šírok (teda bližšie k pólu) hlavne na severnej pologuli (napr. Inuitmi obývané sídla v Grónsku alebo ťažobné - banícke - oblasti na Špicbergoch).

Na južnej pologuli zasahujú ostrovčeky sídelného priestoru najjužnejšie na ostrove Južná Georgia a na Ohňovej zemi. Na rozdiel od južnej pologule, na ktorej ani vo väčších vzdialenostiach od pólou nemôžeme viesť dlhšiu súvislú hranicu sídelného priestoru, je možné na severnej pologuli túto hranicu orientačne vymedziť. Miestne podmienky, napríklad oceánske prúdy alebo hranica ľadových kryh, spôsobujú rozpätie okolo 18 zemepisných šírok medzi najsevernejšou (západné pobrežie Severnej Európy) a najjužnejšou (východné pobrežie Labradoru) polohou hranice ekumeny na pevnine severnej pologule. V historickom vývoji v oblastiach, v ktorých klimatické a pôdne podmienky umožnili rastlinnú výrobu, predovšetkým pestovanie obilnín, začali ako prvé prevažovať trvalé sídla. V minulosti bola hranica trvalých sídiel viazaná na hranicu poľnohospodárstva, v súčasnosti sa tento vzťah výrazne neprejavuje (Chalupa a Tarabová 1989).

Rozvoj spoločenskej delby práce a obchodu umožnil existenciu sídiel aj bez väzby na poľnohospodársku výrobu. Dá sa teda povedať, že rozvoj techniky a vedy umožňuje osídľovanie aj regiónov s prírodnými podmienkami nie práve vhodnými na bývanie a úplne neplatí, že hranica ekumeny sa zhoduje s hranicami pestovania poľnohospodárskych plodín, najmä obilnín. Vysokohorská hranica ekumeny (výšková hranica) je ovplyvnená predovšetkým klimatickými podmienkami a morfológiou terénu. Nadmorská výška hranice ekumeny stúpa od úrovne morskej hladiny v polárnych oblastiach smerom k rovníku. Všeobecne možno povedať, že so zvyšujúcou sa zemepisnou šírkou sa nadmorská výška sídiel znižuje. Najvyššie položené sídla sa nachádzajú v horských oblastiach tropických šírok v Mexiku,

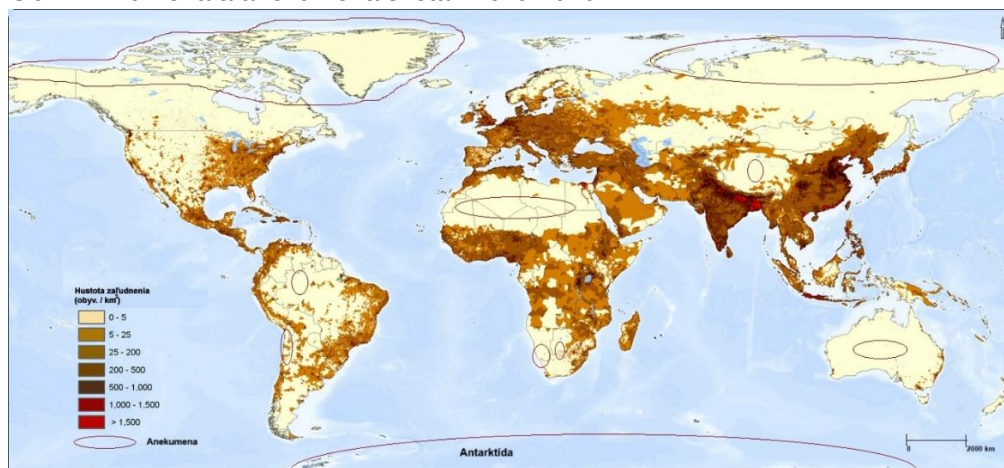
Bolíviu, Peru, Etiópiu, Keni, Tibete a Nepále, kde horná hranica bežne presahuje výšku 5 000 m n. m.

Najviac obyvateľov nad 1 000 m n. m. žije v Číne. Z hľadiska maximálnych výškových hodnôt možno za najviac hornatý štát sveta považovať juhoamerické Peru. Priebeh vysokohorskej hranice ekumeny je ovplyvňovaný topografickou polohou, napríklad reliéfom, orientáciou svahu, geologickými a pôdnymi podmienkami. Hranica styku s aridnými (suchými) oblasťami závisí od množstva zrážok a zásobovania vodou. V púštnych oblastiach sa nachádzajú ostrovčeky sídelného priestoru v miestach s bohatšími zásobami podzemnej vody a v oblastiach pozdĺž riek s dostatočným množstvom vody – napríklad pri Níle. Pri súčasnej úrovni techniky je možné získavať vodné zdroje pomocou hlbokých vrtov a privádzať vodu aj na veľké vzdialenosti, napr. do oblastí s ťažbou ropy a zemného plynu na severnom okraji Sahary.

Popri zemepisnej šírke a nadmorskej výške je významným faktorom formovania ekumeny aj vzdialenosť od mora. Približne 50 % všetkých obyvateľov Zeme žije vo vzdialenosti do 200 km od mora. Extrémnym príkladom je Austrália, kde asi 80 % obyvateľstva žije do 50 km od mora. V Afrike vplyvom prírodných podmienok žije viac obyvateľov vo vnútrozemí (500 až 1 000 km od pobrežia). Menšie neobývané oblasti nájdeme aj vo vnútri ekumeny, napríklad v rozľahlých tropických dažďových pralesoch, močiaroch a bažinách. Môžeme teda povedať, že ekumena nezaberá na našej planéte súvislé územie, pretože je pretkaná oblasťami subekumeny a anekumeny. Plocha trvalo osídleného priestoru tvorí viac než 20 % rozlohy svetovej pevniny. Približne 75 % osídlenej pevniny má hustotu zaľudnenia menšiu než 1 obyvateľ na km². Zhruba 2,5 % ekumeny má hustotu väčšiu než 100 obyvateľov na km². Okrem mestských štátov môžeme medzi najhustejšie zaľudnené krajiny zaradiť napríklad Maltu alebo Bangladéš a medzi najhustejšie obývané regióny patria povodie rieky Níl, povodie indických veľtokov, pobrežné oblasti Číny, ostrovy Jáva, Honšú, Kjúšu a Šikoku a atlantické pobrežie USA.

Subekumenou označujeme územie, ktoré je osídlené prechodne. Neobývané priestory na našej planéte tvoria **anekumenu** (obr. 1).

Obr. 1: Ekumena a anekumena sveta v roku 2020

Zdroj: Science Education Resource Center (2026) - upravené autormi

2.2 Vývoj osídlenia a charakteristika základných pojmov

Sídelné javy sú materiálne formy vznikajúce na miestach trvalého alebo dočasného pobytu človeka. Tieto materiálne formy sú obyvateľmi prispôsobované a majú veľmi rozmanitú podobu. Patria k nim rôzne druhy **sídelných jednotiek**, a to od veľmi jednoduchých (napr. jaskyne), až po značne diferencované (napr. mnohobytové viacúčelové domy).

Pre označenie **skupín obydlií** existujú rôzne termíny, napr. samota, vieska, vidiecka obec, mesto. Každý z nich súčasne vyjadruje i dané kvalitatívne vlastnosti. Všetky môžeme súhrne označiť termínom **sídlo**. Z geografického hľadiska považujeme za sídlo **každé osídlené miesto, vrátane príslušných doplnkových plôch bezprostredne funkčne spojených s obydliami**.

Sídlo je teda značne zložitým geografickým objektom, ktorý tvorí akékoľvek obývané a priestorovo oddelené zoskupenie bytových a nebytových objektov, prípadne i jednotlivé priestorovo oddelené obydliá. Vytvára ucelený kompaktný areál pre aktivity obyvateľstva a poskytuje tomuto obyvateľstvu nutné podmienky pre život, prácu a odpočinok.

Je potrebné zdôrazniť, že každé sídlo sa skladá z dvoch základných zložiek:

- vlastného obydliá s príslušnými plochami tvoriacimi sídlo,
- obyvateľstva a jeho činností.

Každé sídlo je súčasne elementárnym prvkom určitého **sídelného systému** so špecifickou a originálnou sídelnou štruktúrou. Sídelný systém je súborom sídiel určitého regiónu, ktorý je prepojený vzájomne medzi sídelnými väzbami a je tvorený sídlami rôznej veľkosti, funkcie a typu.

Sídla v krajine môžu byť usporiadané rôznymi spôsobmi. Mestá a vidiecke obce s domami blízko seba tvoria *koncentrické sídla*. Izolované obydliá a vidiecke obce s rozptýlenými domami tvoria *rozptýlené (disperzné) sídla*. Nielen v Európe, ale aj v globálnom meradle, prevládajú koncentrované sídla. Je to spôsobené hlavne sociálnou povahou ľudskej práce a v minulosti zohrávala dôležitú úlohu aj obranná funkcia sídiel.

Rozloženie ľudských sídiel v krajine sa označuje ako **osídlenie**. **Osídlením** označujeme výsledok procesu osídľovania krajiny základnými jednotkami osídlenia, ktorými sú obydliá – domy (budovy).

Podľa úrovne spoločensko-ekonomického rozvoja sa v obydliach odráža nielen stupeň rozvoja, ale aj úroveň väzby k prostrediu.

Stavebným pozemkom rozumieme pozemok, na ktorom stojí stavba, ktorá má charakter hlavnej stavby, napríklad obytný dom. Charakter hlavnej stavby nemajú stavby, ktoré plnia doplnkovú funkciu – napríklad kôlna, studňa, plot.

Sídelná jednotka (domy, budovy, obydliá, usadlosti) je každé (aj nestále) ľudské obydlie, priestor trvalého alebo len príležitostného pobytu človeka, kde človek pracuje, prespáva, uchováva potraviny, náradie a pod. Sídelné jednotky pozostávajú z domov, ktoré sú výsledkom ľudskej činnosti.

Domy môžeme rozdeliť do rôznych skupín podľa rôznych kritérií, napríklad:

a) Podľa svojho účelu:

- úžitkové budovy – obytný dom, továreň, sklad,
- monumentálne budovy – divadlo, radnica, palác,
- občianske budovy – škola, nemocnica,
- výrobné budovy – dielňa, továreň ...

b) Podľa výšky budovy:

- prízemné,
- poschodové.

c) Podľa funkcie:

- poľnohospodárske,
- rybárske,
- lesnícke,
- turistické,
- obytné ...

Ďalej môžeme domy diferencovať do skupín podľa rôznych kritérií:

a) Podľa počtu generácií:

- jednogenečný (jednorodinný),
- viacgeneračný (dvojgeneračný),
- bytový komplex (nájomný obytný dom) ...

b) Podľa konštrukcie:

- murovaný dom,
- kamenný dom,
- panelový dom,
- drevený dom ...

c) Podľa funkcie:

- obchodný dom,
- spoločenský dom,
- nápravné zariadenie ...

d) Podľa trvania obývania:

- trvalo obývaný,
- príležitostne obývaný – napr. salaše, obydlia drevorubačov, letné rekreačné chaty a iné) ...

e) Podľa tvaru – horizontálneho a vertikálneho členenia:

- podľa horizontálneho usporiadania obytného domu a hospodárskych stavieb: napr. stavba do tvaru U, L, O, I,
- podľa vertikálneho členenia: jednopodlažný dom, dvojpodlažný, trojpodlažný atď.

Domy v rôznych častiach sveta odrážajú nielen historický vývoj spoločnosti, prírodné podmienky a hospodársky pokrok, ale aj kultúrny pokrok a etnické charakteristiky.

Uvedme niekoľko príkladov (Chalupa a Tarabová 1989):

- V moslimských krajinách môžeme vidieť dva typy obytných budov – domy s vnútorným dvorom a blokové domy. Domy s vnútorným dvorom sú bežné aj v subtropických oblastiach.
- V Španielsku a latinskoamerických krajinách sú najbežnejšie domy s vnútorným dvorom a vyššími obytnými budovami. Okná a balkóny zvyčajne vedú na vnútorný dvor.
- V Strednej Ázii, Iráne, Iraku a Pakistane nájdeme domy nazývané *íwán*. Majú vyvýšené miestnosti otvorené na jednej strane do dvora a uzavreté na troch stranách. Cirkuláciu vzduchu zabezpečuje teplotný gradient medzi podlahou a stropom, čo je dôležité v týchto horúcich klimatických podmienkach.
- *Berberské domy* v Afrike, *indiánske pueblo* a *ilitské budovy* v severnej Kanade majú úplne odlišný charakter. V andskej časti Južnej Ameriky sú najbežnejšie budovy vo vidieckych obciach postavené z nepálených tehál, známych ako *adobe* (zmes hliny, slamy a plevy), tradične pokryté trávou.
- Japonské domy sú tiež založené na vlastných historických, tvarových, konštrukčných a funkčných skúsenostiach, ktoré od 16. storočia vytvorili charakteristický štýl japonskej kultúry. Typický trojizbový dom na japonskom vidieku je postavený z dreva a stojí na stĺpoch na kamennom základe. Dom preto nemá pivnice. Vnútorné priestory sú oddelené ľahkými stenami z dreva a papiera. Aj dnes je zvyčajne pokrytý slamou, rákosovou strechou, šindľami alebo pálenými tehliami.

Priestor tvoriaci zázemie sídiel a jeho obyvateľstvo tvoria **sympiotický fungujúci celok**. Spoločenské, inštitucionálne, politické a ekonomické zmeny, technický rozvoj a vývoj obyvateľstva sa navzájom ovplyvňujú. Osídlenie sa vyvíjalo dlhodobo a často odráža prvky, ktoré vznikli v dávnej minulosti. Sídelná štruktúra sa tak stáva priestorovým výrazom usporiadania spoločnosti. Vzhľadom na to, že má značnú mieru zotrvačnosti, môžeme povedať, že sídla patria medzi najstabilnejšie javy v krajine. Stavebný vývoj bol v jednotlivých historických obdobiach výrazne ovplyvnený nielen ekonomickými, socio-politickými a prírodnými podmienkami, ale aj etnickými vplyvmi a úrovňou stavebnej technológie. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že regióny so starým osídlením majú oveľa jednotnejší charakter ako oblasti osídlené neskôr alebo osídlené v prerušovaných vlnách osídlenia.

Stabilita sídelnej siete je dôsledkom ekonomickej perzistencie, pretože ak sa na určitom mieste nachádza nejaké nákladné, všeobecne prospešné zariadenie (napr. komunikačná sieť, vodovod, elektrické vedenie), je nevýhodné opustiť miesto osídlenia, keď už bolo raz zvolené. Sídelnú perzistenciu možno pozorovať napríklad pri obnove miest úplne zničených vojnou, ktoré boli znovu vybudované na pôvodných miestach.

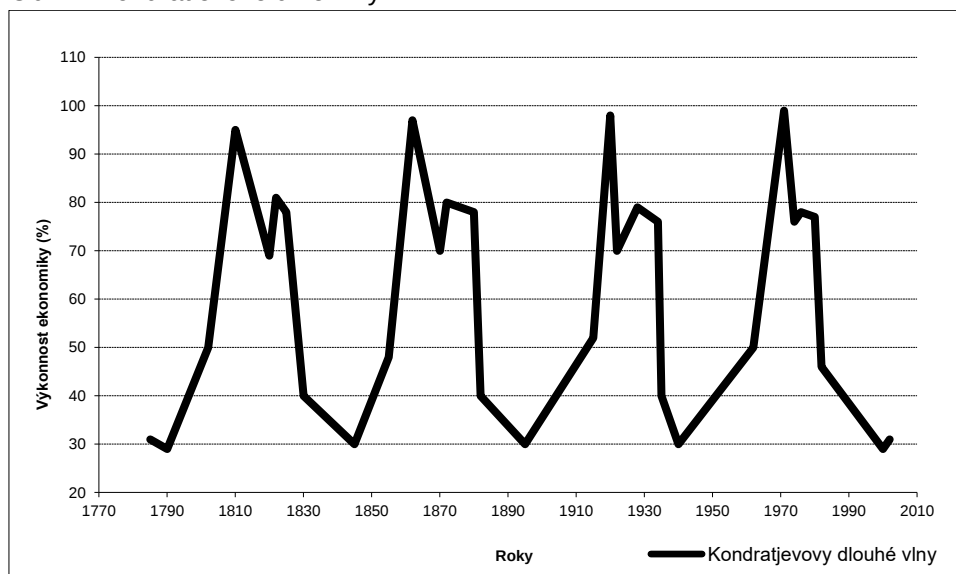
Ľudia často migrovali a až v súvislosti s neolitickou revolúciou sa začali trvalo usadzovať vo vhodných regiónoch s dobrými podmienkami pre poľnohospodársku výrobu. Vznikajúca **agrárna spoločnosť dala vzniknúť trvalým sídlam**.

V priebehu ďalšieho vývoja ovplyvnila špecifické črty sídelnej štruktúry následná industriálna spoločnosť a formovalo ju aj nastupujúce postindustriálne obdobie.

2.3 Fázové spoločenské zmeny

Na báze technologických inovácií, ktoré prinášajú zásadné kvalitatívne ekonomické a spoločenské zmeny, po ktorých nasleduje pomerne dlhé obdobie zdokonaľovania, poukázal už v 20. rokoch 20. storočia *Nikolaj Dmitrievič Kondratiev* (Kondratiev) (4. 3. 1892 – 1938). Kondratiev (1922) bol autorom viacerých dôležitých diel o teórii a analýze vývojových cyklov. Podľa jeho teórie, v priebehu vývojového cyklu, prebieha kvalitatívna premena v inováciách techniky a technológií, čo prináša novú kvalitu vyvolávajúcu následne zásadné spoločensko-kultúrne zmeny. Tie sa samozrejme odrážajú v sídelnej štruktúre. Dlhý cyklus zaznamenáva niekoľko stredných a malých oscilácií v závislosti od vstupujúcich inovácií závislých ako na vstupných činiteľoch, tak aj na vedecko-technických (obr. 2).

Obr. 2: Kondratievove dlhé vlny

Zdroj: Ivanička (1996)

Na Kondratieva nadviazal a ďalej jeho teóriu rozvinul *Alvin Toffler*, jeden z najvýznamnejších svetových futuroológov. Bol jedným z popredných členov Americkej asociácie pre vedu. Je autorom teórie postindustriálnej (superindustriálnej) spoločnosti, ktorá nahradí priemyselnú spoločnosť. Je založená na existencii striedajúcich sa a absorbujúcich vln civilizácie. Na začiatku bola prvá vlna, ktorá dala vzniknúť agrárnej spoločnosti. Postupne, v polovici 20. storočia, sily prvej vlny nahradili nové sily, ktoré vytvorili priemyselnú spoločnosť. V súčasnosti ju preniká ďalšia vlna, ktorá transformuje existujúcu priemyselnú spoločnosť na kvalitatívne vyššiu postindustriálnu spoločnosť. Toffler tiež uvádza, že

industrializmus, podobne ako agrárne obdobie, prešiel vo svojom vývoji sériou menších po sebe idúcich fáz (účinkov malých vln). Podľa tohto autora budú hnacou silou tretej vlny štyri ekonomické skupiny:

- výskum, vývoj a výroba výpočtovej techniky,
- kozmický priemysel a kozmický výskum,
- výskum a využitie dna svetového oceánu,
- biologický výskum a využívanie biologických poznatkov v praxi.

V nadväznosti na periodizáciu dejín podľa D. Bella (in Toffler 1970) rozlišuje Toffler nasledujúce etapy podľa dominantných hospodárskych odvetví:

- agrárna,
- industriálna,
- postindustriálna.

Obdobie trvajúce od polovice 50. rokov minulého storočia do štvrtiny tohto storočia je označované za postindustriálne - informačné. Podľa Tofflera je táto vlna civilizácie charakterizovaná významnými zmenami, kde dochádza k prechodu od masovosti k individualite, od analýzy k syntéze, od „zamestnania v továrňach k zamestnaniu v domácnostiach“ a od centralizácie k decentralizácii. Prvá vlna bola založená na fyzickej sile, druhá na materiálnom bohatstve a tretia na informáciách a ľudskom intelektu. Spolu s transformáciou technosféry prebieha podľa Tofflera aj revolúcia v infosfére. V podmienkach prvej vlny si dieťa vyrastajúce v rodine vytvorilo svoj model sveta na základe niekoľkých zdrojov informácií, ktoré mu poskytovali hlavne členovia rodiny, učitelia a kňazi. V druhej vlne sa objavili noviny a časopisy, v tretej vlne začal pôsobiť rozhlas a vo štvrtnej televízia, ktorú neskôr dopĺňajú počítačové médiá a internet. Pochopiteľne, staršie informačné zdroje s limitovaným rozsahom a intenzitou pôsobenia zostávajú. Podľa Tofflera dochádza k tzv. „premene ich hĺbkovej štruktúry“. Od druhej vlny prebieha vznik špecializovaných tlačovín, ktoré sú určené konkrétnej skupine obyvateľstva. Od tretej vlny síce rýchlo vzrastá počet rozhlasových a neskôr televíznych staníc, ale tiež dochádza k ich programovej špecializácii. Programy sa zameriavajú na vybrané skupiny obyvateľstva. Vplyvom nárastu audiokomunikačných prostriedkov došlo napr. v USA v roku 1997 prvýkrát k poklesu počtu televíznych divákov. S nárastom káblovej televízie, videohier a internetu ľudia prestávajú byť pasívnymi poslucháčmi a divákmi a začína sa zväčšovať skupina, ktorá sa snaží pomocou týchto technických prostriedkov a ich existujúcich informačných zdrojov vytvárať samostatne svoj hodnotový systém. Individualizácia kultúry prispieva k individualizácii osobnosti. V priebehu rokov možno od pôsobenia druhej vlny zaznamenať nielen zvyšovanie vplyvu masových prostriedkov ako celku, ale na druhej strane aj ich individualizovanie a zameranie na určitú špecifickú skupinu obyvateľov.

Americkí prognostici Naisbitt a Aburdenová (1992) modelovali svet pomocou megatrendov. 80. roky považovali za prechodné obdobie, v ktorom sa spoločnosť mení z industriálnej na informačnú. Dochádza k intenzifikácii technológií a prechodu od extenzívneho k intenzívnemu rozvoju, transformácii národných ekonomík na

globálny komplex a prechodu od krátkodobého plánovania k strategickému prognostickému riadeniu. V súlade s týmito autormi sa v ich prácach rozoberajú aj trendy prechodu od reprezentatívnej demokracie k participatívnej demokracii, prechod od hierarchických štruktúr k sieťovým štruktúram, posun inovačných centier zo „severu na juh“ a prechod od centralizácie k decentralizácii.

Týmito otázkami sa v Českej republike zaoberal okrem iných aj Sirůček (2016), ktorý za kľúčové trendy pre obdobie 2000 až 2010 považuje nasledujúce, ktoré však majú svoje korene hlboko v druhom tisícročí:

- v rozpore s predchádzajúcimi prognózami, oneskorený a pomalší nástup kvalitatívne nových technológií v novom dlhodobom cykle,
- ohrozenie globálnej stability v dôsledku zhoršenia niektorých globálnych problémov,
- prehĺbenie ekonomickej nerovnosti na celom svete s prehlbujúcou sa priepasťou medzi bohatým severom a chudobným juhom,
- globalizácia chudoby,
- rastúci odpor voči neoliberalnej forme globalizácie, najmä v rozvojových krajinách a u určitých skupín obyvateľstva v ekonomicky rozvinutých krajinách,
- šírenie deregulovaného trhu do všetkých častí sveta,
- problémy s vojenskou a politickou hegemoniou USA vo svete, najmä v určitých regiónoch planéty,
- problémy s rastúcim ekonomickým a politickým významom regiónu Rusko-Čína (prípadne + India), vrátane narušenia európskej integrácie.

Medzi geografmi sa ako prvý zaoberal otázkami postupných sociálnych zmien vo svojich prácach z konca 80. a 90. rokov slovenský geograf profesor Koloman Ivanička. Vychádzal hlavne z prác amerického futurológa a sociológa Alvina Tofflera, zástancu koncepcií transformácie kapitalizmu a autora teórií postindustriálnej spoločnosti. V dielach Ivaničku možno nájsť určité prvky marxistického materializmu v hodnotení prvých troch vĺn, ktoré sa objavujú v prípade, keď budeme chápať antagonizmus vĺn ako antagonizmus tried. Rozdiel medzi nimi spočíva v koncepcii štvrtej vlny, najmä v ich prístupoch k centrálnemu plánovaniu, významu vzdelávania a súkromného vlastníctva.

Zaujímavé prognostické štúdie vznikli v našej krajine už v 80. rokoch v rámci sekcie synergetiky Slovenskej ekonomickej spoločnosti a následne v 90. rokoch v asociácii NEZES, ktorá ich publikovala niekoľko desiatok. Všetky štúdie zdôrazňujú význam inovácií pre ekonomický a sociálny rozvoj spoločnosti. Príklady tohto tvrdenia zahŕňajú:

- Na to, čo koncerny typu Siemens, Thyssen, Krupp a iné potrebovali celé generácie, noví podnikatelia dokážu takmer zo dňa na deň.
- Šéf spoločnosti Microsoft Bill Gates, dnes najbohatší muž sveta, potreboval dvanásť rokov, aby zarobil svoju prvú miliardu dolárov. Jarry Yang a David Filo, vynálezcovia internetového vyhľadávača Yahoo, to

však dokázali za tri roky a Pierre Omidyar, zakladateľ internetovej aukčnej siete eBay, za niekoľko týždňov.

Treba dodať, že Japonsko bolo prvou krajinou, ktorá pochopila úlohu vedomostí pri urýchl'ovaní svojho hospodárskeho rozvoja. V tejto krajine vznikla po 2. svetovej vojne špecifická situácia. Porazená, demilitarizovaná krajina nevynakladala veľké finančné čiastky na armádu. Preto sa značné finančné prostriedky investovali do vzdelávacieho systému. Úroveň vzdelania sa výrazne zvýšila, najmä u žien, čo tiež úplne zmenilo ich tradičné postavenie v spoločnosti. Japonsko sa tak do veľkej miery stalo prototypom štátu 21. storočia. Stačí si uvedomiť, že ide o ostrovný štát s vysokou hustotou obyvateľstva (335 obyvateľov/km²), kde niektoré regióny možno dokonca označiť za preľudnené. Hospodárstvo už dlho zápasí s obmedzenými zdrojmi surovín a nutnosťou venovať veľkú pozornosť environmentálnym otázkam v kontexte rozvinutej priemyselnej a poľnohospodárskej výroby a dopravy. Potrebná miniaturizácia výroby s obrovskou pridanou hodnotou a minimálnymi materiálovými a energetickými požiadavkami si vyžaduje rozsiahly výskum, ktorý zase vyžaduje dobre vyškolený personál. To všetko si vyžaduje značné finančné investície, ale návratnosť investícií je vysoká. Následná automatizovaná výroba, rozdelená na veľký počet čiastkových operácií, je finančne menej náročná. V súčasnom období spoločenskej transformácie (vplyv tretej vlny civilizácie) nachádzame mnoho podobností s obdobím nástupu druhej vlny civilizácie, ktorá vznikla v predminulom storočí. Aby bolo toto tvrdenie ľahšie pochopiteľné, uvádzame niekoľko príkladov:

1. V tom čase bola spoločnosť v stave chaosu, pretože inštitucionálne usporiadanie bolo čoraz viac v rozpore s novými požiadavkami doby. Kľúčovými ideologickými konceptmi (založenými na prebiehajúcich ekonomických zmenách), ktoré sa šírili z Európy, boli „rozum, pokrok, sloboda a rovnosť“. Tieto pojmy ovplyvnili zmenu existujúcej politickej situácie v mnohých európskych krajinách, vrátane Rakúska-Uhorska, ktorého súčasťou bolo aj naše územie. Cisárovná Mária Terézia bola novou situáciou donútená čiastočne uvoľniť cenzúru, ktorú jej syn Jozef II. v roku 1781 úplne zrušil. Nové myšlienky boli tiež výsledkom rozvíjajúceho sa štúdia prírodných zákonov prírody a spoločnosti. V tomto období napríklad Karl Marx (1818 – 1883), filozof a ekonóm, ktorý čerpal z Hegelovho filozofického systému, Feuerbachovho materializmu, francúzskej socialistickej teórie a anglickej ekonómie, publikoval dielo Kapitál (Marx 1867). Charles Robert Darwin (1809–1882), britský prírodovedec a zakladateľ evolučnej teórie, publikoval knihy „O pôvode druhov prostredníctvom prirodzeného výberu“ (Darwin 1859) a „Pôvod človeka“ (Darwin 1871). Táto revolučná historická etapa vo vývoji výrobných síl sa označuje ako prvá priemyselná revolúcia. Priemyselná revolúcia sa najskôr odohrala vo Veľkej Británii v 2. polovici 18. storočia až do 30. rokov 19. stor. Prvou podmienkou priemyselnej revolúcie bolo vzniknutie voľnej pracovnej sily – zrušenie feudálnych povinností. Toto oslobodenie iniciovalo migračný proces, ktorý viedol k vyľudňovaniu vidieka. Ďalšou podmienkou bolo rozšírenie výrobných a obchodných vzťahov. V praxi to prebiehalo od 16.

storočia v súvislosti s rozšírením európskeho obchodu po celom svete. Koloniálny systém 16. až 18. storočia bol spočiatku založený na kráľovskom monopole Španielska a Portugalska a neskôr na monopole privilegovaných spoločností v Anglicku, Francúzsku a Holandsku. Nastupujúca druhá vlna civilizácie postupne priniesla nielen zásadné zmeny v inštitucionálnej štruktúre v nasledujúcich rokoch, ale aj kvalitatívne zmeny v hospodárskej štruktúre. V československom poľnohospodárstve sa objavil trojpólový systém. Potreba zabezpečiť potraviny pre vysídlené obyvateľstvo, ktoré sa sťahovalo z vidieka do rýchlo rastúcich miest, viedla k masovému pestovaniu zemiakov. Využitie novoťažných nerastných palív prispelo k rozvoju hutníctva a súvisiaceho strojárstva. To vytvorilo podmienky pre rozvoj dopravy, najmä železníc. Rozširujúci sa priemysel následne vyžadoval potrebné zmeny v existujúcom odbornom vzdelávaní.

2. Môžeme povedať, že zrýchľujúci sa hospodársky proces výrazne podporil realizáciu vzdelávacích reforiem zavedených Máriou Teréziou a Jozefom II., ktoré prispeli k významnému zvýšeniu vzdelanosti obyvateľstva. Obyvateľstvo následne dokázalo reagovať na požiadavky fázového civilizačného prechodu, ktorý priniesol spoločnosť do industriálneho obdobia. Novovytvorené hospodárske a politické prostredie a vyššia kvalita vzdelania obyvateľstva prispeli k formovaniu nového kultúrneho prostredia. V tomto prostredí prirodzene vznikli úplne nové etické hodnoty, ktoré ovplyvnili zrod a rozvoj národného obrodzenia vedúceho k vzniku národného sebauvedomenia. V 18. storočí, keď sa začali prejavovať vplyvy nastupujúcej priemyselnej éry, začalo obyvateľstvo vytvárať aj emocionálnu väzbu k národu a môžeme hovoriť o vznikajúcom vlastenectve, ako aj nacionalizmu a šovinizmu.

Niektoré objavy a vynálezy ľudskej histórie od začiatku 18. storočia:

1705	Newcomen a Savery zostrojili prvý parný stroj	1911	Ruthefordov objav atómového jadra
1745	Vacanson zostrojil tkáčske krosná (tkáčsky stav)	1912	postavená prvá Kaplánova turbína
1748	Lomonosov vyslovil zákon o zachovaní hmoty a energie	1913	Fordové závody zahájili prvú sériovú výrobu automobilov
1752	Franklin objavil bleskozvod	1916	postavené prvé tanky
1776	Bushnell spustil na more prvú ponorku	1916	vznik Einsteinovej teórie relativity
1782	Watt zdokonaľuje parný stroj	1918	postavená prvá helikoptéra
1783	Bratia Montgolfierovi vzlietli v balóne	1921	Banting a Best objavili inzulín
1785	Cartwright konštruuje mechanický tkáčsky stav	1925	objav elektrónového mikroskopu
1797	Garnerin predviedol prvý zoskok padákom	1926	zahájená výroba syntetického kaučuku
1800	Volta vynašiel prototyp galvanického článku	1926	Baird predstavil farebnú televíziu
1814	Stephenson postavil prvú parnú lokomotívu	1928	Flemingov objav penicilínu
1825	Do prevádzky bola uvedená prvá parná železnica Stockton – Darlington	1933	prvý záznam zvuku na magnetickej páske
1826	Niepce zhotovil prvú fotografiu	1935	objav izotopu uránu (urán 234)
1833	Babbage konštruuje stroj na dierovacie štítky	1942	Fermi riadi stavbu prvého atómového reaktoru
1839	bunková teória J. E. Purkyněho	1945	atómové bomby zhodené na Hirošimu a Nagasaki
1843	na vodu spustená Great Britain, prvá veľká loď poháňaná lodnou skrutkou	1946	Eckert a Mauchly zostavili prvý elektronický počítač

1866	položeny transoceánsky podmorský kábel medzi Európou a Amerikou	1946	prvá atómová ponorka
1866	Siemens objavil dynamoelektrický princíp	1947	Prvý let nadzvukového lietadla
1867	Nobel vynášiel dynamit	1948	vynájdený tranzistor
1869	Mendelejev a Meyer zostavili periodickú sústavu prvkov	1951	zrod projektu vodíkovej bomby
1876	Bell zrealizoval vynález telefónu	1954	postavená prvá atómová elektrárňa
1879	Edison vyvinul žiarovku	1952	vyrobený prvý počítač IBM
1881	Pasteur objavuje princíp ochranných látok (vakcína proti besnote)	1954	vyvinutý tranzistorový rádioprijímač
1884	Nipkov patentuje prvú televíziu	1957	vypustená prvá umelá družica Zeme Sputnik I
1887	Hertz objavil elektromagnetický princíp	1959	Luna – prvá raketa vyslaná na Mesiac
1888	Dunlop vynášiel nový typ pneumatiky	1960	Maiman zostrojil prvý laser
1892	Diesel patentuje benzínový motor	1961	Gagarin – prvý človek vo vesmíre
1895	prvá kinematografická projekcia bratov Lumiérov	1969	americkí kozmonauti vystupujú na povrch Mesiaca
1900	vznik Planckovej kvantovej teórie	1969	skonštruované prvé nadzvukové lietadlo pre osobnú prepravu Concorde
1901	objav krvných skupín	1972	Hewlett konštruuje prvý vedecký vreckový kalkulátor
1903	prvé lety bratov Wrightovcov	1979	vznikajú prvé kompaktné disky
1906	prvý rádiový lampový prijímač	80. roky 20.storočia	vznik prvých laserových kopírovacích strojov
1909	Blériot preletel kanál La Manche	90. roky 20.storočia	masový rozvoj internetu

V industriálnom období došlo k nielen k technickému rozvoju, ale aj ku vzniku kvalitatívne inej ekonomickej, politickej a sociálnej situácii na Zemi. 19. storočie zahájilo epochu nástupu demokracie. Koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia došlo k intenzívnemu využívaniu elektriny a spaľovacích motorov, čím prešiel svet do etapy druhej priemyselnej revolúcie. Racionalizovaná výroba, novo sa tvoriaci odbytový systém a zvýšenie úlohy bánk viedlo k neobvyklému hospodárskemu rastu.

20. storočie prinieslo konflikt medzi politickou a ekonomickou mocou. V dôsledku toho došlo v tomto storočí k dvom ničivým svetovým vojnám. V tejto súvislosti je dôležité mať na pamäti nasledujúce skutočnosti:

- ekonomicky silné štáty USA, Veľká Británia a Francúzsko predpokladali expanziu Nemecka na východ do vtedajšieho Sovietskeho zväzu,
- podcenili vojenskú a ekonomickú silu Nemecka,
- Sovietsky zväz bol hlavným prispievateľom k porážke Nemecka, čo bolo spôsobené hlavne vysokou mierou vlastenectva a obetavosti jeho obyvateľstva na situáciu a nie mimoriadnymi schopnosťami vtedajších vodcov ZSSR.

Je zaujímavé pozorovať, ako sa svet od začiatku priemyselnej revolúcie kvalitatívne zmenil. Počet ľudí na Zemi sa za posledných 45 rokov takmer zdvojnásobil a v najbližších 50. rokoch sa môže priblížiť k 10 miliárdam. Na prelome tisícročí žije 85 % svetovej populácie v chudobných krajinách, ich podiel na svetovom obchode je len 25 %. Pred štvrtstoročím bol zahraničný dlh týchto krajín okolo 50 miliárd libier, dnes je to 2,6 bilióna libier. 85 % obyvateľov žijúcich

v chudobných krajinách spotrebuje len 30 % svetovej energie, 25 % kovov a len 15 % vyťaženého dreva. V roku 2003 „tretí svet“ dostal 54 miliárd dolárov oficiálnej pomoci, ale zaplatil 436 miliárd dolárov na splácanie dlhov. Na druhej strane však najrozvinutejšie krajiny vynakladajú ročne približne 300 miliárd dolárov na dotácie, ktoré bránia prístupu exportu z chudobných krajín na ich trhy. Vidíme, že populácia Zeme rastie, ale pre väčšinu ľudí sa kvalita života príliš nemení. Pred 25 rokmi hladovalo na Zemi približne 500 miliónov ľudí, dnes je to približne 800 miliónov. 325 miliónov detí nechodí vôbec do školy a úmrtnosť detí do jedného roka je v chudobných krajinách 12-krát vyššia ako v rozvinutých krajinách.

Zdá sa, že ľudstvo nemá veľa alternatív pri výbere svojej budúcnosti v súčasnom neoliberalizovanom a globalizovanom svete, aby našlo cestu z chaosu a krízy, ktoré na jednej strane spôsobuje snaha o maximálny zisk a na strane druhej strach rodičov o prežitie svojich detí. V Európe možno v súčasnosti pozorovať dva relatívne odlišné trendy:

1. snahy o vybudovanie sociálneho štátu,
2. úsilie o presadenie konzervatívneho liberalizmu.

V presadzovaní prvej formy medzi najúspešnejšie krajiny EÚ patria Švédsko, Fínsko a ďalšie krajiny preferujúce sociálnu politiku. Tieto snahy im od 90. rokov zaistujú produkciu inteligentnejších výrobkov a služieb, ktoré boli vytvorené na základe rozvoja vyššieho vzdelania obyvateľstva. Krajiny idú cestou náročnou na „rozvoj mozgov“, ale menej náročnou na pôdu, kapitál a prácu.

Ak boli hlavnými ideologickými koncepciami prechodu spoločnosti do priemyselnej éry „rozum, pokrok, sloboda a rovnosť“, hlavnou myšlienkou pre budúcnosť bude snaha zachovať dôstojný život pre celé ľudstvo. Momentálne majú ľudia na život len planétu Zem, ktorú by mali odovzdať budúcim generáciám v stave, ktorý umožní jej ďalší nerušený rozvoj.

Od prelomu 50. a 60. rokov 20. storočia sa začala presadzovať tretia priemyselná revolúcia, ktorá priniesla významnú „vedeckú transformáciu hospodárskych odvetví“. Tak ako v 19. storočí poľnohospodárstvo ustúpilo priemyslu, priemysel začal ustupovať expanzii terciárneho sektora. Tento trend nenarušili ani dve veľké ropné krízy v rokoch 1973 a 1979. Vedecký výskum, najmä v oblasti prírodných a technických vied, bol založený na vedeckosti globálnej ekonomiky. Umelecká tvorba v druhej polovici minulého storočia reagovala najmä na vojenský konflikt vo Vietname, do ktorého boli zapojené obe svetové veľmoci (USA a Sovietsky zväz), na ekonomické a ekologické problémy rozvojových krajín, na politický vývoj v krajinách bývalého sovietskeho bloku a na jeho rozpad.

Medzi hlavné otázky (problémy) súčasného ľudstva, žijúceho v období prechodu do postindustriálneho obdobia môžeme - vzhľadom na uvedené tvrdenia - zaradiť:

1. Ako je možné, že krajiny tzv. bohatého severu (do tejto skupiny patria krajiny G7 a väčšina krajín OECD = Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj) nevytvárajú rovnaké podmienky na riešenie ekonomických, sociálnych a politických problémov v najchudobnejších krajinách „tretieho

sveta“ a podiel týchto rozvojových krajín na svetovom vývoze bol napríklad v roku 1998 menší ako v roku 1953?

2. Ako je možné, že väčšina krajín bohatého severu sa necítia morálne zodpovedné za chudobu 4,5 miliardy obyvateľov krajín „tretieho sveta“, keď táto bohatá časť Zeme si vybudovala svoju ekonomickú prevahu na práci desiatok miliónov deportovaných Afričanov, otrockú prácu 70 miliónov pôvodných Američanov (Indiánov), ktorí neprežili dobytie a dlhodobé vykorisťovanie surovín a energetických zdrojov, ktoré si prisvojili?
3. Prečo neexistuje prístup k určitým technológiám, ktoré sú monopolizované krajinami bohatého severu, ktoré zároveň odčerpávajú suroviny z najchudobnejších krajín?
4. Nedochádza pri globalizácii v dôsledku ekonomickej nerovnosti k rekolonizácii najchudobnejších krajín, od ktorých sa vyžaduje zaplatenie dlhu vo výške asi 2,7 biliónov dolárov (čo je 33 % toho, čo vynaloží USA na kozmetiku)? Na druhej strane veriteľské krajiny každoročne minú 800 miliárd za stále dokonalejšie zbrane, 400 miliárd za omamné drogy a bilión dolárov za komerčné reklamy.
5. Prečo sa miliardy dolárov vynakladajú na komerčnú reklamu a zbrane, ktoré by mohli zničiť život na Zemi, namiesto toho, aby sa vynakladali na vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť, zásobovanie pitnou vodou, odstránenie hladu a chudoby a na riešenie problémov nezamestnanosti?
6. Ako to, že pomocou médií celosvetovo dochádza k ničeniu národných kultúr, k propagovaniu konzumného štýlu života, poňatie vlastenectva dostáva inú podobu a približuje sa ku kozmopolitizmu, zmysel života je orientovaný na hromadenie peňazí a majetku a spôsob myslenia, ako aj malomeštiacky spôsob života sa stávajú prostredníctvom masmédií legitímnou podstatou života?
7. Ako to, že sila egoizmu silných národov sa stále zvyšuje, Organizácia spojených národov (OSN) stráca svoju autoritu a politika prestala byť „ilúziou ušľachtileho umenia“, o ktorej súčasní politici toľko hovoria?
8. Prečo sa v konzumnej spoločnosti – s vysoko ziskovými nadnárodnými korporáciami, rastúcou filozofiou egoizmu a konkurenciou medzi ľuďmi a národmi – neustále oslabuje pocit solidarity a spolupráce a prečo sa nevytvárajú podmienky na ukončenie rasizmu, rasovej diskriminácie a xenofóbie?
9. Kto kontroluje medzinárodné finančné organizácie, kto vlastní najväčšie banky a rozhoduje o tom, kam investovať?
10. Ako je možné, že v rámci neoliberálnej politiky globálna ekonomika (v rokoch 1975 až 1998) rástla sotva o polovicu menej ako v rokoch 1945 až 1975, keď bola zavedená keynesiánska politika¹ regulácie trhu a aktívnej účasti štátu na ekonomike?

¹ Keynesiánska politika je súbor hospodárskych opatrení štátu. Vznikla ako reakcia na Veľkú hospodársku krízu v 30. rokoch minulého storočia.

Agrárne obdobie

V období paleolitu majú pôvod aj niektoré sídla na Slovensku a v Českej republike (napr. Nemšová, Nitra, Dolné Vestenice, Pavlov). V poľnohospodárskych oblastiach priniesol hospodársky rozvoj nevyhnutnú zmenu inštitucionálneho usporiadania a prehĺbil spoločenskú a sociálnu diferenciáciu obyvateľstva. Nadprodukcia potravín dala vznik skupinám obyvateľstva, ktoré sa nezaoberali poľnohospodárskou činnosťou. Tieto procesy vytvorili podmienky pre vznik miest v agrárnom období (napr. Jericho, Babylon), ktorých vek sa odhaduje na približne šesťtisíc rokov. Pred viac ako 5 tisícmi rokmi vzniklo napr. mesto Téby.

Najstarší vývoj osídlenia a civilizácie prebiehal na hraniciach Ázie, Afriky a Európy. Vznikla tak osídlená oblasť tiahnuca sa z Mezopotámie cez Palestínu až po Egypt. Ďalšie podobné oblasti by sme v tom období našli aj v povodí rieky Indus a vo východnej Číne. Nasledoval vznik osídlení v oblasti Stredozemného mora. Zaujímavú a dlhú históriu majú aj mestá na americkom kontinente z čias ríše Aztékov, Mayov (Mexiko, Guatemala) a Inkov (Peru, Bolívia, Ekvádor).

V období antického Grécka a Ríma tvoril podiel mestského obyvateľstva necelé 2 %. Už vtedy niektoré mestá mali viac ako 100 000 obyvateľov a podľa odhadov odborníkov malo vtedajšie mesto Rím až milión obyvateľov. Podiel mestského obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov určitého územia je ukazovateľom jeho stupňa urbanizácie.

Sťahovanie národov v 6. storočí a expanzia islamu v 8. storočí rozvrátili mestské osídlenie vtedajšieho známeho sveta, čo spôsobilo, že sídla zostali na nízkej úrovni približne 700 rokov.

Členenie vtedajších domov a usporiadanie sídel odrážali dané spoločenské a ekonomické pomery. Ich obyvatelia sa živili buď obrábaním pôdy, alebo chovom hospodárskych zvierat. Hlavným stavebným materiálom bolo drevo, keďže sa z neho prevažne stavali konštrukcie domov, krovky a niekedy aj steny obydlí. Staviteľia využívali stavebný kameň na základy domov a na výstavbu väčších stavieb a náboženských objektov. Od rímskych čias a následne od 19. storočia sa v stavebníctve používali pálené tehly. Piliere stavieb boli z tehál a z kameňa doplnené drevenými trámami. Na vidieku nebolo neobvyklé stavať z bambusov, trstiny a slamy. Stavby, ktorých steny boli vytvorené splietaním prútia, sa následne omietali tzv. maznicou.

Industriálne obdobie

Rozvoj hospodárstva si nevyhnutne vyžiadala zmeny inštitucionálneho usporiadania vtedajšej spoločnosti. Zrušenie nevoľníctva a poddanstva uvoľnilo pracovnú silu a umožnilo migráciu do miest. Rozvoj priemyslu, využívanie vodnej energie, pary a neskôr elektrickej energie si vyžadoval zmeny v poľnohospodárskej výrobe, v ktorej sa objavil trojpoľný systém a rozšírilo sa pestovanie zemiakov.

Keď sa hlavným energetickým zdrojom stalo uhlie a jeho doprava do miest začala zdražovať priemyselnú výrobu, stala sa blízkosť uhoľných baní lokalizačným faktorom priemyslu, čo spôsobilo príliv obyvateľstva do miest v ťažobných oblastiach. Železničné trate sa stavali podľa morfológických podmienok terénu, takže sa osídlenie rozvíjalo v ich blízkosti – pri riekach, v údoliach a v nížinách.

Rozvoj priemyslu a rast mestského obyvateľstva znamenali výraznejšiu kvalitatívnu diferenciáciu miest podľa sociálneho postavenia ich obyvateľov. Na periférii, v blízkosti veľkých tovární a prístavov sa objavili zoskupenia núdzových obydlí (slum, villas, favellas...). Núdzové kolónie často prešli ďalším vývojom na periférne štvrte doplnené o záhradkárske kolónie. Nízka mestská zástavba sa zmenila na výstavbu výškových budov a špecificky sa zmenili centrálné časti miest, kde začali pribúdať finančné inštitúcie a administratívne budovy. Imigrácia do miest sa stala permanentným procesom.

Prechod do postindustriálneho obdobia

V priebehu rokov sa v industriálnej ére kvalitatívne menil charakter ekonomickej činnosti. Poľnohospodárstvo bolo čoraz viac mechanizované a uvoľnená pracovná sila smerovala do miest.

Dochádzka do miest narastala natoľko, že v mnohých vidieckych obciach sa ekonomicky aktívni obyvatelia pracujúci v prvom výrobnom sektore stali menšinou. Na vidieku sa začínali objavovať víkendové a rekreačné sídla, ktoré predstavovali tzv. druhé bývanie mestského obyvateľstva.

V tomto období, ktoré sa v najvyspelejších krajinách začalo v polovici 50. rokov minulého storočia, možno zaznamenať aj opačne prebiehajúci proces – suburbanizáciu. Rozšírila sa výstavba obytných domov sociálne vyššie postavených osôb lokalizovaných na vidieku, odkiaľ títo ľudia – väčšinou súkromnými osobnými autami – dochádzali za prácou, nákupmi a kultúrou do miest. Zmena výrobných technológií a moderný spôsob nákupu tovaru kladli vyššie nároky na priestor. Nové výrobné prevádzky (napr. montáž automobilov) a veľkoobchodné predajne sa stavali na doposiaľ nezastavaných územiach na okrajoch miest. Základnou podmienkou bola kvalitná dopravná infraštruktúra, ktorá umožnila jednoduchú a najmä rýchlu dostupnosť. Urbanizácia tak zasahovala čoraz väčšie plochy. Mestá sa rozširovali na vidiek a menili tým ekonomický aj kultúrny charakter vidieckych oblastí.

2.4 Cvičenie 2 - Sídlný priestor planéty Zem

Úlohy:

a) Vymedzenie sídelného priestoru s kartografickým výstupom

Podľa máp a atlasov vymedzte sídelný priestor na našej planéte a oblasti, ktoré možno na svetovej súši považovať za ekumenu, subekumenu a anekumenu. Výklad doplňte kartograficky, pričom pracujte v softvéri na báze geografického informačného systému – GIS (napr. ArcMap, QGis a pod). GIS vrstvy sveta k vypracovaniu zadania nájdete na [tomto linku](#).

b) Charakteristika rozmiestnenia obyvateľstva

Charakterizujte, ako sa na rozmiestnenie obyvateľstva sveta a rozmiestnenie sídiel prejavujú vzájomne prepojené vplyvy nadmorskej výšky, zemepisnej šírky a prírodných a ekonomických pomerov.

c) Vysvetlite význam pojmov

- sídelný priestor, sídlo, hustota sídiel, ekumena, anekumena, subekumena, stabilita sídelnej siete, agrárna spoločnosť, industriálna spoločnosť, postindustriálna spoločnosť, neolitická revolúcia, priemyselná revolúcia.

3 Vidiecke obce

Obec sa považuje za štatistickú a administratívnu priestorovú jednotku. Skladá sa z jedného alebo viacerých sídiel. V štatistických slovníkoch tento pojem zahŕňa aj mestá. Podľa Zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení § 1, ods. 1, obec je samostatný územný samosprávny a správny celok Slovenskej republiky; združuje osoby, ktoré majú na jej území trvalý pobyt. Obec samostatne rozhoduje a uskutočňuje všetky úkony súvisiace so správou obce a majetku. V štátoch, kde prebehla radikálna integrácia obcí sa tieto integrované jednotky nazývajú municipality (Slavík 2009). Na diferenciáciu obcí sa používa veľké množstvo ukazovateľov. Základná kategorizácia člení obce na **vidiecke obce** a **mestá**, pri detailnejšom členení sa vyčleňujú kategórie aglomerovaných obcí, kategórie miest (malé mestá a pod.).

3.1. Vymedzenie vidieckych obcí

Vidiecke obce na Slovensku tvoria podstatnú časť sídiel. Počet obyvateľov sa vo vidieckych obciach znižuje, takže dochádza k poklesu významu vidieckeho osídlenia v sídelnej štruktúre Slovenskej republiky. Neustále prebieha ich rýchla transformácia, pretože klesá podiel vidieckeho obyvateľstva, ktoré má zdroj obživy z prvého sektoru národnej ekonomiky, ktorou je poľnohospodárstvo, lesníctvo, rybné a lesné hospodárstvo. Stále viac vzrastá podiel osôb, ktoré z vidieka dochádzajú za prácou do druhého (priemysel) a tretieho (služby) sektoru. Vidiecke sídla sa tak stávajú prevažne miestami bývania. Mnohé domy sa na vidieku menia na rekreačné objekty obyvateľov miest, čo sa najintenzívnejšie prejavuje v turisticky atraktívnych lokalitách v horských a podhorských oblastiach.

Vidiecka obec je sídlo alebo zoskupenie sídiel s malým počtom obyvateľov, prevažne do 2000. Dominujúcimi funkciami sú obytná funkcia a poľnohospodárska funkcia. Pre vidiecke obce je charakteristická nízka zástavba, vidiecka architektúra, nižšia vybavenosť služieb. V staršej literatúre sa pre vidiecku obec používal termín *dedina*, v súčasnosti je to archaizmus, napriek tomu sa používa (napr. projekt Program obnovy dediny, súťaž Dedina roka, v učebniciach zemepisu pre základné školy a pod.). Medzi vidiecke obce zahráme obce, v ktorých má prevažná väčšina obyvateľstva ekonomickú základňu v prvom ekonomickom sektore. V celosvetovom meradle má vidiecka obec prevahu obyvateľstva zamestnaného v poľnohospodárstve. Súčasťou týchto sídiel sú nielen obytné domy a hospodárske budovy, ale aj príslušné poľnohospodársky obrábané plochy – oráčiny. Po vzniku Československej republiky bol kataster obce – vidieckej – rozdelený na pozemky (polia), ktoré prináležali k jednotlivým usadlostiam. Bol to vlastne pôdny majetok obce rozdelený a vlastnený sedliackym obyvateľstvom. Oráčina (čes. plužina) je typická pre tie vidiecke obce, ktoré vznikli napr. vypálením (ždiarením) lesa. Tieto obce majú obvykle názov napr. Žďár, Žďárná (v Čechách),

Ždiar (na Slovensku). Dnes sa slovo oráčina používa hlavne v historicko-geografickom kontexte.

Vo vymedzení vidieckych obcí je veľká variabilita, v rámci ktorej je kritérium počtu obyvateľov pre vidiecke obce odlišné (Zubriczký 2003):

- Austrália – do 1000 obyvateľov (s výnimkou niektorých obcí so špecifickými funkciami, napr. rekreačnou funkciou),
- Nový Zéland – menej ako 1000 obyvateľov,
- Škótsko – aglomerácie a iné administratívne areály s menej ako 1000 obyvateľmi,
- Francúzsko – komunity s menej ako 2000 obyvateľmi, vzdialenosť domov od seba je do 200 m,
- Grécko, Luxembursko, Španielsko – do 2000 obyvateľov,
- Holandsko – menej ako 2000 obyvateľov, alebo s 20 %-ným zastúpením ekonomicky aktívnych obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve,
- Írsko – menej ako 1500 obyvateľov,
- Dánsko, Island, Nórsko – menej ako 200 obyvateľov,
- Kanada – menej ako 1000 obyvateľov, resp. s hustotou zaľudnenia pod 400 obyv./km²,
- Portugalsko, Švajčiarsko – obce a administratívne areály s menej ako 10 000 obyvateľmi,
- Rakúsko – menej ako 5000 obyvateľov,

Na Slovensku sa typizácii obcí začala venovať v roku 1950 Československá štatistická služba a od roku 1961 predložila pri každom sčítaní obyvateľstva osobitnú klasifikáciu, v rámci ktorej sa vymedzili obce mestského a vidiekeho typu. Hoci každá z týchto klasifikácií bola pôvodne určená na spracovanie výsledkov pôvodného sčítania, našla si široké uplatnenie aj v geografických štúdiách.

Výrazný vplyv na identifikáciu a výskum vidieckych obcí majú celkové sídelné trendy. Vzhľadom na priestorovú migráciu obyvateľov sa hlavným vývojovým trendom stala urbanizácia. Podľa toho môžeme aj vidiecke obce rozdeliť na: *obce tesne spojené s mestom, na dochádzkové obce a periférne obce*.

Vidiecke obce tesne spojené s mestom zdieľajú s mestom priamu administratívnu hranicu. V minulosti mohli byť súčasťou mesta, prípadne sa súčasťou mesta môžu stať.

Dochádzkové vidiecke obce majú denný kontakt s mestom, ale istý vzťah tu existuje aj medzi susednými obcami navzájom.

Periférne vidiecke obce sa nachádzajú ďalej od centrálného mesta, sú dopravne slabo dostupné, predstavujú tradičný obraz vidieka s prevahou pôvodných zamestnaní.

Súčasný charakter vidiekeho osídlenia je výsledkom dlhodobého vývoja a vzájomného pôsobenia viacerých faktorov. Odráža sa v prevládajúcom spôsobe výroby, forme vlastníctva pôdy a špecializácii poľnohospodárskej výroby. Môžeme povedať, že vznik vidiekeho osídlenia je úzko spojený s geografickým prostredím, kde jednotlivé zložky fyzickogeografickej sféry mali dominantný vplyv na umiestnenie a formovanie osídlenia. Samozrejme, že vo vidieckej štruktúre krajiny

zohrávali dôležitú úlohu aj humánno-geografické faktory. V období po roku 1948, počas kolektivizácie poľnohospodárskej výroby, sa mimo zastavaných území obcí začali budovať veľkokapacitné kravíny, farmy pre ošípané a hydinu. V historickom vývoji bola topografická poloha ovplyvnená hlavne morfológiou terénu a vo vzťahu k vodným tokom.

Sídelní geografi Baran a Bašovský (1998) uvádzajú nasledujúce príklady diferenciácie vidieckych obcí na Slovensku na základe prírodných podmienok:

- ☐ vidiecke obce v blízkosti prameňov v krasových oblastiach,
- ☐ vidiecke obce na náhorných krasových plošinách,
- ☐ vidiecke obce na aluviálnych nivách v údoliach riek,
- ☐ vidiecke obce na konkávných brehoch riek,
- ☐ vidiecke obce na sútoku potokov pri ústí dvoch údolí,
- ☐ vidiecke obce na náplavových kužeľoch,
- ☐ vidiecke obce na okrajoch terénu medzi aluviálnymi nivami a riečnymi terasami alebo pahorkatinami,
- ☐ vidiecke obce v kontaktnej zóne medzi kotlinami, pahorkatinami a vrchovinami.

Napriek veľkej rozmanitosti typov vidieckych obcí na Zemi majú všetky jedno spoločné: ekonomicky aktívne obyvateľstvo pracuje v primárnom hospodárskom sektore a ich podstata je prevažne poľnohospodárska funkcia, pričom poľnohospodárstvo je hlavným zamestnaním pre ich obyvateľov. V žiadnom prípade nemôžeme považovať za hlavný rozdiel medzi vidieckymi obcami a mestami ich odlišnú veľkosť, napr. odlišný počet domov alebo obyvateľov, alebo ich odlišnú fyziognómiu, napr. rozdiely v pôdoryse. Bytové jednotky sa tiež líšia v závislosti od ekonomickej úrovne vidieckej spoločnosti. S rozvojom hospodárstva rástol počet budov a poľnohospodárskych stavieb, z ktorých mnohé sa spojili s obydliami. Napr. domy boli spojené s komorou, stodolou, ktoré boli pod jednou strechou. Ďalší rozvoj poľnohospodárstva a chovu hospodárskych zvierat viedol k výstavbe väčších stajní a stodôl, oddelených od obydlí. Rozšírenie mechanizácie viedlo aj k výstavbe samostatných oddelených budov, napr. garáží.

3.2 Samota, vieska, malé vidiecke sídlo

Z archeologických výskumov je zrejmé, že ľudia po dlhé obdobie uspokojovali požiadavky vlastnej existencie iba za použitia najjednoduchších technických možností. Okrem zabezpečenia potravy (zber, lov) stavali veľmi **primitívne obydlia**, ktoré ich chránili pred nepriaznivým počasím a kde mohli udržiavať oheň. Už Homo erectus sa v jaskyniach ukrýval pred nepriaznivým počasím. Prvé prístrešky, ktoré si ľudia budovali, môžeme prirovnať k primitívnym prístreškom, ktoré dnes nájdeme u Pygmejov a u obyvateľov Kalahari. V členitom teréne ľudia využívali skalné previsy alebo jaskyne, v ktorých si stavali primitívne kamenné obydlia alebo stavby z dreva a z koží zvierat (Chalupa a Tarabová 1989).

Stany v prírode obvykle ľudia spevňovali hlinou alebo pieskovými násypmi, prípadne využívali kosti veľkých stavovcov, napr. veľrýb. Stany, väčšinou

pyramídového tvaru, sú typickými stavbami kočovníkov. Vnútroázijskí kočovníci stavajú kruhové jurty. V blízkosti vody, ktorá má pre pastierov v suchých oblastiach kľúčový význam, sú jurty zoskupené do aily. Kužeľovitý kožený stan používaný kočovnými turkménskymi a mongolskými pastiermi sa nazýva kibitka. Kočovné stany obyvateľov Sahary sú čiernej farby, aby boli viditeľné počas pieskových búrok. V polárnych severných oblastiach sa stavali snehové iglu, ktoré sú dnes už len príležitostnými stavbami.

Na rozhraní staršej a strednej doby bronzovej na vyšších miestach stavali ľudia príbytky, ktoré tvorili opevnené sídla so stále dokonalejšími fortifikačnými systémami, napr. Spišský Štvrtok, Nitriansky Hrádok, Starý Tekov, Boleráz, Devín, Bánov a Nitra.

Z obdobia, keď na našom území žili Keltovia, sú známe oppidá. Medzi vidiecke obydlia patria aj **chaty**, ktoré sú veľmi jednoduché sídelné jednotky postavené prevažne z dreva, s interiérom zvyčajne rozdeleným na jednu obytnú miestnosť a predsieň. Ak je chata nižšej kvality, je postavená z dreva, plechu, plastových fólií, atď. označujeme ju ako **chatrč**, ktoré vo väčších skupinách tvoria typické slumy.

Hlavným zamestnaním kopaničiarov sa stalo obrábanie pôdy. Aby bolo možné pôdu riadne obrábať, bolo potrebné sa trvalo usadiť. Okrem miesta na bývanie bolo potrebné postaviť prístrešky na skladovanie potravín a ustajnenie dobytku. Sídla sa začali – s ohľadom na miestne podmienky – rôznym spôsobom usporadúvať. Najstarším typom domu bola jednoizbová kruhová chata. Tieto sú dnes bežné v Afrike. Od stredoveku a s rozdelením majetkov sa stavali drevené budovy s nízkymi základmi a zdobenými štítmi. Tieto domy nazývame **chalupy** a mnohé z nich sa dnes používajú na rekreačné účely.

Vznikajúce vidiecke sídla sa od seba čoraz viac líšia veľkosťou, vnútorným usporiadaním a počtom sídelných jednotiek, z ktorých sa skladajú, ako aj pôdorysom.

Podľa počtu sídelných jednotiek ich rozdeľujeme na:

- ☐ samoty,
- ☐ viesky,
- ☐ malé vidiecke sídlo.

Samota

Samota je **najmenšia sídelná jednotka**. Obvykle je zložená z obytného domu a príslušných hospodárskych budov, ktoré sú obklopené pozemkami, ktoré k samote prináležia. Samota má veľký odstup od ostatných usadlostí. Priestor medzi jednotlivými samotami nie je vyplnený plochami prislúchajúcimi k jednotlivým domom, napr. dvory, záhrady, ale plochami iného hospodárskeho využitia, napr. polia, lúky, lesy. V našej sídelnej literatúre priradujeme k samotám i skupiny 2-3 usadlostí. Na samote obvykle býva 1 rodina alebo tzv. veľkorodina s 3-4 generáciami. Samoty, ako izolované obydlia, plnia rôzne funkcie. V poľnohospodárskych oblastiach obvykle sú samotami poľnohospodárske dvorce (napr. v južných Čechách). V moslimských krajinách sú samotami izolované sídla svätých mužov – marabudov (Chalupa a Tarabová 1989). V lesnatých regiónoch sú

samotami hájovne, vo vyššie položených oblastiach rekreačné hotely, víkendové rekreačné stavby a na pastvinách salaše. V 19. storočí začali vznikať nové typy samôt v súvislosti s rozvojom techniky. Boli to napr. železničné strážne domy, zastávky, pily, mlyny, cukrovary. Neskôr sa objavujú meteorologické stanice, observatória, domy pre strážcov majákov, chaty a hotely, pri diaľniciach motely a pri riekach botely. Samoty tvoria disperzné (rozptýlené) osídlenie.

Vieska

Vieska je zoskupenie štyroch a viacerých budov, horná hranica počtu domov je 15 až 20. Plošným rozvojom spojeným s výstavbou sa môže vieska rozrásť do vývojovo vyššej sídelnej formy – malé vidiecke sídlo. Viesky vznikajú buď primárne - výstavbou nových usadlostí, alebo sekundárne - rozrastaním samôt. Podobne ako samoty, tak aj viesky, sú súčasťou disperzného osídlenia, nesú pomenovanie ako kopanice, lazy, rale, štále, klčoviská, kopánky, nivky (Mesároš 1966). V oblastiach s rozvinutejšou banskou činnosťou, najmä na strednom Slovensku, súvisel vznik rozptýleného osídlenia s využívaním rudných ložísk, ťažbou dreva a pálením dreveného uhlia. Niekde osídlenie kopaníc súviselo s presunmi obyvateľstva počas tureckých vojen.

Domy sú zoskupené buď okolo cesty – radové viesky, alebo sú nepravidelne rozložené - hromadné viesky. Často nosia mená pôvodného majiteľa alebo zakladateľa (napr. Jánošíkovci), podľa prírodných podmienok (Vápená, Hliny, Žulová, Blatiny, Bukovina), prípadne podľa historických podmienok (Žďár, Lhota, Křtiny) (Chalupa a ďalší 2013).

Malé vidiecke sídlo

Malé vidiecke sídlo je tvorené s väčším počtom sídelných jednotiek v porovnaní s vieskou. Nájdeme tu domy aj nepoľnohospodárskeho charakteru, školy, domy remeselníkov, administratívno-správnú budovu a pod. Pripomíname, že takáto typizácia podľa počtu sídelných jednotiek – domov je značne formálna a je nutné ju doplniť charakteristikou pôdorysného usporiadania. **Malé vidiecke sídlo je stavebne súvislé sídlo strednej veľkosti s 20 až 250 domami, ktoré sa javí ako pomerne uzavreté a má pomerne jednotné obyvateľstvo, ktoré pracuje v primárnom ekonomickom sektore (poľnohospodárstve) s výraznejšou viazanosťou obživy na pôdu** (Chalupa 1992).

3.3 Vývoj členenia vidieckych obcí na nižšie sídelné jednotky v SR

Členenie obcí na menšie štatistické jednotky je jedným z hlavných metodických problémov. Do roku 1960 vrátane bola najnižšou sídelnou jednotkou **osada**. Za osady boli definované tie, ktoré vznikli na Slovensku podľa zákona z 12. septembra 1921. Podľa maďarských prameňov existovali ako samostatné obce od roku 1890 a patrilo k nim viac ako 10 domov s vlastným číslovaním. V sčítaniach ľudu 1921 – 1940 sa uvádzajú základné dáta aj za **miestne časti**, pričom

najpodrobnejšie databázy sú z roku 1930. V roku 1961 boli zavedené nové najnižšie sídelné jednotky – **časti obcí**, kedy sa za časť obce chápala aj kompaktná obec nečlenená na 2 a viac častí obcí. V roku 1970 boli zavedené nové jednotky – základné sídelné jednotky (ZSJ), ktoré zodpovedajú najnižším sídelným jednotkám a používajú sa doteraz. V evidencii zostali aj časti obcí (Slavík 2009).

Časť obce je územná jednotka vytvorená obcou rozdelením jej územia na časti. Obec môže mať jednu (vtedy je identická s obcou) alebo viac častí obce. Obvykle ju tvorí územie bývalej samostatnej obce, ktorá sa zlúčila s pôvodnou obcou, alebo územie inej ucelenej súčasti obce. Časť obce má vlastný názov, ale nemusí mať vlastné katastrálne územie. Časť obce môže byť trvalo osídlená, alebo ju môže tvoriť aj neosídlené, resp. prechodne osídlené územie, prípadne poľnohospodárska, lesná alebo iná pôda. Časť obce nie je územný ani správny celok. Základná sídelná jednotka (ZSJ) je najnižšia územná jednotka určená na priestorovú identifikáciu a sledovanie sociálno-ekonomických a územno-technických javov priamo viazaných na osídlenie. ZSJ sú skladobnými časťami sídelných útvarov (obcí, mestských častí Bratislavy a Košíc, vojenských obvodov). Vo vybraných obciach mestského charakteru sa ZSJ nazývajú urbanistické obvody. Sú charakteristické zhodným funkčným využitím väčšiny objektov, prípadne ďalším jednotiacim znakom (Ivančíková a ďalší 2023). V ostatných obciach sa ZSJ nazývajú sídelné lokality (SL). Sídelné lokality sú bodové jednotky vyčlenené na základe 3 kvantitatívnych kritérií (min. 30 obyvateľov, resp. 10 domov, 200 m vzdialenosť od ďalšej lokality), urbanistické obvody sú plošné jednotky vyčlenené na základe dominujúcej funkcie pokrývajúce celé územie miest bez podmienky obývanosti trvale bývajúcim obyvateľstvom. Viaceré zmeny v definovaní územných a sídelných jednotiek nastali ku sčítaniu v roku 2001. Registre priestorových jednotiek sú explicitne upravené v § 25 zákona č. 540/2001 Z. z. o štátnej štatistike (právna úprava platná od začiatku 21. storočia). Tento paragraf ustanovuje, že v registri sa evidujú priestorové jednotky na účely priestorovej identifikácie štatistických údajov a že údaje sú verejné. Register priestorových jednotiek (REGPJ) je v správe odboru registrov a klasifikácií Štatistického úradu Slovenskej republiky ako samostatný register, pričom zohľadňuje vzájomné väzby územných kódov krajov, okresov, obcí, katastrálnych území a sídelných jednotiek Slovenskej republiky. Priestorovými jednotkami v REGPJ sú: lokálna štatistická územná jednotka 2, územno-technická jednotka a základná sídelná jednotka.

Lokálna štatistická územná jednotka 2 (LŠÚJ2) je prvkom správnej štruktúry územia viazaná na osídlenie. Tvorí ju obec, mestská časť (v prípade Bratislavy a Košíc) alebo vojenský obvod.

Územno-technická jednotka (UTJ) je prvkom plošnej štruktúry územia, ktorá nie je viazaná na osídlenie. Tvorí ju katastrálne územie.

Základná sídelná jednotka (ZSJ) je prvkom sídelnej štruktúry územia viazaná na osídlenie. Tvorí ju sídelná lokalita alebo urbanistický obvod (vo vybraných mestách). Priestorové jednotky sú popisované názvami a identifikačnými kódmi.

3.4 Morfogenetické typy vidieckych obcí

Typy vidieckych sídiel podľa foriem pôdorysu v historickom vývoji analyzuje **morfologicko - genetická typológia**.

Pri pôdorysno-genetickej typológii je potrebné všímať si sústredenie obydľí, ich usporiadanie a delenie pozemkov v extraviláne. V sídelnej geografii je problematika spracovaná v Atlase SSR (Verešík 1980), v publikácii Slovensko 3 - Ľud I, kde kapitolu o sídlach spracoval Verešík (1974), v publikácii od Feketeho (1947) a i.

Pozoruje sa koncentračná os, okolo ktorej sa sídelné jednotky sústreďujú a podľa toho ich rozdeľujeme do 3 skupín:

1. Radové (prícestné) – ak sú domy zoskupené pozdĺž línie (cesty, vodného toku a pod.),
2. návésné (centrálne) – ak sa domy sústreďujú okolo návsi (námestie vo vidieckych obciach),
3. vidiecke sídla, v ktorých pri zoskupení domov nemožno pozorovať žiadnu koncentračnú silu (samoty, viesky, hromadné dediny).

1) Radové vidiecke sídla

Tvorí ich najčastejšie jeden alebo dva rady domov, ktoré sú líniovo usporiadané pozdĺž komunikácie alebo vodného toku. Práve tento typ má na Slovensku najčastejší výskyt.

Patria sem:

a) Obec pri hradskej (obr. 3)

Vyznačuje sa lineárnym charakterom pôdorysu. Domy sú zoradené zväčša tesne, zriedka voľnejšie, spravidla po obidvoch stranách hradskej alebo cesty, čo jasne preukazuje úzky vzťah vidieckej obce ku komunikačným linkám. Domy sú takmer vždy obrátené do ulice. Ich rastom vznikajú zložitejšie pôdorysné útvary, napr. rebrový, rebríkový, krížový typ, atď.

b) Ulicovka (obr. 4)

Je radové vidiecke sídlo, ktoré sa vytvorilo pozdĺž ulice, buď len na jednej strane - *jednostranná ulicovka*, alebo na obidvoch stranách - *obojstranná ulicovka*. V niektorých oblastiach sú domy obrátené štítovou stranou (stredné Slovensko), v iných širšou stranou domu (ČR v oblasti Hané). Domy stoja husto vedľa seba a tvoria súvislú ulicu. Ulicovky sú prevažne menšie vidiecke sídla väčšinou s okrajovou polohou.

c) Cestná radová obec (obr. 5)

Skladá sa z jedného alebo z dvoch radov domov, ktoré však nestoja tak tesne vedľa seba, ako pri ulicovke, ale ani neležia pri hradskej ceste, ako pri dedine pri hradskej. Je to radové rozvoľnené vidiecke sídlo, ktoré vzniklo pozdĺž cesty, opäť po jednej strane – *jednostranná cestná radová dedina*, alebo po obidvoch stranách – *obojstranná cestná radová dedina*. Sú typickým pôdorysným typom starého sídelného územia a vyskytujú sa v značnom počte v Nemecku, Francúzsku,

Maďarsku, na juhu Poľska a v Českej republike na južnej Morave a v moravských úvaloch. V Slovenskej republike je tento typ početný na južnom Slovensku.

d) **Potočná radová obec** (obr. 6)

Má namiesto cesty ako kompozičný prvok (koncentračnú os) vodný tok. Môže byť opäť *jednostranná* alebo *obojsstranná*.

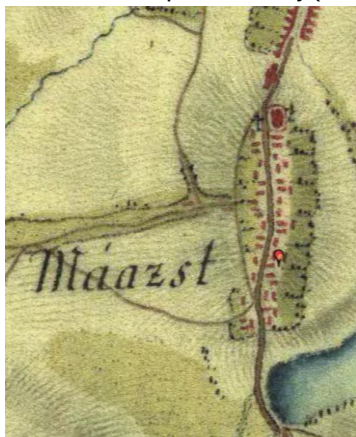
e) **Ret'azová kolonizačná obec** (obr. 7)

Je typ vidieckeho sídla, ktorý vznikol pri kolonizácii v 13. a 14. storočí. Domy sú usporiadané pozdĺž potoka v doline, vedľa ktorého ide cesta. Vzdialenosti medzi domami sú veľké a pôvodne boli pravidelné. Takéto dediny sa tiahnu v doline aj v dĺžke niekoľkých kilometrov. Delením majetkov medzi staré domy sa stavali nové a zástavba sa postupne zahusťovala.

f) **Voľná ret'azová kolonizačná obec** (obr. 8)

Domy sú od seba nepravidelne vzdialené a utvárajú menšie skupinky nerovnako vzdialené od seba. Tiež sa tiahnu v dĺžke niekoľkých kilometrov.

Obr. 3: Obec pri hradскеj (Mást)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

Mapa 1. vojenského mapovania, rok 1783

Obr. 4: Ulicovka (Pusté Úľany)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

Mapa 1. vojenského mapovania, rok 1783

Obr. 5: Cestná radová obec (Vyšná Šuňava)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

Základná topografická mapa 1:10 000, rok 1990

Obr. 6: Potočná radová obec (Kolačno)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

Topografická mapa 1:25 000, rok 1955

Obr. 7: Reťazová kolonizačná obec (Soblahov)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 2. vojenského mapovania, rok 1839

Obr. 8: Voľná reťazová kolonizačná obec (Turzovka)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 1. vojenského mapovania, rok 1783

2) Návesné vidiecke sídla

Návesné vidiecke sídla majú náves, okolo ktorej je sústredený ekonomický a spoločenský život sídla. Náves môže byť rôzneho tvaru: oválna, okrúhla, obdĺžniková a pod. Medzi návesné sídla patria:

a) Vretenovka (oválnica) (obr. 9)

Skladá sa z dvoch radov domov postavených pozdĺž ulice, ktorá sa uprostred rozširuje a tvorí malé námestie oválneho tvaru. Na návsi býva postavený kostol a iné budovy.

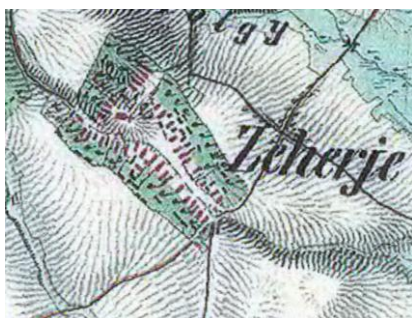
b) Okrúhlica (obr. 10)

Má náves kruhového tvaru. Domy sú obrátené štítom k návsi. Tento typ sa na Slovensku nevyskytuje. Za čiastočnú okrúhlicu je považovaný Pobedím pri Piešťanoch. Typické okrúhlice sa nachádzajú napr. v Nemecku. Postavenie domov čelami do kruhovitej návsi a jeden vchod do návsi zvonku svedčili o obrannej funkcii tohto typu.

c) Obec s námestím (obr. 11)

Má náves prevažne štvoruholníkového tvaru.

Obr. 9: Vretenovka (Zacharovce)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 2. vojenského mapovania, rok 1839

Obr. 10: Okrúhlica (Pobedím)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 1. vojenského mapovania, rok 1783

Obr. 11: Obec s námestím (Fiľakovské Kováče)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

Mapa 2. vojenského mapovania, rok 1839

3.5 Typy vidieckych obcí podľa stupňa koncentrácie zastavanej plochy

Podľa stupňa koncentrácie zastavanej plochy rozlišujeme 2 základné typy vidieckych obcí:

1) Obce s hromadnou zástavbou (obr. 12)

Sú nielen najstarším typom, ale tiež najobvyklejšou formou. Vyskytujú sa prakticky po celom Slovensku. Nepravidelnú zástavbu majú pomerne uzavretú a mávajú aj viac ako päťtisíc obyvateľov. Vidiecke sídla tohto typu sú produktom dlhodobých sídelných procesov a sú výsledkom zahusťovania sídiel. Vznikli buď ako primárny útvar prispôsobujúci sa prírodným pomerom územia, alebo vývojom zo samôt a viesok. Domy v nich sú sústredené pozdĺž viacerých ciest, križujúcich sa pod rozličným uhlom. Raabizačné sídla sú normovaným typom vidieckych sídiel, ktoré vznikali v 2. polovici 18. storočia parceláciou polí rušených panských pozemkov a ich delením na menšie statky. Vyznačujú sa veľmi nápadnou pravidelnosťou. Boli založené v rámci tzv. raabizácie, čo bola pozemková reforma Márie Terézie s cieľom zefektívniť poľnohospodársku výrobu.

Obr. 12: Obec s hromadnou zástavbou (Horná Mičiná)

Zdroj: staremapy.sk (2025)

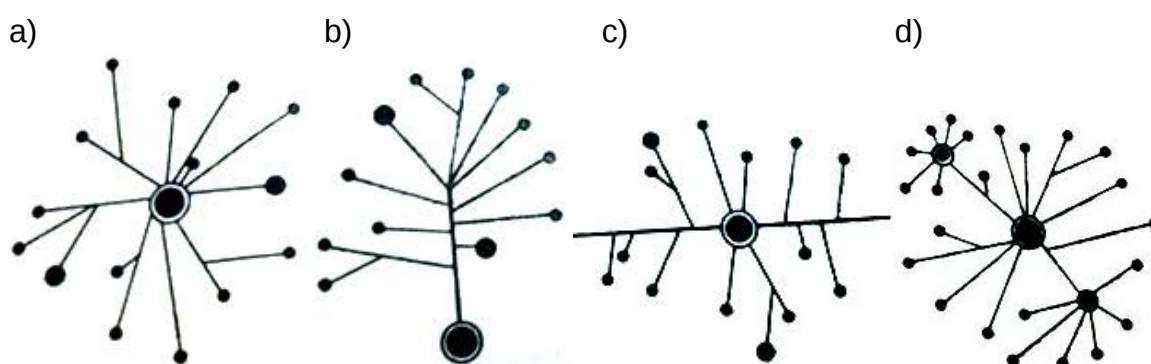
Mapa 2. vojenského mapovania, rok 1839

2) Obce s rozptýlenou zástavbou

Sú špecifickým typom osídlenia. Vznik rozptýleného (disperzného) osídlenia súvisí s 3 kolonizačnými vlnami – valašskou, horalskou (pastierskou) a kopaničiarskou kolonizáciou. Práve kopaničiarska kolonizácia kulminovala v 18. storočí a v 1. polovici 19. storočia. Rozlišujeme:

- Roztratené sídla bez sústredených jadier – vznikli primárne, priamou kolonizáciou na nových neosídlených plochách (Orava, Kysuce), sú horalského pôvodu.
- Roztratené sídla so sústredenými jadrami – vznikli následnou kolonizáciou už osídlených oblastí. Osídlenie sa naviazalo na už existujúce jadro (obr. 13). Vyskytujú sa v Myjavskej pahorkatine, Strážovských vrchoch, v oblasti Detvy a pod.

Obr. 13: Vzťah roztratených sídiel k jadru (Verešík, 1974)

- a) Obec s kopanicami územne rozmiestnenými okolo jadra
- b) Obec s kopanicami územne rozmiestnenými na jednej strane jadra so zbernou cestou
- c) Obec s kopanicami z obidvoch strán jadra podľa cesty
- d) Obce s kopanicami s vlastným jadrom

Oblasti disperzného osídlenia SR (mapa 1):

1. Myjavsko-bielokarpatská oblasť

- má 39 obcí, 2 podoblasti: myjavská (19 obcí) a trenčianska (20 obcí),
- vesky sa volajú kopanice, vznikli z jadier.

2. Javornícko-kysucká oblasť

- 46 obcí, 4 podoblasti: kysucká (23), žilinská (10),považskobystrická (9), oravská (4),
- Sídla bez sústredených jadier (Oravské rale), sídla so sústredenými jadrami (kopanice v oblasti Javorníkov a Kysuckej vrchoviny, v Čadci).

3. Oblasť kopaníc v Strážovských vrchoch

- 2 obce: Valašská Belá, Čavoj,
- vesky sa volajú lazy, vznikli z jadier.

4. Stredoslovenská štálová oblasť

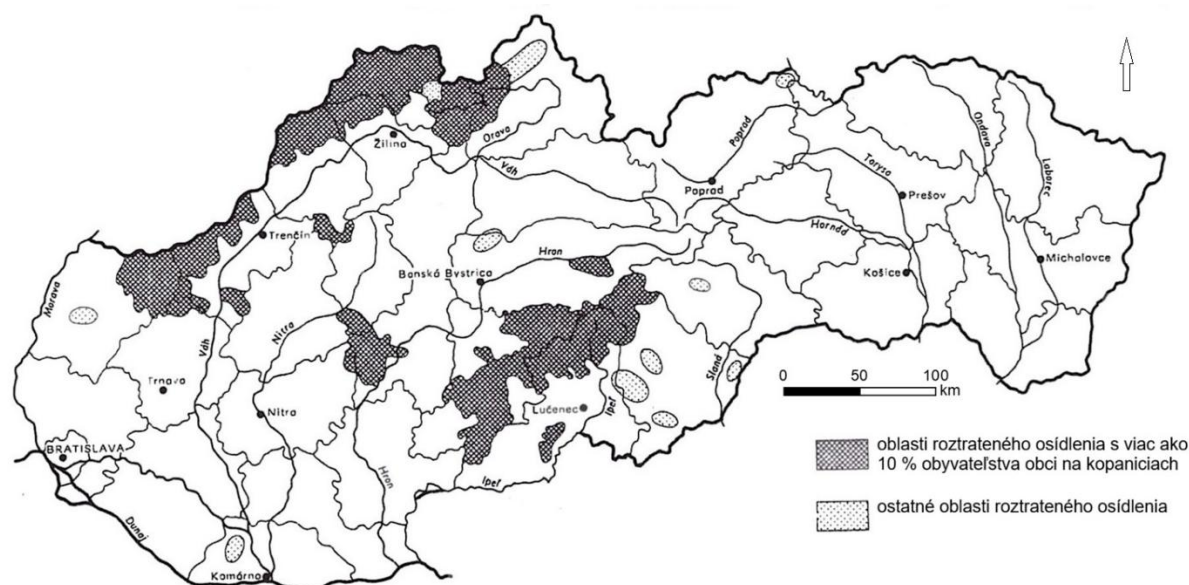
- 14 obcí – oblasť Nová Baňa, Malá Lehota
- vesky sa volajú štále.

5. Oblasť Slovenského Rudohoria a Krupinskej planiny

- 65 obcí, 5 podoblastí: podpolianska (15), krupinská (21), lučenská (24), rimavsko-sobotská (2), breznianska (3).

- vesky sa volajú lazy, vznikli z jadier,
- oblasť Detva, Hriňová.

Mapa 1: Oblasť rozptýleného osídlenia Slovenska

Zdroj: Verešík (1974) – upravené autormi

3.6 Funkčné typy vidieckych obcí

Úbytok obyvateľstva pracujúceho v primárnom sektore hospodárstva (poľnohospodárstvo) vyvoláva postupnú transformáciu vidieckych sídiel. V súčasných analýzach sídelnej štruktúry nájdeme viac prác venovaných funkčnej klasifikácii. Už v roku 1974 pripravil Verešík zaujímavú štúdiu zameranú na analýzu funkčných typov vidieckych sídiel a strediskových obcí na Slovensku (Verešík, 1974).

Funkčné typy sa určovali najčastejšie podľa zamestnaneckej štruktúry obyvateľstva, pričom sa brali do úvahy všetci ekonomicky aktívni obyvatelia, alebo len obyvateľstvo, ktoré bolo zamestnané v obci. Už v roku 1966 autori Ivanička, Mládek, Zelenská (1966) klasifikovali vidiecke obce na základe 3 znakov: zamestnaneckej štruktúry, vlastnej ekonomickej aktivity a stupňa rozptýlenosti obcí. Ivanička (1983) určil ako základnú funkciu na určenie typov vidieckych obcí kritérium vlastnej ekonomickej aktivity a hospodársku zamestnaneckú štruktúru.

Kritérium vlastnej ekonomickej aktivity sídla umožňuje rozčlenenie vidieckych sídiel na základe vzájomného pomeru obyvateľstva bývajúceho a pracujúceho v obci a obyvateľstva dochádzajúceho za prácou mimo svojho bydliska. Podľa tohoto kritéria možno vyčleniť:

- vidiecke sídla s rozhodujúcou vlastnou ekonomickou aktivitou,
- vidiecke sídla obytné,
- vidiecke sídla výrobné-obytné, zmiešané.

Do skupiny vidieckych sídiel s rozhodujúcou vlastnou ekonomickou aktivitou zaradujeme tie, kde väčšina obyvateľov pracuje v mieste svojho bydliska. Vidiecke sídla obytné sú bez vlastnej ekonomickej základne, väčšina ich obyvateľov v produktívnom veku dochádza za prácou mimo svojho bydliska. Zmiešané vidiecke sídla majú približne vyrovnaný pomer medzi odchádzajúcimi za prácou a pracujúcimi v mieste svojho bydliska. Hranice podielu odchádzajúcich za prácou a pracujúcich v mieste bydliska je spravidla 40 až 45 % zamestnaných v mieste bydliska alebo odchádzajúcich z obce a je upresňovaná na základe ekonomického charakteru študovaného regiónu.

Určenie funkcie vidieckych sídiel z hľadiska hospodárskej štruktúry obyvateľstva umožňuje stanoviť funkčný typ obce. Funkčnú štruktúru nemestských sídiel hodnotíme podľa podielu pracujúcich v základných sektoroch národného hospodárstva, prípadne podľa podielu obyvateľov pracujúcich v rôznych ekonomických odvetviach. Funkčné charakteristiky potrebné pre klasifikáciu zisťujeme na základe jedného z dvoch nasledujúcich ukazovateľov:

- ekonomickej štruktúry bývajúceho obyvateľstva,
- ekonomickej aktivity obyvateľstva pracujúceho v obci.

Prvý ukazovateľ môžeme používať pri určení základných funkcií iba u tých obcí, v ktorých prevažná väčšina ekonomicky aktívnych obyvateľov pracuje v mieste bydliska a počet odchádzajúcich obyvateľov za prácou z obce je málo významný. Tento ukazovateľ nám slúži prevažne ku klasifikácii sídiel v slabo industrializovaných regiónoch.

V regiónoch ekonomicky silne rozvinutých je vhodnejšie použiť ukazovateľa ekonomickej štruktúry obyvateľstva pracujúceho v obci, t.j. súčet obyvateľstva v obci bývajúceho a pracujúceho a obyvateľstva dochádzajúceho sem za prácou. Základom tejto klasifikácie je vyčlenenie sídiel tohto typu:

- monofunkčných,
- zmiešaných,
- funkčne nevýrazných.

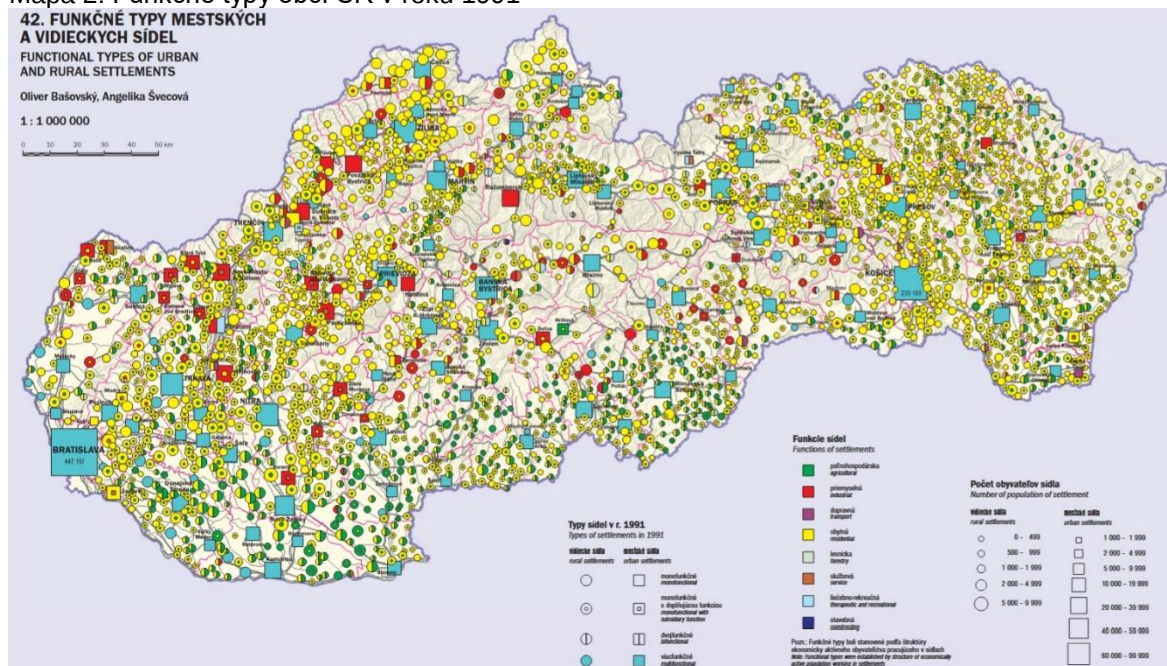
U monofunkčných typov prevláda výrazne podiel zamestnaných v jednom sektore. Pri klasifikácii na základe služieb je počet monofunkčných typov väčší a je závislý jednak na charaktere použitej klasifikácie a jednak záleží na ekonomickom charaktere študovaného regiónu. Rozdelenie na jednotlivé typy, prípadne subtypy, je prezentovaná rôzne. Závisí jednak na voľbe prahových hodnôt pri odlíšení prevládajúcich funkcií, ale aj na klasifikácii odvetvovej štruktúry.

Funkcionálne typy vidieckych sídiel z hľadiska prijatých kritérií sa určili tak, že každá obec sa neskôr definovala z hľadiska vzťahov ekonomickej aktivity a potom sa skúmala ich výrobná špecializácia z hľadiska hospodárskej štruktúry obyvateľstva. Keďže sídla s disperzným charakterom domov sa podstatne líšia od sídiel so zoskupeným charakterom domov, brala sa do úvahy aj kompaktnosť a rozptýlenosť zástavby. Pre určenie funkcionálnych typov je dôležité brať do úvahy aj kritérium spádovosti.

Strediskové funkcie v štruktúre vidieckych obcí sú rôzne administratívne, výrobné, obchodné, zdravotné, kultúrne a iné funkcie, ktoré plnia práve vidiecke obce voči rádovo nižším vidieckym obciam.

Najnovšia klasifikácia funkčných typov obcí je v Atlase krajiny SR (Bašovský, Švecová 2002). Autori vyčlenili funkčné typy obcí podľa štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v obci (podľa štatistických dát z roku 1991), pričom dominovali obytné typy vidieckych obcí a obytné typy obcí s dopĺňujúcou poľnohospodárskou funkciou (obr. 15).

Mapa 2: Funkčné typy obcí SR v roku 1991

Zdroj: Bašovský a Švecová (2002) in Atlas krajiny (2002)

3.7 Veľkostná štruktúra sídiel

Veľkostná štruktúra sídiel je významným ukazovateľom koncentrácie obyvateľstva. Veľkosť sídiel tvorí jeden zo základných znakov každej sídelnej štruktúry a odráža v sebe zvláštnosti jej historického vývoja osídlenia.

Počet obcí na Slovensku nie je konštantný. Od roku 1921 do roku 1970 sa počet obcí na Slovensku zmenšil z 3 510 na 3 092, t. j. o 11,9 %, roku 1979 ich bolo už len 2 787. Za hornú hranicu počtu obyvateľov pre vidiecke obce u nás možno pokladať 5000 obyvateľov, hoci niektoré vidiecke obce na južnom Slovensku prekračujú túto hranicu. Rozloženie obcí na Slovensku podľa veľkostných skupín je výsledkom mnohých činiteľov: historických, krajinných (vplyv reliéfu, nadmorskej výšky, úrodnosti pôdy, hydrografických pomerov), hospodárskych (možnosť poľnohospodárskej výroby a jej intenzita, rozvoj komunikácií, hlavne železníc, budovanie priemyslu a i.). Najnižšie položenou obcou na Slovensku je Bodrog v okrese Trebišov (98 m n.m.), najvyššie položenou obcou je obec Štrbské Pleso v okrese Poprad (1355 m n.m.).

Veľkostná štruktúra sídiel sa určuje podľa podielu sídiel a podielu obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách. Pre jednotlivé sídelné jednotky sa používajú odlišné veľkostné kategórie. Pre ohraničenie počtu obyvateľov sa zvyčajne používajú násobky čísel 1, 2 a 5 (napr. 200, 500, 1000). Najnižšie veľkostné kategórie sa používajú pre ZSJ (základné sídelné jednotky). Štatistické databázy o veľkostnej štruktúre obcí Slovenska začínajú dolnou hranicou s kategóriou do 199 obyvateľov. V štatistických materiáloch OSN sa za dolnú hranicu považuje veľkostná kategória do 499 obyvateľov (Slavík 2009).

Veľkostné kategórie obcí v SR: do 199, 200 – 499, 500 – 999, 1000 – 1999, 2000 – 4999, 5 000 – 9 999, 10 000 – 19 999, 20 000 – 49 999, 50 000 – 99 999, 100 000 a viac obyvateľov.

Veľkostné kategórie ZSJ: do 29, 30 – 49, 50 – 99, 100 – 199, 200 – 499, 500 – 999, 1 000 – 1 999, 2 000 – 4 999, 5 000 – 9 999, 10 000 a viac.

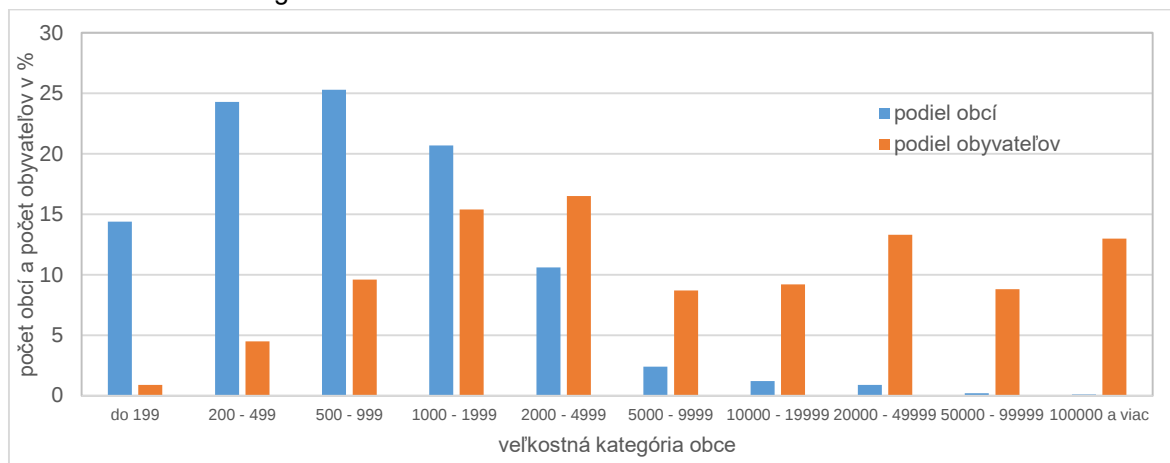
V rámci Slovenska patrila v roku 2024 prevažná väčšina obcí (25,3 %) do veľkostnej kategórie obcí od 500 do 999 obyvateľov, v ktorej žije 9,6 % obyvateľstva. Väčšina obyvateľstva Slovenska (16,5 %) žije vo veľkostnej kategórii obcí od 2000 – 4999 obyvateľov. Najnižší počet obyvateľov (0,9 %) žije v malých obciach s počtom obyvateľov do 199 (tab. 1, graf 1). Na území Slovenska sa nachádzajú aj veľké vidiecke obce nad 5000 obyvateľov, medzi ktoré patria napr. Svätý Jur, Ivanka pri Dunaji, Chorvátsky Grob a iné. Zároveň je táto veľkostná kategória aj kategóriou malých miest (napr. Šahy, Modra, Želiezovce). Do kategórie od 10 000 do 19 999 patria menšie okresné mestá, ako napr. Šaľa, Zlaté Moravce, Stará Ľubovňa. Kategória od 20 000 do 49 999 je typická tiež pre okresné mestá Slovenska (napr. Komárno, Levice, Bardejov). Do kategórie od 50 000 do 99 999 obyvateľov patria krajské mestá Slovenska: Nitra, Trnava, Trenčín, Žilina, Banská Bystrica, Prešov a mesto Martin a do poslednej kategórie nad 100 000 obyvateľov patrí hlavné mesto Bratislava a mesto Košice (mapa 3).

Tab. 1: Veľkostná kategorizácia obcí SR podľa počtu obyvateľov v roku 2024

veľkostná kategória obce	počet obcí		počet obyvateľov	
	abs.	%	abs.	%
do 199	415	14.4	50333	0.9
200 - 499	703	24.3	244056	4.5
500 - 999	732	25.3	518447	9.6
1000 - 1999	597	20.7	836649	15.4
2000 - 4999	306	10.6	896757	16.5
5000 - 9999	69	2.4	471970	8.7
10000 - 19999	34	1.2	497506	9.2
20000 - 49999	25	0.9	721573	13.3
50000 - 99999	7	0.2	479093	8.8
100000 a viac	2	0.1	703067	13.0
SPOLU	2890	100.0	5419451	100.0

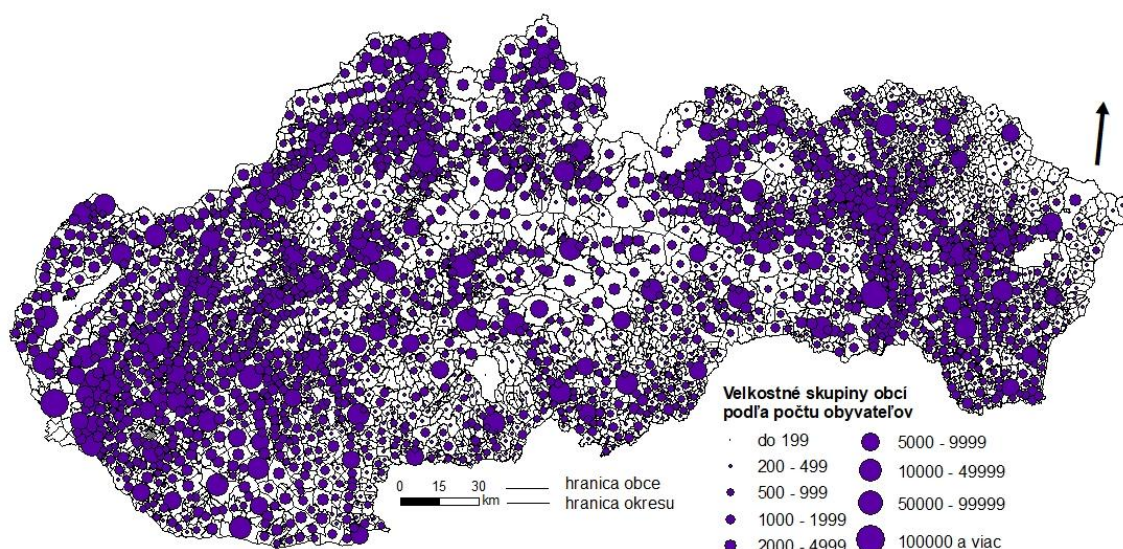
Zdroj: ŠÚ SR (2026)

Graf 1: Veľkostné kategórie obcí SR v roku 2024

Zdroj: ŠÚ SR (2026) – spravované autormi

Mapa 3: Veľkostná typológia obcí Slovenska podľa počtu obyvateľov v roku 2024

Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

Dynamika rastu sídiel

Pri analýze dynamiky rastu sídiel sa používajú najčastejšie 2 dynamické ukazovatele:

1. index dynamiky rastu
2. priemerný ročný rast

Index dynamiky rastu je pomer počtu obyvateľov na konci sledovaného obdobia (PO 1) k počtu obyvateľov na začiatku analyzovaného obdobia (PO o) pre násobený hodnotou 100.

$$Id = \frac{PO\ 1}{PO\ o} \times 100$$

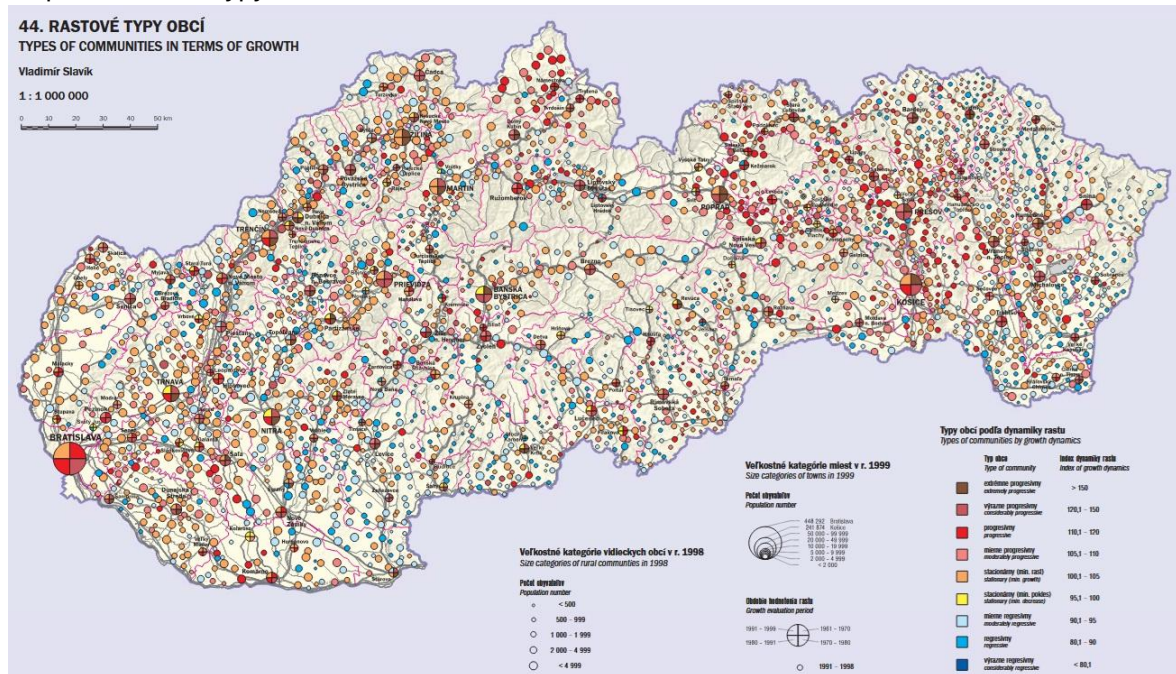
Podľa hodnôt indexu rastu rozlišujeme tieto rastové typy obcí:

- progresívne 110 a viac,
- stacionárne $90 < Id < 110$,

- regresívne menej ako 90.

Príklad mapy (mapa 4) ukazuje na možný spôsob vyjadrenia dynamiky rastu sídiel, ktorý je spracovaný v Atlase krajiny SR (Slavík 2002 in Atlas krajiny 2002).

Mapa 4: Rastové typy obcí

Zdroj: Slavík (2002) in Atlas Krajiny (2002).

3.8 Cvičenie 3 - Vidiecke sídla a morfogenetické typy

Úloha:

a) Vysvetlite význam pojmov:

Samota, veska, sídlo, obec, morfogenetický typ, vidiecke sídlo, primárna disperzia, sekundárna disperzia, vložená disperzia, osídlenie koncentrické, osídlenie disperzné, radové vidiecke sídla, návesné vidiecke sídla, voľná reťazová kolonizačná dedina, ulicovka, obojstranná ulicovka, jednostranná ulicovka, potočná radová dedina, okrúhlica, oválnica, hromadná dedina, raabizačná dedina, zahusťovanie sídiel, hľadisko vlastnej ekonomickej aktivity obce, hľadisko funkčnej štruktúry, sídla prechodného charakteru, semirurálne sídlo, semiurbánne sídlo.

b) Na príklade modelovej obce spracujte podľa zadanej osnovy analýzu:

- Vymedzenie územia vidieckej obce, resp. mesta (vymedzenie v rámci štátu, kraja, okresu; fyzickogeografické vymedzenie územia, humánogeografické vymedzenie územia; matematicko-kartografické vymedzenie územia).
- Vývoj obce a jeho osídlenia
 - Od najstaršieho písomného záznamu obce, 1. písomných dokladov, 1. písomných zmienok (konkretizovať tento dokument) cez vojenské mapovania až do súčasnosti.

- Vývoj názvu obce. Informácie je možné čerpať z publikácie Majtán (1998) *Názvy obcí Slovenskej republiky – vývin v rokoch 1773-1997*, resp. informácie sú dostupné aj na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave <https://www.juls.savba.sk/> v sekcii Slovníkový portál JÚLŠ SAV. Do vyhľadávača je nutné zadať názov obce a vybrať si v časti „Iné“ *Názvy obcí Slovenskej republiky – vývin v rokoch 1773-1997*. Prípadne ísť na konkrétny link: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=obce>, zadať názov obce a kliknúť na „Nájdí“ (obr. 14).

Obr. 14: Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV

Zdroj: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra (2026)

- Symboly obce.
- Historické mapy vidieckej obce - poukázať na mapy, na ktorých je vidiecka obec znázornená (historické mapy 1., 2. a 3. vojenského mapovania i súčasného mapovania). Možnosť čerpať zo zdrojov www.staremapy.sk, zo stránky Národný geoportál, kde v zložke „Mapy“ sú k dispozícii aj „Historické mapy“, prípadne zo stránky Úradu geodézie, kartografie a katastra SR - ZBGIS: <https://zbgis.skgeodesy.sk>

• Publikácie obce

Prostredníctvom on-line katalógov knižníc, osobných návštev knižníc a obecných úradov, regionálne prislúchajúcich archívov, atď. zistiť čo najviac informácií o publikáciách (knihách, brožúrach, kronikách...), ktoré boli o obci napísané.

- *Zhodnotiť príčinné javy v histórii*, ktoré ovplyvnili vývoj obce,

c) Morfológicko-genetická typológia vidieckej obce s kartografickým výstupom

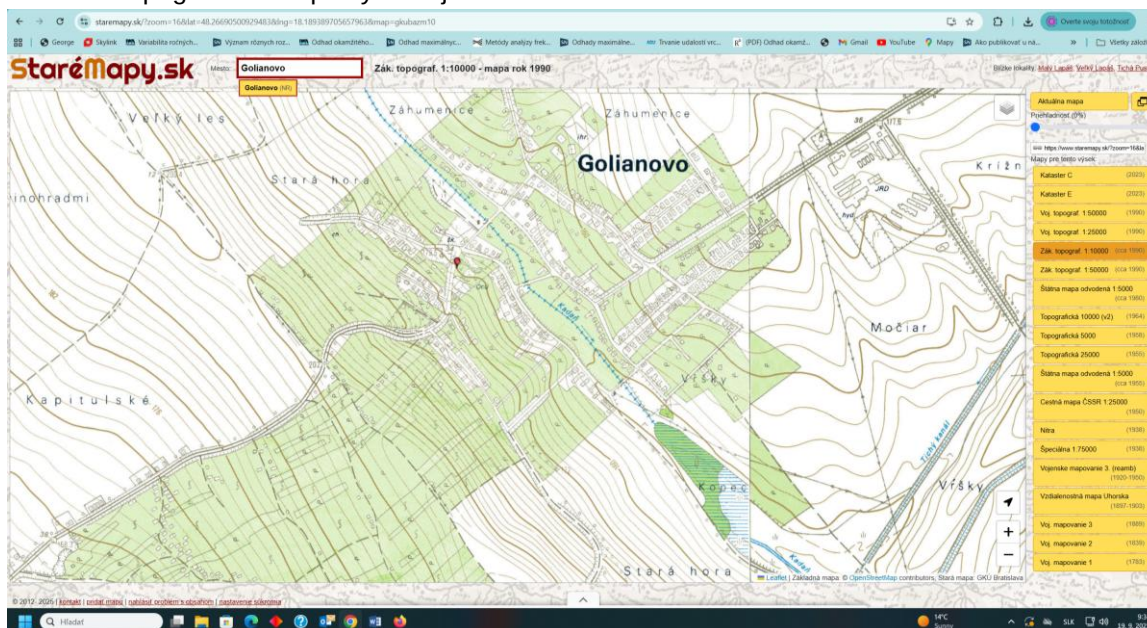
- Vypracujte mapový podklad ľubovoľnej vidieckej obce v mierke 1: 10 000 a určte, o aký typ morfológicko - genetického sídla ide.

Mapový podklad obce nájdete na stránke: <https://www.staremapy.sk/> - Topografická mapa (1:10 000; 1: 25 000).

V pravej časti stránky si vyberiete mierku danej mapy (napr. Základná topografická mapa 1:10 000, resp. topografická 1:25 000 a do vyhľadávača zadáte konkrétnu obec (príkladový obrázok je k nahliadnutiu na obr. 15).

- Na základe charakteristiky morfológicko-genetickej typológie v podkapitole 3.3 a topografickej mapy určte, o aký typ morfológicko-genetického sídla ide. Pri určovaní typológie je možné pracovať aj s Atlasom SSR (Atlas Slovenskej socialistickej republiky, 1980, str. 164)

Obr. 15: Topografická mapa vybranej obce

Zdroj: staremapy.sk (2026)

- Danú problematiku spracujte v programe so softvérom GIS. Vrstvy k vypracovaniu cvičenia nájdete na [tomto linku](#).

3.9 Cvičenie 4 - Analýza vybraného okresu, veľkostné kategórie obcí

Úloha:

a) Zvoľte si modelový okres (napr. okres svojho bydliska), ktorý spracujete podľa danej osnovy:

- Základné charakteristika vybraného okresu
Poloha, celková výmera okresu, hustota obyvateľstva na km², počet obyvateľov, počet vidieckych obcí a miest v okrese, demografická charakteristika, ekonomická štruktúra a pod.
- Veľkostná štruktúra obcí vybraného okresu

- Metódou kartogramu znázorníte hustotu obyvateľstva v jednotlivých obciach okresu za aktuálny rok.
- Metódou kartodiagramu znázorníte vývoj počtu mestského a vidieckeho obyvateľstva v obciach okresu v rokoch 1993 a v aktuálny rok.
- Vypracujte tabuľku veľkostných skupín obcí obyvateľstva okresu, kde bude znázornený počet obcí okresu podľa veľkostných skupín, obce podľa veľkostných skupín obyvateľstva a počet ich obyvateľov. Veľkostná kategorizácia vidieckych obcí podľa počtu obyvateľov: 0-199; 200-499; 500-999; 1000-1999; 2000-4999; 5000-viac. Veľkostná kategorizácia miest: do 4 999; 5000–19999; 20 000–49 999; 50 000-99 999.

Pracujte so štatistickou databázou, ktorú nájdete na stránke Štatistického úradu SR www.statistics.sk v databáze Datacube:

- Štatistické databázy hustoty obyvateľstva okresov SR do úrovne obcí nájdete v sekcii 1 Demografia a sociálne štatistiky – 1.1 Obyvateľstvo – 1.1.3 Hustota obyvateľstva, alebo na stránke:

https://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7014rr/v_om7014rr_00_00_0_0_sk

- Štatistické databázy k počtu mestského a vidieckeho obyvateľstva, ako aj veľkostnej kategorizácii obcí SR nájdete v sekcii 1 Demografia a sociálne štatistiky – 1.1 Obyvateľstvo – 1.1.4 Veľkostné skupiny obcí, alebo na stránke:

https://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7022rr/v_om7022rr_00_00_0_0_sk

- Danú problematiku spracujte v programe so softvérom GIS. Vrstvy k vypracovaniu cvičenia nájdete na [tomto linku](#).

4 Mestá

Historickému vývoju miest a problematike prvých, starovekých miest sa venovalo viacero geografov a príbuzných vedcov. Medzi kľúčové osobnosti patrí Vidal de la Blache (1922), ktorý skúmal vývoj sídiel v rámci historickej geografie a Sauer (1952), ktorý sa zameriaval na vznik kultúrnej krajiny a raných sídel. Významný prínos mal aj Wheatley (1971), ktorý vo svojej publikácii analyzoval najstaršie mestá Ázie ako mocenské centrá. Koncept „mestskej revolúcie“ pri vzniku prvých miest (napríklad v Mezopotámii) formuloval Childe (1950), ktorého práca zásadne ovplyvnila geografické chápanie počiatkov urbanizácie. Berry (1967) skúmal štruktúru a vývoj miest v dlhodobom historickom kontexte. Detailnému spracovaniu sídelného vývoja sveta po jednotlivých regiónoch sveta sa venoval český geograf Votrubec (1980).

4.1 Historický vývoj

Mestá vznikali v dobe, kedy ľudská spoločnosť začala trvale vyrábať viac potravín, ako ich boli schopní ľudia ako spotrebitelia skonzumovať. Zároveň bolo možné sústreďovať tieto prebytky potravín bez veľkých strát do blízkosti spotrebiteľa. Vznik miest urýchlil ďalší vývoj techniky a kultúry.

Regióny, v ktorých k tejto kvalitatívnej zmene došlo, môžeme všeobecne charakterizovať ako oblasti nížin pri pobreží, v údolí a v deltách veľkých riek. Mesto je významný sociálny výtvor, ktorý by nebol mysliteľný bez voľne organizovanej rodiny a bez rozsiahlejších komunikačných prostriedkov. Nejedná sa o zoskupenie jednotlivých budov a ľudí. Nie je fyzický mechanizmus s umelou konštrukciou, ale je to naviac komplex tradícií, zvykov, organizovaných názorov a pocitov, ktoré sú posúvané ďalšími generáciami a ktoré sú zakotvené v komplexných životných procesoch obyvateľ miest (Chalupa a ďalší 2013).

Mestský spôsob života má tak iné kvality než život na vidieku, pretože postupne mení povahu človeka a jeho chovanie, vrátane vzťahov medzi ľuďmi.

Aby sme porozumeli súčasným funkciám a fyziognómii miest, musíme využívať poznatky **historickej sídelnej geografie**, ktorá študuje formy miest v historickom vývoji. Ku štúdiu slúžia napr. historické plány miest, ktoré umožňujú posúdiť spôsob zástavby, vplyv geografického prostredia na spôsob výstavby a vedenie komunikácií, rozmiestnenie námestí, veľkých budov, cirkevných stavieb, úradov a pod.

Môžeme rozlíšiť dva **druhy výstavby miest**:

- **pravidelná výstavba**, ktorá sa vyznačuje jednoduchým, pravidelným rozmiestnením ulíc a námestia, ktoré vznikli na šachovnicovom pôdoryse, ktorý je výsledkom pevnej urbanistickej koncepcie,
- **nepřavidelná výstavba**, ktorú charakterizuje nepravidelný priebeh ulíc, ktoré sa krížia v rôznych uhloch a ulice môžu byť i slepé. Námestie a budovy majú v rozmiestnení nepravidelný charakter. Tento spôsob

výstavby sa často vyskytuje pri historických a arabských mestách, keď bol pôdorys dôležitým obranným prvkom. Pod historickými mestami je obvykle zložitá spleť podzemných chodieb, napr. v českých mestách Tábor, Znojmo, Jihlava (Chalupa a ďalší 2013).

Každá spoločnosť na Zemi si budovala mestá podľa svojich potrieb a v ich výstavbe sa odráža historický, ekonomický a politický vývoj daného regiónu.

- V **najstarších dobách** sa z bezpečnostných dôvodov stavali mestá na vyvýšených miestach (pahorkoch), z ktorých mnohé môžu mať aj antropogénny pôvod. Za najstaršie mestá považujú niektorí autori Jericho a Gaziantep. Takisto Babylon, ktorý sa nachádza asi 90 km od Bagdadu, si nárokuje na toto označenie. Babylon mal v období svojho rozkvetu okolo 550 tisíc obyvateľov. Najstarším mestom Egypta je Mennofer, neskôr nazývaný Memfis.

Medzi najstaršie mestá patria aj indické mestá Mánasára a Šipašástra. Aj v Číne ľudia budovali veľmi staré mestá a mali presné inštrukcie, ako ich stavať.

Najznámejšími najstaršími mestami západnej pologule sú Tiwanaku v Bolívii, Quito v Ekvádore, Cuzco v Peru, niektoré mayské mestá na území dnešnej Guatemaly a predkolumbovské mestá ležiace na území Mexika. V Afrike najstaršie mestá zakladali Feníčania a najznámejším je Kartágo. V Európe bolo antické Grécko územím s vyspelými mestskými kultúrami. Hlavnú funkciu v gréckych mestách mala politická, náboženská a obranná funkcia, ktorú neskôr nahradili funkcie obchodná a remeselná. Medzi najstaršie grécke mestá patria Trója, Mykény, Olympia, Delfy, Sparta a Atény. Obchodom rozšírili Gréci svoj vplyv prakticky v celom Stredomorí od Gibraltáru po Kaukaz. Koncom 5. storočia mali Atény asi 150 tisíc obyvateľov. Veľkým zakladateľom miest bol v nasledujúcom období Alexander Veľký Macedónsky.

Najvýznamnejším strediskom staroveku sa stal Rím. Rím vznikol ako stredisko rodových spoločenstiev a postupne sa stal hlavným mestom Rímskej ríše. Jeho rast sa len čiastočne opieral o obchodné a remeselné aktivity. Hlavný význam bol politický, administratívny a náboženský. Stal sa najvýznamnejším starovekým mestom, kde žilo okolo 1 milión obyvateľov. Základom tu bol átriový dom, ktorý sa vývojom premenil na poschodový dom. Rimania s obľubou budovali mestá s pravouhlo sa križujúcimi ulicami a na križovatkách hlavných ulíc umiestňovali námestia. Rímske mesto bolo charakteristické 2 na seba kolmými hlavnými cestami. Bola to severo-južná cesta – cardo a západo-východná cesta – decumanus. Tieto cesty a paralelne s nimi idúce ulice členili táborové mestá na obdĺžnikové bloky. Mestám dodávali vodu diaľkové vodovody s početnými akvaduktmi, ktoré slúžili aj na zásobovanie. Strediskom spoločenského a politického života bolo tzv. fórum a koloseum, kde sa konali rôzne hry. Nevyhnutnou súčasťou týchto miest boli trhoviská a cintoríny. Mnohé rímske mestá boli pôvodne vojenské tábory, ktoré boli lokalizované na strategických líniách „limes

romanus“. Na ich základe vznikli napr. Kolín nad Rýnom, Štrasburg, Viedeň, Budapešť, Barcelona, Marseille, Paríž alebo Londýn, Komárom (vznikol na mieste vojenského tábora Brigetio)².

- Celkom iný charakter mali **stredoveké mestá**, ktoré bývali zvyčajne opevnené. Na európskom kontinente začali vznikať v 7. až 8. storočí, na Slovensku a v Českej republike v 12. až 15. storočí. Mestá v týchto dvoch krajinách vznikali aj v dôsledku nemeckej kolonizácie a prisťahovalcov z územia dnešného Talianska. Sieť ulíc bola zvyčajne orientovaná smerom k svetskej alebo cirkevnej rezidencii. V mestách sa v priebehu ďalšieho vývoja zvyšoval význam trhovísk, pretože opevnený obranný hrad, kostol a kláštor sa spolu s trhom stávali uzlovými bodmi feudálnej ekonomiky. Trhovisko malo zvyčajne štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys. V domoch na uliciach, ktoré vychádzali z trhoviska, žili predovšetkým remeselníci. Hrady a neskôr zámky sa stávajú ťažiskami vznikajúcej správnej administratívy.

Na keltské oppidá vývojovo na území bývalého Československa nadviazali sídla mestského typu Veľkomoravskej ríše. V tomto období vzniklo Staré Mesto (pri Uherskom Hradišti v dnešnej Českej republike) a následne Nitra, ktorá rozšírila svoj vplyv na územie dnešného západného Slovenska. Od roku 886 je Nitra aj sídlom biskupstva, čo urýchlilo jej rozvoj ako trhového strediska. Nitra sa stala významným obchodným, kultúrnym a administratívnym centrom prvého štátneho útvaru, ktorý vznikol na území dnešného Slovenska a Česka. Počiatky Bratislavy sice siahajú do rímskych čias, ale ako mesto bola prvýkrát spomínaná až v roku 1279.

Staré Mesto Prahy bolo právne konštituované v rokoch 1232 až 1234 a Hradčany sa stali hradným mestom okolo roku 1348. Až za vlády Karola IV., ktorý od roku 1348 rozšíril Prahu o Nové Mesto, sa Praha stala významným stredovekým európskym centrom. Pod dohľadom panovníka bolo za 29 rokov účelovo postavených 1 400 domov plánovito usporiadaného Nového Mesta pražského.

Väčšina miest nemala veľa obyvateľov. Iba mestá, ktoré boli centrami veľkých ríš, presahovali 100 tisíc obyvateľov. Mestá sa stali sídlami panovníkov a cirkevných hodnostárov a strediskami vzdelanosti a kultúry.

- **Renesančné mestá** v 16. storočí vznikali v súvislosti s ich obrannou funkciou. Dômyselný systém opevnenia a hradieb chránil mesto. Okolo hradieb viedla ulica a ostatné ulice smerovali do centra mesta k ústrednému námestiu. Iným typom renesančných miest boli mestá s ústrednou veľkou pevnosťou. Rozsiahle námestia v centre slúžili na vojenské účely a ku koncentrácii cirkevných a administratívnych budov. Charakteristické je to pre mestá, ktoré

² Brigetio - vojenský tábor v 2. storočí n. l. na hranici rímskej provincie Pannonia. Postupne sa okolo tábora rozvinulo civilné mesto s kúpeľmi, chrámami, amfiteátrom a obytnými vilami.

zakladali Španieli pri kolonizácii Nového sveta v dnešnej Latinskej Amerike. Námestia sú zvyčajne nazývané Plaza de Armas.

- **Barokové mestá** zo 17. a 18. storočia sú typické množstvom reprezentačných cirkevných, šľachtických a administratívnych budov, početnými fontánami a rozsiahlymi parkami. Na barokovú etapu nadviazal stavebne jednoduchší **klasicizmus** s typickými vojenskými stavbami, napr. pevnosť v Leopoldove alebo Špilberk v Brne.

- **Priemyselná revolúcia (industriálne obdobie)** - ovplyvnila charakter miest hlavne výstavbou priemyselných objektov. Industriálne obdobie dalo podnet nielen na prestavbu miest a vznik plánovito budovaných miest (tzv. „na zelenej lúke“), ale dodalo mestám aj určitú uniformitu v usporiadaní ich častí. Sociálna diferenciácia mestského obyvateľstva prispela k rozvrstveniu miest podľa kvality bývania a funkcií, ktoré jednotlivé časti mesta plnili. Objavujú sa vilové štvrte majetnejších vrstiev a periférne kolónie a slumy.

Jadro európskych miest sa mení na tzv. city (obchodno-službové centrum) so správnou, finančnou a obchodnou funkciou. Zanikajú obranné opevnenia na okrajoch miest a nahrádzajú ich priemyselné stavby a sklady. Na mieste pôvodných hradieb okolo historických jadier vznikajú bulváre a široké ulice. Prebieha aj sociálna diferenciácia, za city sa zoskupuje obyvateľstvo najchudobnejšie, za ním sú štvrte obývané robotníkmi, štvrte stredných a bohatých vrstiev. V amerických štátoch vidno národnostnú aj rasovú segregáciu, vznikajú getá. Rozvoj priemyslu, dopravy a obchodu priťahoval do miest vidiecke obyvateľstvo, čo spôsobilo plošné rozširovanie miest. Mnohé nové mestá vznikli v regiónoch s ťažbou čierneho uhlia, na ktorú neskôr nadviazal hutnícky priemysel a následne strojárstvo. Budovanie železníc a rozvoj železničnej dopravy znamenali rast miest ležiacich pri železničných tratiach. Pôvodne vidiecke obce v ich najbližšom okolí sa v dôsledku rozrastania do blízkosti veľkých miest stávajú ich predmestiami. Niektoré vidiecke obce, ktoré ležali na železničnej trase sa stali významnými centrami a začali prudko rásť – z vidieckych obcí vznikli mestá (napr. Vrútky). Zároveň došlo k stagnácii a úpadku tých miest, ktoré ležali mimo železnice (Levoča, Kežmarok).

V priebehu minulého storočia prebehla výrazná vnútorná diferenciácia miest a tie sa začali členiť na rôzne funkčné zóny. Industriálne obdobie prinieslo výraznú urbanizáciu územia. V počiatočných fázach išlo o úplne spontánny proces.

- **Postindustriálne obdobie**, ktoré sa začalo v najvyspelejších krajinách postupne v 2. polovici 20. storočia, svojou vývojovou akceleráciou znamená aj kvalitatívnu zmenu vo funkciách a usporiadaní miest. Ich priestorová štruktúra sa mení kvôli posilneniu zamestnanosti v terciárnom a kvartérnom sektore, kvôli rastu dôležitosti tzv. profesných a spotrebiteľských

spoločenských tried (na úkor „tradičných“ spoločenských tried), kvôli rastu mobility obyvateľstva a dostupnosti informácií. Výsledkom je aj kultúrna fragmentácia spoločnosti a strata komunitného charakteru mesta. Najvýraznejší vplyv na priestorové zmeny v mestách má rast úlohy individuálnej dopravy. Preto je hlavným znakom postindustriálnej fázy vývoja mesta extrémny rast jeho rozlohy v dôsledku *suburbanizácie* (Pouš 2013). S rastom miest dochádza k strate vplyvu vzdialenosti od centra na lokalizáciu jednotlivých funkcií. Vznikajú chaoticky rozmiestnené funkčné areály bez vzťahu k centru (Dear and Flusty 1998). Tento proces začal v USA v 50. rokoch 20. storočia a onedlho sa prejavil aj v najväčších metropolách západnej Európy. S úpadkom významu centra mesta súvisí aj *deurbanizácia* – odchod ľudí z centra mesta na jeho periferiu, ale aj z veľkých miest do menších, z metropolitných oblastí do periférnych, z tradičných urbanizovaných a industrializovaných oblastí do redšie osídlených vidieckych a novoindustrializovaných (presuny „frostbelt - sunbelt“). Mení sa preto charakter nielen jednotlivých miest, ale celého makroregionálneho sídelného systému. V tých mestách, kde suburbanizačné a deurbanizačné procesy majú najdlhšiu tradíciu, začína sa objavovať *reurbanizácia* – opätovný návrat obyvateľov a firiem do zanedbaných a prázdnych (a preto lacných) oblastí v bezprostrednej blízkosti centier veľkých miest. Súvisí s presadzovaním sa mechanizmov územného plánovania a s podporou opätovného rozvoja vnútorných miest, ale súvisí aj s rastom cien pohonných hmôt, ktorý obyvateľom predražuje dochádzku do zamestnania zo suburbíí (Pouš 2013). Začínajú sa objavovať rozsiahle sídelné útvary, napr. mestské aglomerácie, konurbácie, megalopolisy a i.

4.2 Mesto a jeho definície, kritéria vymedzovania miest

Jednotná a všeobecne platná definícia pojmu mesto neexistuje z viacerých dôvodov (Pouš 2013):

- 1.) V každej historickej epoche je chápanie mesta odlišné. Mestá sú vždy budované v duchu svojej doby.
- 2.) Chápanie pojmu mesto je odlišné aj v rámci rôznych kultúr, civilizácií alebo štátov aj v rovnakom období. V prípade miešania kultúrnych vplyvov (napr. v mestách európskych kolonizátorov v Afrike), definovanie mesta môže byť aj z tohto dôvodu nejasné.
- 3.) Platnosť akejkoľvek definície mesta sa mení aj so zmenami veľkosti sídla. Je to zreteľné najmä pri porovnávaní čoraz menších miest s čoraz väčšími vidieckymi sídlami.
- 4.) Rozdiely v chápaní mesta sú aj medzi jednotlivými vedami, ktoré sa mestom zaoberajú, ako aj v rámci geografie medzi jej jednotlivými výskumnými prúdmi a vedeckými školami.

Komplikovanosť definície mesta má aj svoje teoretické dôsledky (Pouš 2013):

- 1.) Je narušená koncepcia dichotomického členenia sídiel na mestské a vidiecke. Kritika dichotomického členenia sídiel viedla ku vzniku teórie urbánno-rurálneho kontinua. Tá je založená na predpoklade existencie rôzneho podielu mestských a vidieckych vlastností (od 0 až po 100%) v každom type sídla. Súbor sídiel tak možno teoreticky zoradiť podľa podielu ich vlastností od čisto mestských po čisto vidiecke.
- 2.) Je komplikované definovať predmet geografie mesta ako vedy. S tým súvisia napríklad problémy pri určovaní stupňa a tempa urbanizácie.
- 3.) S postupným zmenšovaním rozdielov medzi mestom a vidiekom súvisia problémy s definovaním reálnych hraníc mesta ako objektu výskumu, ako aj problémy s presným vytýčením hraníc urbanizovaného priestoru v krajine.

Všeobecne možno hovoriť o 4 najviac používaných kritériách identifikácie mesta. Z nich žiadne nie je úplne dostatočné na precízne definovanie mesta v zložitej realite súčasných urbanizačných procesov. Najlepšie výsledky poskytuje aplikácia viacerých kritérií zároveň.

V sídelnej geografii sa pri štúdiu miest vymedzujú rôzne typy hraníc, a to napr. hranice geografické, administratívne alebo správne. Posledné dva typy boli vytvorené umelo a objektívne nemusia zahŕňať skutočný priestor mesta. Následkom rozvoja priemyslu a dopravy došlo k rastu mesta do jeho okolia a hlavne pozdĺž komunikácií.

Určiť presné **geografické hranice** je pomerne zložité a čím je mesto väčšie, tým je toto určenie zložitejšie. Určitá miera subjektivity je daná voľbou kritérií určených pre vymedzenie hraníc (Pouš 2013).

Medzi znaky odlišujúce mestá od vidieckych obcí patria:

- štatút mesta,
- veľkosť mesta,
- funkcie mesta,
- vzhľad mesta.

Medzi kritéria vymedzujúce mestské útvary patria:

- administratívno-správne kritérium,
 - štatistické (veľkostné) kritérium,
 - funkčné kritérium,
 - vzhľadové (fyziognomické) kritérium,
 - kritérium spôsobu života obyvateľ mesta.
- **Administratívno-správne kritérium** je základným vymedzovacím prvkom. Každé mesto aj v minulosti malo určité špecifické znaky, ktorými sa odlišovalo od ostatných sídiel. Mohli to byť napríklad panovníkom udelené privilégia alebo štatúty patriace hlavným, krajským alebo okresným mestám. V minulosti boli za mestá považované tie sídla, ktoré získali mestské práva. V neskoršom období boli z právneho hľadiska za mestá uznávané tie sídla, ktoré získali potvrdenie na základe právneho ustanovenia. Súčasné mestá musia mať štatút mesta a mestský úrad.
 - **Štatistické (veľkostné) kritérium** určuje hodnoty počtu obyvateľov a veľkosť podielu ekonomicky aktívnych osôb pracujúcich v meste v druhom a treťom sektore, ktoré sú potrebné na to, aby bolo sídlo označené ako

mesto. Je pochopiteľné, že tieto kritériá sa menia v závislosti od celkového počtu obyvateľov a od ekonomickej a kultúrnej vyspelosti území. Na Zemi teda môžeme v rôznych štátoch nájsť mestá, ktoré majú niekoľko stoviek obyvateľov, alebo naopak, viactisícové vidiecke obce.

- **Funkčné kritérium** vychádza z toho, že pre mestá sú typické určité funkcie, ktoré vo vidieckych obciach nenájde. Medzi základné mestské funkcie patria napríklad obchod, špecializované služby, administratíva alebo priemysel. Na objektivitu tohto kritéria treba poznamenať, že na Zemi existujú sídla, kde väčšina obyvateľov pracuje v priemysle, ale napriek tomu by sme ich len ťažko označili za mestá. Pre zaujímavosť uvádzame, že na medzinárodnom štatistickom kongrese v roku 1885 bolo jednotlivým štátom odporúčané, aby za mestá považovali sídla s viac ako 2000 obyvateľmi. Už vtedy toto kritérium nevyhovovalo napríklad Švédsku a Maďarsku (Chalupa 1980).
- **Vzhľadové (fyziognomické) kritérium** slúži na vymedzenie miest na základe vonkajšieho vzhľadu. V minulosti bol značný rozdiel medzi vzhľadom vidieckych obcí a miest, no v dôsledku ekonomického a spoločenského vývoja mnohé mestá upadli a stali sa poľnohospodárskymi sídlami, aj keď si zachovali pôvodný mestský vzhľad. Moderné stavebné materiály a architektonické riešenia výstavby domov na vidieku, spoločne so spôsobom života obyvateľov vidieka, komplikujú výpovednú hodnotu tohto kritéria. Medzi významné znaky vonkajšieho vzhľadu sídla môžeme zaradiť napríklad:
 - sústredený pôdorys a vytvorenie zreteľného jadra mesta,
 - väčší počet neobytných budov (továrne, úrady, spoločenské, kultúrne, zdravotnícke, vzdelávacie, športové a iné zariadenia),
 - rôznorodú štruktúru zastavaného územia (intravilánu), t. j. funkčnú diferenciáciu zastavanej plochy.
- **Kritérium mestského života** sleduje charakter zamestnania obyvateľov, postavenie v sociálnej štruktúre komunity a životný rytmus obyvateľov. Znižovanie sociálnych rozdielov medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom, charakter práce v postindustriálnej spoločnosti a komunikačné prepojenie vidieka a miest spôsobujú, že ani toto kritérium nemôže byť považované za rozhodujúce.

Z uvedeného tak jednoznačne vyplýva, že pri vymedzovaní mesta je nutné použiť viac kritérií, pričom je kvalitatívna stránka vymedzenia priamo úmerná kvantite vymedzujúcich kritérií.

Vyhlásenie obce za mesto v Slovenskej republike určuje novelizácia Zákona Národnej rady Slovenskej republiky o obecnom zriadení Zákon č. 369/1990 Zb. § 22

Nové kritériá pre vyhlásenie obce za mesto v Slovenskej republike od roku 2001 (Zákon NR SR č. 453/2001 Z. z. § 22)

(1) Národná rada Slovenskej republiky môže vždy k 1. januáru na návrh vlády vyhlásiť za mesto obec, ktorá:

- a) je hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným miestom,
- b) zabezpečuje služby aj pre obyvateľov okolitých obcí,
- c) má zabezpečené dopravné spojenie s okolitými obcami,
- d) má aspoň v časti územia mestský charakter zástavby,
- e) má najmenej 5 000 obyvateľov.

(2) Obec možno vyhlásiť za mesto, aj keď nespĺňa podmienku počtu obyvateľov, ak je to opodstatnené vzhľadom na splnenie ostatných predpokladov uvedených v odseku 1.

(3) Návrh na vyhlásenie obce za mesto podáva vláda Národnej rade Slovenskej republiky na základe žiadosti obce.

(4) Obec podáva žiadosť o vyhlásenie obce za mesto prostredníctvom okresného úradu v sídle kraja; k žiadosti priloží územný plán obce a ďalšiu dokumentáciu o tom, že spĺňa predpoklady uvedené v odseku 1. Okresný úrad v sídle kraja postúpi žiadosť obce spolu so svojím stanoviskom ministerstvu.

(5) Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky o vyhlásení obce za mesto sa uverejňuje v Zbierke zákonov Slovenskej republiky.

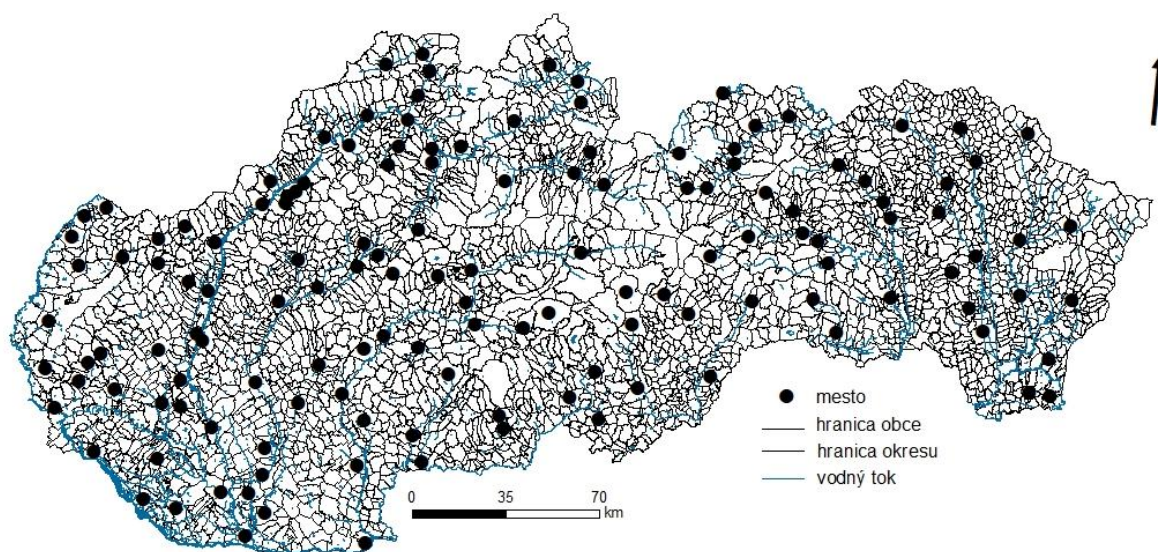
(6) Na základe uznesenia Národnej rady Slovenskej republiky vláda vydá osvedčenie o vyhlásení obce za mesto.

(7) Po rozdelení obce vyhlásenej za mesto Národná rada Slovenskej republiky na návrh vlády uznesením odníme štatút mesta tej z nových obcí, ktorá prestala spĺňať predpoklady uvedené v odseku 1.

(8) Mestá spolu s názvom používajú označenie „mesto“.

Slovenská republika má v súčasnosti 141 miest (mapa 5).

Mapa 5: Mestá Slovenska (2026)

Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

4.3 Mestá v rôznych regiónoch Zeme

Vplyvom odlišného historického, ekonomického, technického a kultúrneho vývoja spoločnosti a pôsobením daných prírodných podmienok sa mestá v rôznych regiónoch planéty Zem líšia svojou fyziognómiou, funkciami a vplyvom na svoje zázemie.

Polygenetické mestá sú všetky väčšie mestá, ktoré prešli dlhodobým a zložitým vývojom a ich výstavba sa počas vývoja rôzne menila. Menšie mestá s jednoduchou fyziognómiou, v ktorej sa prejavuje jednorazové založenie podľa určitej koncepcie, označujeme ako monogenetické.

Charakteristika miest v jednotlivých regiónoch sveta bola spracovaná v súlade s autormi Short (1994), Votrubec (1980) a Chalupa (1980).

Mestá v severnej Európe sú pôvodne väčšinou budované z kameňa. Mestá sú obklopené zachovalou prírodou, ktorá často preniká aj do intravilánu. Príkladom môžu byť fínske mestá alebo nórské Oslo s rekreačným a športovým zázemím v blízkosti Holmenkollenu. Súčasťou veľmi čistých miest, do ktorých centier je obmedzený vjazd súkromných vozidiel, sú parky.

Technická úroveň krajín **západnej Európy** sa prejavuje vo výstavbe budov a v intenzite urbanizačného procesu. V mestách prebieha proces citizácie, ktorý vytvára výrazné jadro miest s administratívnymi budovami, finančnými inštitúciami a obchodmi s luxusným tovarom. Kvalitná mestská hromadná doprava a dopravná sieť zabezpečujú prepojenie medzi jednotlivými zónami mesta a širším zázemím. Infraštruktúra miest je na vysokej úrovni. Veľké mestá západnej Európy sú cieľom emigrantov z menej rozvinutých krajín, predovšetkým z bývalých kolónií, kde sa u nich neprejavuje výraznejšia jazyková bariéra.

Mestá v krajinách bývalej záujmovej zóny Sovietskeho zväzu v strednej Európe, na Balkáne a vo východnej Európe prešli od konca 2. svetovej vojny do konca 80. rokov minulého storočia približne rovnakým vývojom. Vojnou poškodené historické časti miest boli buď obnovené (napr. Varšava), alebo na ich mieste vznikli široké ulice a bulváry s viacposchodovými obytnými budovami (napr. Minsk, Kyjev). Na okrajoch miest vznikli uniformné panelové sídliská, často vzdialené od centier miest. Nové časti miest boli často budované na pravouhlom pôdoryse. Komunikácie spájali najmä obytné štvrte na periférii s priemyselnými závodmi, ktoré zamestnávali obyvateľov týchto sídlisk. Sídliská dopĺňala sieť škôl, športových a kultúrnych zariadení. V súčasnosti dochádza k výstavbe rodinných domov v širšom zázemí miest pre sociálne lepšie situovaných obyvateľov.

Moslimské a arabské mestá sa vyznačujú zložitou a orientačne neprehľadnou sieťou úzkych, ostro lomených uličiek, niektoré z nich môžu byť aj slepé. Mestá sú ostro diferencované podľa sociálnych vrstiev. Osobitné časti tvoria štvrte s tržnicami a obchodmi. V blízkosti centra s bazárom sa nachádzajú kaviarne, čajovne a reštaurácie. Dominantné stavby sú mešity s minaretmi. Štruktúra obyvateľstva je pomerne diferencovaná. Bohatší obyvatelia si stavajú veľké domy s vnútorným dvorom (patiom), s múrom bez okien smerom do ulice. Vo vnútri domu je zvyčajne vodná nádrž, fontána alebo kašňa (zdobená umelá nádrž na pitnú alebo

úžitkovú vodu). Aj sociálne slabšie vrstvy majú orientované okná do dvora. Niektoré moslimské mestá sú významnými náboženskými centrami.

Pôvodne **koloniálne mestá v Afrike** sú charakteristické sociálnou diferenciáciou. Prejavujú sa v nich náboženské vplyvy (napr. islam). Nadnárodné inštitúcie budujú v centrálnych častiach miest viacposchodové administratívne budovy. Na okrajoch miest vznikajú štvrte chudobných, ktoré sa voľne prelínajú s vidieckym osídlením.

Indické mestá majú výraznú rezidenčnú časť. V mestách sa prejavuje vplyv náboženstva, napr. na severe Indie, kde žije moslimské obyvateľstvo. V mestách s prístavmi a priemyselnými podnikmi sa prejavuje vplyv týchto ekonomických aktivít aj v podobe výstavby technických zariadení.

Čínske mestá patria medzi najstaršie na svete – už pred viac ako 4000 rokmi existovali špecializované obchodné, administratívne a remeselné mestá. Veľké mestá vznikali na dopravných križovatkách a na styku prírodne odlišných regiónov. Na severozápade vznikali opevnené obranné mestá. Niektoré mestá, napr. hlavné mesto, mali uzavreté štvrte s odlišnou architektúrou a špecifickými rezidenčnými a kultovými stavbami, vrátane parkov určených na odpočinok. Odlišnú architektúru majú pôvodne koloniálne mestá ako Hongkong alebo Macao.

Japonské mestá môžeme rozčleniť na hradné mestá s opevnenými sídlami miestnej šľachty, chrámové mestá s pútnickou funkciou, prístavné a trhové mestá (v ktorých prebiehal obchod) a mestá zastávkové (vznikali pri diaľkových komunikáciách). Japonské moderné veľkomestá majú výrazné centrum (city) s poschodovými výškovými stavbami. Vplyvom seizmickej činnosti vyžadujú niektoré stavby v Japonsku špeciálne stavebné úpravy.

Severoamerické mestá mali pôvodne šachovnicový pôdorys s námestím v strede. Nezastupiteľnou súčasťou bola pevnosť proti pôvodným obyvateľom Indiánom. Po ukončení bojov s pôvodnými obyvateľmi sa mestá začali rozrastať a od polovice 19. storočia sa industrializovali. Typické sú nákupné centrá na periférii s rozsiahlymi parkoviskami, hlavné dopravné tepny prechádzajú stredmi miest. Centrum (city) tvoria výškové budovy administratívnych, priemyselných, bankových a poisťovacích inštitúcií, často nadnárodných spoločností. Nájdeme tu univerzitné areály, na ktoré nadväzujú diaľnice. Prejavuje sa tu sociálna diferenciacia – okrem rezidenčných štvrtí tu nájdeme i chudobné štvrte s vysokou kriminalitou, ktoré sú paradoxne lokalizované blízko centra. Takúto podobu majú aj **austrálske mestá**.

Latinskoamerické mestá majú v sebe zachované prvky svojej histórie z dôb španielskej kolonizácie. Sú výraznými centrami urbanizácie. Charakteristické je štvorcové námestie s rezidenčnými a cirkevnými stavbami. Toto námestie slúžilo v dobách kolonizácie k zhromažďovaniu armády a ku konaniu obradných aktov. Námestie tradične nieslo označenie Plaza de Armas. Stavby predkolumbovskej éry, prevažne náboženského charakteru, nahradili na námestiach katolícke cirkevné stavby. Španieli zakladali mestá na šachovnicovom pôdoryse s pravouhlo sa križujúcimi ulicami. Dominantnú rolu v sídelnej štruktúre latinskoamerických veľkomiest majú prístavné mestá. Rýchly rozvoj v nich znamenal ich prestavbu a modernizáciu. Neďaleko centrálneho námestia tak môžeme objaviť rezidenčnú

štvrť, štvrť s charakterom city s výškovými stavbami, ako aj chudobné štvrte. Na obvode veľkomiest sú rozľahlé prstence slumov s najchudobnejšími obyvateľmi, ktorí sú zapojení predovšetkým v tzv. šedej ekonomike. Tiež je tu vysoká kriminalita a trestná činnosť. Zaujímavou architektúrou sa vyznačuje hlavné mesto Brazílie.

4.4 Geografická poloha miest

Geografická poloha vyjadruje spätnou väzbou prepojený vzťah daného bodu k určitým bodom daného okolitého širšieho priestoru. Patrí medzi základné sídelné charakteristiky. Najčastejšie sa analyzuje matematicko-geografická, fyzicko-geografická a humánnogeografická poloha. Výsledkom hodnotenia uvedených troch základných druhov geografickej polohy je polohový potenciál. Jednotlivé príklady na polohy mesta uvádza obr. 16.

Poloha vzhľadom na kvalitu geografických javov

- *Matematicko-geografická (kartografická) poloha* - vzťah mesta ku geografickým súradniciam.
- *Fyzicko-geografická poloha* – určuje vzťah mesta ku fyzicko-geografickým javom (napr. k pohoriam, riekam, moriam, klimatickým pásmam a pod.).
- *Humánno-geografická poloha* – vzťah mesta ku socioekonomickým javom priestoru, v ktorom mesto leží (k iným mestám, k priemyselným oblastiam).

Geografickú polohu môžeme interpretovať aj s ohľadom na veľkosť priestoru, ktorý tvorí zázemie mesta, v čom hodnotíme kvalitatívnu stránku symbioticky pôsobiacich väzieb (Baran a Bašovský 1998).

Poloha vzhľadom na veľkosť priestoru

- *Mikropoloha (topografická, užšia)* – orientuje sa na väzbu k územiu. Ide o vzťah mesta ku geografickým javom miesta, v ktorom mesto leží (napr. k dopravnej polohe).
- *Mezopoloha* – vzťah mesta ku geografickým javom určitej užšej oblasti (napr. k okresu, kraju).
- *Makropoloha* - vzťah mesta ku geografickým javom veľkého územia (napr. ku Karpatom, Alpám, vodným cestám a pod.).

Fyzicko-geografická poloha

Mestá boli často zakladané na hraniciach rôznych prírodných oblastí, pretože táto poloha umožňovala jednoduchšiu výmenu poľnohospodárskych produktov a remeselných výrobkov. Ako príklad možno uviesť mestá Praha alebo Brno. Tvar reliéfu a riečna sieť ovplyvnili lokalizáciu miest, pretože vhodný terén umožňoval vznik dopravných a obchodných ciest. Mestá vznikali na brodoch cez veľké rieky, na miestach prechodu cez močariská, na úpäti pohorí pri priesmykoch a sedlách,

na styku horských dolín, alebo tam, kde bol riečny tok splavný, takže bolo možné odtiaľ dopravovať tovar a poľnohospodárske produkty loďami. Rovnako významné pre zakladanie miest boli ústia riek do morí a oceánov a miesta vhodné na pristávanie a kotvenie lodí. Morské úžiny boli takisto vhodným miestom na zakladanie miest.

Najčastejším prvkom, ktorý sa pri určovaní fyzicko-geografickej polohy používa, je **reliéf**. Vyjadruje sa začleňovaním mesta do geomorfologických celkov, podcelkov a pod. Veľmi častou polohou je poloha na hranici 2 geomorfologických celkov. Okrem reliéfu sa hodnotí aj sklonitosť a nadmorská výška (Činčura 1977; Verešík 1974). Dôležitým fyzickogeografickým prvkom je aj **voda**. Vodná plocha plní viacero funkcií – zásobáreň pitnej vody, komunikačná línia, obrana, ťažba soli (v prípade morskej vody), rybolov a pod. Väčšina najväčších miest tvorí významné prístavy – Londýn, Amsterdam, Rotterdam, Le Havre a i. Špecifickým prípadom polohy je poloha mesta na ostrovoch (napr. Štokholm). Ostrovy sú prepojené 52 mostami (Slavík 2009). Poloha podľa riečnej siete a poloha na brehu vodných plôch sú typické pre mestá vo vnútrozemí. Mesto môže ležať na jednom brehu rieky, resp. na oboch brehoch rieky. Častá je poloha 2 miest ležiacich na protihľých brehoch jednej rieky (napr. mestá Komárno a Komárom ležia na protihľých brehoch rieky Dunaj), menej častá poloha je poloha ležiaca na sútoku 2 riek (napr. Devín). Významnou polohou je poloha miest pri ústí riek (pri ústí Labe je mesto Hamburg, pri ústí Visly je mesto Gdaňsk a pod.). Významnú polohu majú aj mestá na jazerách (napr. na hraniciach USA a Kanady – sformovaný megalopolis Chi-Pits).

K **fyzicko-geografickej polohe** mesta možno zaradiť nasledovné polohy:

- a) *Bránová* – poloha na rozhraní dvoch fyzicko-geografických celkov (nížiny-kotliny, kotliny – pohoria, napr. Levice, Nitra),
- b) *podpriesmyková* – mestá ležia v dolinách, ktoré smerujú smerom k priesmykom cez pohoria (napr. Bardejov),
- c) *nížinná* – poloha mesta v nížinách (Nové Zámky),
- d) *kotlinová* - poloha mesta v kotlinách (Zvolen),
- e) *dolinová* - poloha mesta v dolinách alebo v záveroch dolín (Dobšina).

Humánno-geografická poloha

V období industrializácie bola pre mestá charakteristická poloha v uzloch dopravných ciest, najmä tam, kde sa krížili rôzne druhy dopravy (*dopravná poloha*). Rovnako je preukázateľná závislosť mnohých miest od výskytu ložísk nerastných surovín. Pre tieto mestá je typické, že boli zakladané aj v miestach s nepriaznivou morfológiou terénu alebo nevhodnými prírodnými podmienkami. Pri intenzívnej ťažbe tieto mestá rýchlo rástli, ale s poklesom ťažby upadali a po jej ukončení zvyčajne nastal úpadok (*poloha vzhľadom na nerastné suroviny*). Významná bola tiež *obranná poloha* mesta, ktorá bola daná kombináciou terénneho reliéfu a úrovne vojenskej techniky. Niektoré mestá, ktoré vznikli ako regionálne centrá, na seba naviazali komunikačné siete, ktoré – aj po zničení mesta (v dôsledku vojenských konfliktov alebo prírodných či priemyselných katastrof) – viedli k jeho obnove. Mesto si akoby umelo vytvorilo svoju polohu (*umelá poloha*).

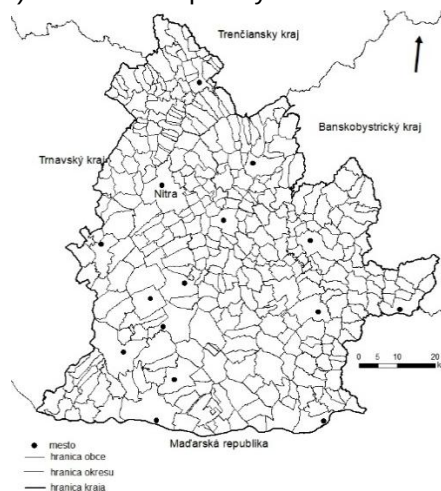
Obr. 16: Poloha miest - príklady

a) Príklad makropoložy mesta Bratislava

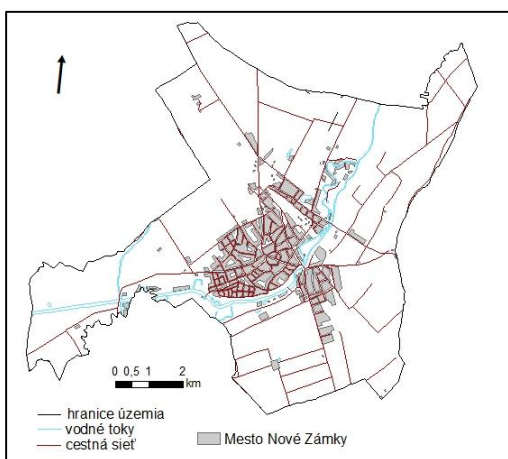
Zdroj: Korec (2013)

b) Príklad mezopoložy mesta Nitra

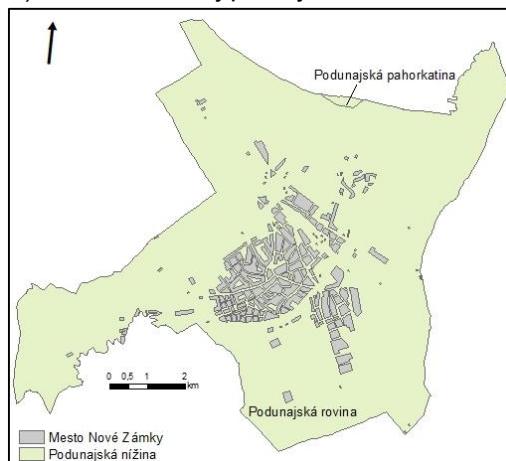
Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

c) Príklad mikropoložy mesta Nové Zámky

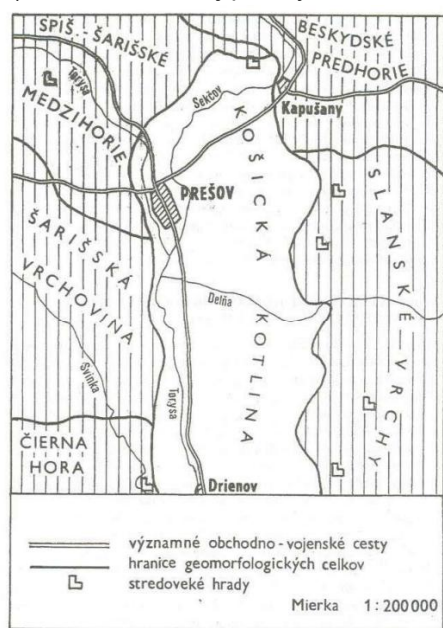
Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

d) Príklad nížinnej polohy mesta Nové Zámky

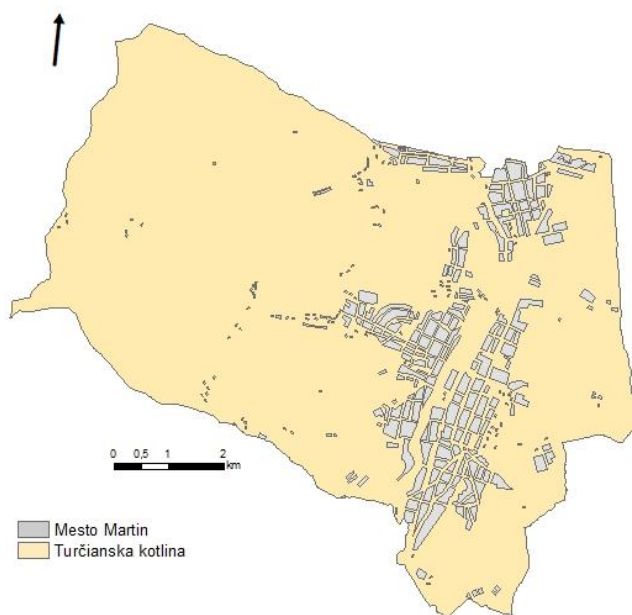
Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

e) Príklad bránovej polohy mesta Prešov

Zdroj: Ištók (1998)

f) Príklad kotlinovej polohy mesta Martin

Autor: Repaská, G. by ArcGIS 10.1

4.5 Funkcie miest

Každé mesto je pre svoje zázemie centrom, v ktorom si môže obyvateľstvo okolitých obcí zaobstaráť prácu, nákupy, zaistiť návštevu škôl, kultúrnych zariadení, športové vyžitie a využiť ďalšie služby. Termín prvýkrát použil Ratzel (1891), funkciami mesta sa zaoberali aj napr. Bašovský (1963), Baran a Bašovský (1998) Harris (1943) a i.

Činnosť mestských zariadení je základom pre vytváranie jednotlivých funkcií mesta, ktoré súhrne vytvárajú **strediskovú funkciu mesta**. Štúdium funkcií miest má praktický aj teoretický význam. Geografický výskum umožňuje určiť úroveň stupňa vývoja, na ktorom sa dané mesto nachádza a tým aj zistiť, ktoré funkcie sú potrebné s ohľadom na jeho veľkosť a štruktúru. Mestské funkcie sú hlavnou činnosťou obyvateľov miest – na nich závisí život a rozvoj mesta.

Hlavné funkcie dávajú mestu jeho špecifický charakter a spôsobujú, že mesto je ohniskom rôznorodých ekonomických a spoločenských záujmov a činností.

Strediskové funkcie mesta (centralita, strediskovosť) je súhrnom všetkých jeho jednotlivých funkcií a preto má v centrách s rôznou vybavenosťou aj odlišnú intenzitu. Musíme si uvedomiť, že mestské funkcie nie sú nemenné, ale menia sa v súvislosti s ekonomickým a technickým vývojom spoločnosti a sú závislé od humánno-geografických pomerov mesta a jeho zázemia.

K základným mestským funkciám patria:

- obranná (militárna) funkcia,
- správna funkcia,
- zdravotná funkcia,
- vzdelávacia (školská funkcia),
- kultúrna funkcia,
- obchodná funkcia,
- dopravná funkcia,
- priemyselná funkcia,
- funkcia ďalších služieb.

Obranná (militárna) funkcia mala význam predovšetkým v minulosti. Pôvodné rímske tábory dali vznik mnohým dnešným veľkým európskym mestám. Kolonizátori v Afrike a najmä v Amerike zakladali mestá ako obranné body. Na strategicky významných miestach sa stavali špecializované obranné pevnosti, z ktorých sa neskôr vyvinuli mestá – napríklad Brest alebo Verdun. Pôvodne obrannú funkciu mali aj mnohé prístavné mestá, napríklad Sevastopol' alebo Le Havre. Významné strategické postavenie majú v súčasnosti budované vojenské základne, napríklad americký Keflavík na Islande, alebo niektoré mestá, ktoré si svoju obrannú strategickú funkciu zachovali ešte z čias koloniálnych impérií – napríklad britský Gibraltár.

Správna funkcia vzniká pôsobením administratívnych zariadení. Výrazne sa u nej prejavuje hierarchia intenzity i oblasti jeho pôsobenia. Správne rozdelenie štátu stanoví príslušný poriadok administratívneho usporiadania a presne vymedzí

sféru jeho vplyvu. Správne jednotky nižšieho rádu tvoria jednotku vyššieho rádu. Správna funkcia patrí k dôležitým funkciám predovšetkým preto, lebo ovplyvňuje priamo (napr. školstvo, zdravotníctvo, justíciu) a nepriamo (napr. dopravu, kultúru) i rozsah niektorých iných funkcií. Preto mesto s administratívnou funkciou väčšinou vykazuje väčší rast a stabilitu než mesto, ktoré túto funkciu nemá alebo ju v minulosti stratilo, napríklad reorganizáciou správneho usporiadania štátu. Sídлом najvyššej kategórie je hlavné mesto. Lokalizácia hlavného mesta, ale aj funkcie nižšej kategórie (regionálne, okresné sídlo) do vytypovaného územia je impulzom dynamického rozvoja. Ku zmenám lokalizácie administratívnych centier prichádza po zmenách politického režimu, môže ísť o zmenu hlavného mesta, zmeny regionálnych centier a pod. Ako príklad uvedieme niektoré hlavné mestá:

- Madrid (1561 – 1601) – Valladolid (1601 – 1606) – Madrid (1606 -),
- Coimbra (1131 – 1255) – Lisabon (1255 -),
- Moskva (1328 – 1712) – Sankt Peterburg (1712 – 1918) – Moskva (1918 -),
- Rio de Janeiro (1822 – 1960) – Brazília (1960 -),
- Karáčí (1947 – 1960) – Islamabad (1960 -),

Zdravotná funkcia mesta vykazuje taktiež výraznú hierarchiu. Najnižším stupňom sú praktickí obvodní lekári, ktorí pracujú v zdravotníckych zariadeniach, ktoré nájdeme aj vo väčších vidieckych obciach. Stredný stupeň tvoria odborní lekári, ktorí pôsobia v zariadeniach lokalizovaných prevažne v mestách. Okrem špecializovaných ambulancií pracujú lekári aj v zariadeniach typu polikliník alebo v okresných nemocniciach. Špeciálne kliniky, veľké nemocnice poskytujúce komplexnú lekársku starostlivosť, najmä fakultné nemocnice, sa nachádzajú vo veľkých mestách a pre svoju existenciu potrebujú rozsiahle spádové územie s veľkým počtom obyvateľov.

Podobné odstupňovanie vykazuje aj **vzdelávacia funkcia**. Najnižšie stupne škôl majú malý okruh pôsobnosti a nachádzajú sa aj v mnohých nemestských sídlach. Stredné školy a špecializované odborné stredné školy získavajú svojich žiakov z väčšieho spádového územia a sú umiestnené najmä v mestách. Najvyšší hierarchický stupeň školských zariadení – vysoké školy – majú najväčšiu sféru vplyvu a zvyčajne sa nachádzajú v centrách vyššieho alebo najvyššieho rádu. V dôsledku historického vývoja, rôznych kultúrnych tradícií a subjektívnych rozhodnutí zriaďovateľov sa však môžeme s vysokými školami stretnúť aj v menších mestách. Z týchto dôvodov niektorí sídelní geografi zaraďujú funkcie vysokých škôl medzi kultúrne funkcie. Špecializovanými univerzitnými mestami sa stali napríklad Oxford a Cambridge vo Veľkej Británii alebo Lund a Uppsala vo Švédsku. Zvláštne postavenie majú vedecké mestá s koncentráciou špecializovaného výskumu, napríklad jadrový výskum v Los Alamos v USA alebo Akademgorod, ktorý je centrom výskumov Sibírskeho oddelenia Akadémie vied Ruskej federácie.

Kultúrnu funkciu mesta tvoria rôzne kultúrne zariadenia, napr. divadlá, múzeá, galérie a pod. Staré historické mestá a mestá s významnými kultovými štvrťami s chrámami, svätyňami a klášťami priťahujú veriacich a ďalších návštevníkov. To vyvoláva potrebu vybudovania ubytovacích a stravovacích

zariadení a prispieva k rozvoju dopravnej infraštruktúry. Mimoriadne postavenie v tejto súvislosti má napr. Rím s Vatikánom, moslimské mestá Mekka a Medina, alebo mesto Benáres (Varánasí), ktoré je svätým mestom hinduistov. Religióznou funkciu však môžu plniť aj malé mestá s kostolom, ktoré poznáme najmä v Latinskej Amerike.

Veľmi dôležité pre rozvoj mesta sú **funkcie ekonomické**, medzi ktoré zaraďujeme funkcie:

- **Obchodná funkcia** patrí medzi tradičné mestské funkcie. Najzreteľnejším prejavom mestského života bolo v mestách trhovisko. Vývoj urýchlili miesta, kde sa stretávali rôzne civilizácie s odlišným charakterom hospodárskej činnosti, prípadne tie, kde boli výrazne odlišné prírodné podmienky, ktoré vplývali na rozmanitosť hospodárenia. Obchodnú funkciu si mestá zachovávajú aj v súčasnosti, keď sú strediskami maloobchodu aj veľkoobchodu. Zvláštne postavenie medzi obchodnými mestami majú veľtržné mestá, kde sa pravidelne konajú veľtrhy. Pre tisíce návštevníkov tu sezónne fungujú plné hotely, zábavné podniky a reštaurácie. Mestá, ktorých vznik ovplyvnila obchodná funkcia, môžeme rozdeliť do troch kategórií:
 - lokálne trhové centrá a faktórie,
 - mestá kontinentálneho obchodu,
 - mestá zámorského obchodu.

Lokálne trhové centrá sa zakladali na základe privilégií vo vzdialenosti približne 10 až 15 km od seba. Okrem remeselníkov a obchodníkov sa tu nachádzali aj nižšie správne a administratívne orgány. Vo faktóriách v kolonizovaných krajinách prebiehala výmena miestnych produktov, poľnohospodárskych plodín, remeselných výrobkov za produkty z materskej koloniálnej krajiny.

Mestá kontinentálneho obchodu vznikali na tradičných obchodných cestách, ktoré existovali často celé stáročia. S rozvojom dopravy dominantnú úlohu v pôvodne obchodných mestách neraz prevzala dopravná funkcia.

Zámorský obchod sa najskôr rozvinul v Stredomorí a postupne sa rozšíril po celom svetovom oceáne. Námorná doprava si vyžadovala zásobovacie zastávky, ktoré dali vznik veľkým mestám, kde často dopravná funkcia predbehla funkciu obchodnú.

- **Dopravná funkcia** vzniká sústredením rôznych dopravných zariadení v mestách. Čím je mesto väčšie, tým je väčší nielen počet fungujúcich dopravných prostriedkov, ale je tu sústredených aj viac druhov dopravy. Mestá sa tak stávajú východiskami dopravných spojení – pozemnej, vodnej aj leteckej dopravy. V časoch, keď ľudia dopravovali tovar nosičmi, bolo potrebné asi po každých dvadsiatich kilometroch vytvoriť miesto na odpočinok. Takéto jadrá sa stali miestom vzniku mestského života. Podobne fungovali miesta pri brodoch alebo pri vodných zdrojoch v aridných oblastiach. Mestá sa rozvíjali aj na riekach – najmä pred úsekmi s nebezpečnými vodopádmi, ako aj pri sútoku a ústí riek. Rozvoj železničnej dopravy výrazne ovplyvnil vznik a rast miest. Parné lokomotívy museli byť počas cesty zásobované vodou a palivom, a tak depo a opravovne vznikali na železničných tratiach v miestach zdrojov vody a paliva. Ako príklad možno uviesť africké mesto Nairobi alebo mestá na Transsibírskej

magistrále v Ruskej federácii – napríklad Čelabinsk, Magnitogorsk alebo Novosibirsk. Silnú mestotvornú funkciu má námorný obchod. Okolo prístavov sa zvyčajne sústreďuje mestský život, pretože sa tu koncentrujú reštaurácie, hotely, dopravné a finančné zariadenia, zábavné podniky. Nachádzajú sa tu colné úrady, lodenice, sklady a zároveň tu končia železničné trate a cestné komunikácie.

- **Priemyselná funkcia** mesta mala veľký význam najmä v industriálnom období a výrazne ovplyvnila usporiadanie mesta a jeho zázemia. Koncentrácia priemyselných zariadení v mestách napomáhala ich rozvoju a ovplyvnila najmä rast počtu obyvateľov mesta. Špeciálnu skupinu priemyselných miest z obdobia industrializácie tvoria banícke mestá. Ako príklad možno uviesť Ostravu v Českej republike, ktorá bola pôvodne nevýznamným malým mestom. Mnohé priemyselné mestá vznikli v súvislosti so založením veľkého priemyselného závodu. Príkladom sú: Togliatti (Toljatti), Bratsk a Angarsk v Ruskej federácii; Havířov v Českej republike. Lokalizačné faktory pre umiestnenie priemyselného závodu v krajine môžu byť rôzne. Môže ísť napríklad o: výskyt surovín (napr. energetický priemysel, sklársky a keramický priemysel, drevospracujúci priemysel, papierenský a nábytkársky priemysel); väzbu na energetickú základňu (napr. priemysel farebných kovov), väzbu na vodu (napr. chemický priemysel); väzbu na poľnohospodársku základňu (napr. potravinársky priemysel); dostupnosť kvalifikovanej pracovnej sily (napr. elektrotechnický priemysel, strojársky priemysel).
- **Služby** sú charakteristickým zariadením miest. Ich význam narastá v postindustriálnej epoche. Služby potrebujú pre svoju existenciu pomerne veľký okruh pôsobnosti a väčší počet obyvateľov, ktorí ich využívajú. Špecifická je aj odborná príprava osôb, ktoré v službách pracujú. Zaradenie architektonicky a historicky významných miest do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO môže ovplyvniť hierarchiu funkcií, ktoré dané mesto doteraz plnilo. Kúpeľné mestá sú späté s využívaním liečivých účinkov minerálnych vôd. Svetoznáme kúpeľné mestá majú vybudovanú rozsiahlu sieť: liečebných ústavov, ubytovacích a stravovacích zariadení, zábavných podnikov, obchodov, domov pre špecializovaný zdravotnícky personál. Na miestach s vysokou rôznorodosťou prírodných predpokladov pre rozvoj cestovného ruchu vznikajú mestá s výraznou rekreačnou funkciou. Mestám, ktoré majú výhodnú polohu môže byť z rozhodnutia politickej moci udelený štatút, ktorý ich hierarchicky postaví nad ostatné mestá. Vznikajú tak politické a administratívne strediská so sídlom administratívnej, správnej, súdnej a politickej moci. Obyvatelia, ktorí tu žijú, majú obvykle vyššiu životnú úroveň, čomu zodpovedá tiež vybavenie mesta a spôsob mestského života. Ako typický príklad môže slúžiť Washington, Brazília alebo Canberra. Mnohé hlavné mestá nemusia byť najväčšími mestami v krajine, môžu sa však rýchlejšie rozvíjať.

- **Mestá primárnej produkcie** – poľnohospodárske a rybárske sú v ekonomicky vyspelých krajinách málo zastúpené. Sú to mestá, v ktorých centrálna časť má mestský charakter a prevažná periférna časť žije z poľnohospodárskej činnosti. Na základe analýzy mestských funkcií rozlišujeme:

- a) Polyfunkčné mestá - v ich funkcionálnej štruktúre má veľký význam viac funkcií. Tieto mestá označujeme ako mestá se zložitým funkčným charakterom.
- b) Monofunkčné mestá – ide o mestá, ktoré sa špecializujú len na jednu prevládajúcu funkciu. Mnohofunkčné mestá členíme podľa prevládajúcej funkcie na rôzne typy, napr.: priemyselné, dopravné, administratívno – správne, obchodné, kúpeľné a pod.

Veľkosť a význam mestských funkcií môžeme hodnotiť pomocou rôznych ukazovateľov. Detailnejšie členenie mestských funkcií a stanovenie ich významu vyžaduje podrobné údaje o ekonomickej štruktúre obyvateľstva pracujúceho v meste. Toto ekonomicky aktívne obyvateľstvo sa, pre potreby funkčných klasifikácií miest, člení na 2 základné skupiny:

- obyvateľstvo mestotvorné,
- obyvateľstvo mestoobslužné.

Mestotvorné funkcie sú také výrobné a nevýrobné zariadenia, ktoré vyrábajú produkty alebo poskytujú služby pre obyvateľov mimo mesta. Mestoobslužné funkcie sú zariadenia výrobnej či nevýrobnej povahy, ktoré poskytujú produkty obyvateľstvu vlastného mesta. Toto rozdelenie veľmi dobre určuje význam aj rozsah jednotlivých funkcií, ale predpokladá znalosť podrobných údajov o všetkých zariadeniach mesta. Väčšina škôl, zariadení služieb, dopravy a pod. súčasne plní funkciu mestotvornú aj mestoobslužnú a na základe toho je náročné určiť ich vzájomný pomer. Z praktických dôvodov preto často dochádza k zjednodušeniu a vyčleneniu niektorých zariadení ako čisto mestoobslužných funkcií, napr.: poľnohospodárske výrobné podniky na území mesta, podniky a zariadenia miestneho významu a pod.

4.6 Priestorová štruktúra miest

Mestá sa v priebehu svojho vývoja vnútorne diferencovali. Úlohou sídelnej geografie je zisťovať zvláštnosti jednotlivých častí študovaného mesta, špecifikovať ich postavenie v organizme mesta a tým prispievať k formovaniu optimálnej priestorovej štruktúry. Čím je mesto väčšie, tým je to zložitejšie a náročnejšie. Najdôkladnejšie sa skúma centrum miest, pretože sa tu koncentrujú dominantné mestské funkcie. Vo veľkomestách sa vytvárajú city v miestach, kde sú sústredené najvýznamnejšie úrady, najmä finančné. Čím je mesto väčšie, tým diferencovanejšie má aj svoje city. Okolo mestského centra sa zvyčajne rozprestiera d'alšia zóna, zvyčajne širších ulíc a bulvárov s obchodmi, ktoré nie sú tak koncentrované ako obchody s luxusným tovarom v centre mesta. Okrem tejto zóny

sa vytvárajú ďalšie funkčne špecifické štvrte, napríklad: obytné, priemyselné, dopravné, štvrť služieb a pod.

Obytné štvrte sa líšia hustotou a výškou svojej zástavby. Priemyselné štvrte v období postindustriálnej éry menili svoj charakter, pretože sa zmenil aj charakter priemyselnej výroby. Nové priemyselné závody vznikali na periférii miest, v dosahu mestskej dopravy a s napojením na centrálny dopravný systém krajiny. Dopravné štvrte v súčasnom období vytvárajú komplexný systém prepojenia rôznych druhov dopravy (Chalupa a Tarabová 1989).

4.6.1 Plán - pôdorys mesta

Podľa plánu možno charakterizovať pôdorys mesta a na jeho základe možno mestá rozčleniť na (Baran a Bašovský 1998):

- mestá s nepravidelným pôdorysom,
- mestá so šachovnicovým pôdorysom,
- mestá s radiálno-koncentrickým pôdorysom,
- mestá s lineárnym pôdorysom.

Nepravidelný pôdorys má veľké množstvo miest, najmä tie, ktoré vznikali v období stredoveku. V súvislosti s ich prestavbou sa menil aj ich pôdorys, aby lepšie vyhovoval najmä doprave, ktorá bola v pôvodne úzkych a kľukatých uličkách komplikovaná. Ak má mesto historické jadro, dopravný problém sa väčšinou riešil obchvatom mesta a do centra týchto miest nebol povolený vjazd automobilov. V rámci tohto pôdorysu je nepravidelná sieť ulíc, v Európe majú tento typ pôdorysu napr. mestá Rím, Atény.

Šachovnicový pôdorys majú najmä mestá, ktoré sa vyvinuli z rímskych vojenských obranných táborov a takmer všetky mestá vzniknuté v období španielskej kolonizácie Ameriky. Pri tomto type pôdorysu sa ulice pretínajú pod pravým uhlom. Moderné sídliská majú zvyčajne tiež šachovnicový pôdorys (Chicago, New York, Berlín, Varšava a iné).

Radiálno-koncentrický pôdorys nájdeme v mestách, kde ulice vychádzajú lúčovito z hlavného námestia a sú navzájom prepojené kruhovými ulicami. Ako príklad možno uviesť mesto Moskva, hlavné mesto Ruskej federácie, s centrálnym Červeným námestím a usporiadaním ulíc.

Lineárny pôdorys je v porovnaní s predchádzajúcimi pôdorysmi menej obvyklou formou. Zvyčajne je typický pre menšie mestá, ktorých os tvorí významná komunikácia, ktorou môže byť aj riečny tok. Ako príklad možno uviesť mesto Volgograd, rozprestierajúce sa na oboch brehoch rieky Volgy, lemuje rieku v dĺžke približne 60 km.

Slovenské mestá majú pomerne zložitý pôdorys, keďže rástli a vyvíjali sa v priebehu mnohých storočí. V pôdoryse možno rozlíšiť staré stredoveké jadro, staršie predmestia a novodobý obvod, ktorý sa vyvinul v 2. polovici 19. stor. a v 20.

stor. Podľa pôdorysu jadra môžeme rozlíšiť na **Slovensku** mestá s pôdorysom pravidelným, nepravidelným, vretenovitým a sčasti radiálno-koncentrickým.

Pravidelný pôdorys majú spravidla novozaložené mestá, ktorých vzniku nepredchádzala žiadne staršie sídlo. Majú pravouhlý pôdorys so štvorcovým námestím a obdĺžnikovými blokmi domov. Námestie v nich tvorilo ústredný priestor, na ňom sa nachádzal farský kostol, radnica. Ulice vychádzali z rohov námestia, obvodové ulice boli paralelné so stranami námestia. Uličná schéma vytvárala šachovnicu, preto sa mu hovorí aj **šachovnicový pôdorys** (obr. 17). Medzi takéto mestá patrí napr. Žilina, Nové Zámky, Nové Mesto nad Váhom, Michalovce, Stará Ľubovňa, Rimavská Sobota a iné.

Mestá s nepravidelným pôdorysom (obr. 18) vznikli pozvoľným vývojom. Ich pôdorys sa prispôbil povrchovým pomerom príslušného miesta tým, že kopíroval terénne línie, ako okraj vyvýšenín, priebeh riečneho toku a pod. Často vznikli nepravidelné stavebné jednotky i bloky domov. Ulice sú zakrivené, námestia majú nepravidelný tvar. Vznikli zvyčajne pod hradbami. Tento typ sa vyskytuje na Slovensku prevažne v pohoriach a v uhoľných panvách. K takýmto mestám patria napr. Nitra (pôdorys podmienil hradný kopec a rieka Nitra), Trenčín (pôdorys bol podmienený hradným vrchom a riekou Váh), ako aj banské mestá Banská Bystrica, Banská Štiavnica a iné.

Ďalšiu skupinu miest Slovenska tvoria mestá s vretenovitým pôdorysom (obr. 19). Stredom mesta prebieha hlavná ulica, rozširuje sa uprostred v tvare šošovkovitého námestia, na ktorom sa nachádza kostol alebo iná verejná budova. Vretenovitý pôdorys majú hlavne mestá na východnom Slovensku, napr. Košice, Prešov, Sabinov, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Poprad. Obvodové ulice jadra sledujú spravidla tvar vretenovitého námestia, priečne ulice vedú kolmo na námestie.

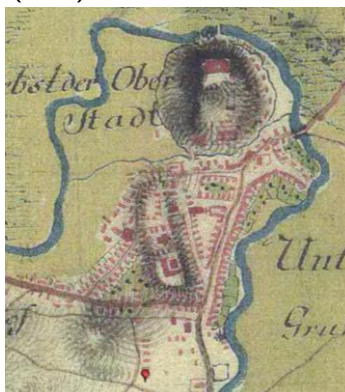
Radiálno-koncentrický pôdorys na Slovensku nenájdeme úplne, v dopravnej štruktúre sa tento typ pôdorysu objavuje napr. v meste Bratislava, kde z historického jadra vychádzajú hlavné radiály (obr. 20). Územný plán mesta Bratislava ho popisuje ako radiálno-okružný systém mesta (Čech a ďalší, 2007).

Obr. 17: Mesto so šachovnicovým pôdorysom (Rimavská Sobota)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 2.vojenského mapovania, rok 1839

Obr. 18: Mesto s nepravidelným pôdorysom (Nitra)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 1. vojenského mapovania, rok 1783

Obr. 19: Mesto s vretenovitým pôdorysom (Prešov)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa 2.vojenského mapovania, rok 1839

Obr. 20: Mesto s radiálno-koncentrickým pôdorysom (Bratislava)

Zdroj: staremapy.sk (2025)
Mapa Bratislavy, rok 1985

4.6.2 Teórie priestorovej štruktúry miest

Teórie priestorovej štruktúry miest vysvetľujú vzťahy medzi funkčným členením mesta a jeho rastom (obr. 21).

- **Teória koncentrických zón**

Mesto je štruktúrované do piatich zón. Centrum obchodného, finančného, politického a spoločenského života tvorí prvú zónu označovanú aj ako city. Túto zónu obklopuje druhá zóna, ktorá tvorí prechod medzi kvalitatívne odlišným jadrom a ďalšími zónami. V mnohých krajinách ide o zónu s nekvalitným bytovým fondom, ktorý obývajú sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva. Tretia zóna je obývaná kvalifikovanými a majetnejšími pracovníkmi a špecializovanými priemyselnými robotníkmi; tvoria ju najmä rodinné domy a nižšie činžiaky. Na túto zónu nadväzuje excentricky štvrtá zóna, taktiež obytná, ale s ešte vyššou kvalitou bytového fondu. Túto zónu obývajú ešte majetnejší obyvatelia prevažne v luxusných rodinných domoch a bytoch. Piata zóna sa nachádza mimo mesta, ide o predmestskú (tiež obytnú) zónu, ktorá je prepojená s ostatnými zónami s dobre vybudovaným dopravným systémom. Teóriu koncentrických zón vypracoval americký sociológ Burgess (1929), teória je podobná Thünenovej koncepcii.

- **Teória klinov alebo sektorov**

Táto teória prezentuje priestorovú štruktúru mesta ako sériu klinov (sektorov), ktoré vychádzajú zo stredu – z jadra. Každý sektor v podstate predstavuje inú funkciu, pričom najrýchlejšie tempo rozvoja zaznamenávajú sektory, ktorými prechádzajú hlavné komunikačné trasy. Sektory rastú na úkor vonkajšej zóny a jadro zas realizuje svoj rozvoj na úkor sektorov, ktoré z neho vychádzajú. Vývojom mesto nadobúda hviezdicovitý pôdorys. Túto koncepciu rozvinul Hoyt (1939).

- **Teória viacerých jadier**

Ide o viacjadrovú štruktúru so zónami. Každá zóna s jadrom sa vytvára tam, kde sú pre ňu najvhodnejšie podmienky. Na vznik jadier vplýva skutočnosť, že každá činnosť (funkcia) vyžaduje špecifické podmienky pre svoj rozvoj. Autorom tejto teórie bol Harris (1943).

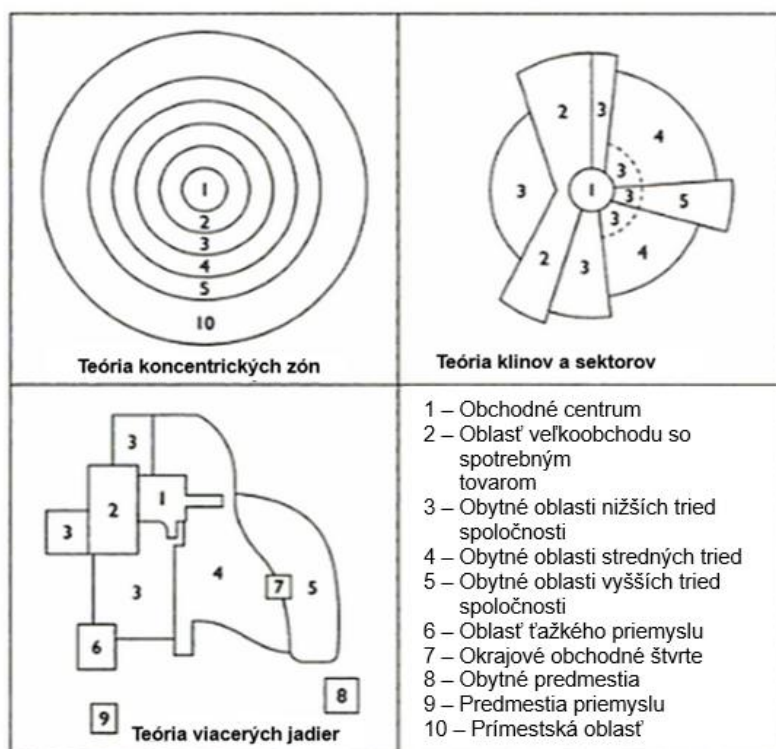
Na vznik jadier pôsobia tieto faktory:

- vplyv špecifických podmienok pre určité činnosti (napr. priemysel, prístavy),
- vzájomný vplyv niektorých činností (napr. prepojenie medzi priemyslom a službami),
- vzájomný antagonizmus niektorých činností, ktoré sa navzájom vylučujú (napr. ťažký priemysel a obytná zóna),
- vplyv renty, ktorá konkurenčne obmedzuje iné činnosti (napr. bankové a finančné inštitúcie).

Na základe vyššie uvedených teórií v sídelno-geografickej praxi zvyčajne pri analýze štruktúry miest diferencujeme skúmaný priestor na:

- centrálnu obchodno-správnú zónu - city,
- obytnú zónu,
- priemyselnú zónu, ktorá sa presúva na perifériu, podobne ako obchodná zóna supermarketov,
- dopravnú zónu, ktorá združuje komplex rôznych druhov dopravy,
- rekreačnú zónu,
- vo veľkých metropolách sa okrem uvedených zón nachádza aj zóna vysokého školstva (univerzitná zóna), vedy a výskumu.

Obr. 21: Teórie priestorovej štruktúry miest

Zdroj: Musil (1967) – upravené autormi

4.6.3 Modely rastu miest

Priestorový rast mesta nie je obmedzený len na zväčšovanie plochy zastavaného územia na úkor územia nezastavaného. Musíme brať do úvahy aj vertikálny rast a vyplňanie medzier vo vnútri zastavaného územia. Preto môžeme hovoriť o dvoch základných smeroch priestorového rastu mesta: vo vnútri a navonok (Pouš 2013).

Rast mesta vo vnútri je nazývaný aj ako **intenzifikačný model rastu miest**. Podľa Barana a Bašovského (1998) sa sídliská budovali na „zelenej lúke“ bez logického spätia so starou zástavbou, medzi starými a novými sídliskami boli nezastavané nevyužívané priestory. Mestá boli plošne rozsiahle s nízkou hustotou obyvateľstva. Pri ďalšom priestorovom rozvoji sa využili priestory medzi starými a novými plochami. Rast mesta navonok je rozširovanie zastavaného územia mesta, jeho plošný rast.

Pri **additívnom modeli rastu miest** postupne dochádza k pričleňovaniu nových sídelných štruktúr k vývojovo staršiemu mestu. Pripájanie sa realizuje priebežne v závislosti od vzdialenosti od pôvodného mesta (Baran a Bašovský 1998). Vplyvom ekonomickej a dopravnej prepojenosti dochádza k vzniku symbioticky funkčne prepojených sídelných celkov. Ide o **regionálny model rastu miest**. Pri plánovaní rozvoja miest je preto nevyhnutné realizovať plánovanie v rámci širšieho regiónu, kde každé sídlo podľa svojej veľkosti a funkcií zohráva určitú rolu. Cieľom je cieľavedome vytvoriť optimálny synergion (synergicky fungujúci mestský alebo regionálny celok). V rámci **aglomeračného modelu rastu miest** pri lokalizácii bytovej výstavby dochádza aj k výstavbe nejakej ekonomickej aktivity. Cieľom je zníženie dochádzky za prácou medzi obytnými a priemyselnými zónami. Pri plánovaní je potrebné prihliadať na životné prostredie a lokalizačným faktorom ekonomických aktivít (Baran a Bašovský 1998).

4.7 Veľkosť mesta

Je charakterizovaná výlučne počtom obyvateľov na území mesta, ktorý ovplyvňuje funkcie, ktoré mesto vykonáva a úzko súvisí s dôležitosťou jeho postavenia v sídelnom systéme. Veľkosť mesta je jedným z podstatných kritérií definovania mesta. Už v r. 1887 bola prijatá Medzinárodným štatistickým kongresom vo Viedni hodnota 2000 obyvateľov ako odporúčené minimum pre definovanie mesta.

Spodná hranica veľkosti mesta sa chápe v rôznych krajinách v širokom rozmedzí hodnôt. V riedko obývaných oblastiach a na územiach s prevažujúcim disperzným osídlením sú väčšinou za mestá považované aj malé sídla, kritériom mestskosti je skôr ich vzhľad a najmä funkcie, ktorými obsluhujú svoje zázemie. Napríklad na Islande sú za mestá považované sídla od 200 obyvateľov. Naopak, v husto osídlených oblastiach sa dolná hranica počtu obyvateľov posúva do vyšších hodnôt – v Japonsku alebo v Južnej Kórei je za mesto považované sídlo s najmenej

50 000 obyvateľmi. V podmienkach Slovenska je dolná hranica veľkosti mesta stanovená na 5000 obyvateľov. Na rozdiel od dolnej hranice počtu obyvateľov je horná hranica jednotlivých veľkostných kategórií miest väčšinou všeobecne prijímaná a stanovená dohodou:

- 1.) Malé mesto do 20 000 obyvateľov
- 2.) Mesto do 100 000 obyvateľov
- 3.) Veľkomesto do 1 000 000 obyvateľov
- 4.) Miliónové mesto do 10 000 000 obyvateľov
- 5.) Megamesto nad 10 000 000 obyvateľov.

Ako **veľkomesto** sa chápe mesto od 100 000 do 1 000 000 obyvateľov. Ide o mestá s vysokým počtom obyvateľov, hustou zástavbou a významnou hospodárskou, kultúrnou a dopravnou funkciou. Slovensko má v tejto veľkostnej kategórii len 2 mestá, Bratislava docielila viac ako 100 000 obyvateľov po roku 1920, Košice po roku 1960 (Slavík 2009).

Miliónové mestá sú mestá s počtom obyvateľov nad 1 000 000. Sú často hlavnými mestami štátov. Ide o veľké urbanistické centrá s vysokou hustotou obyvateľstva, rozvinutou infraštruktúrou a veľkým hospodárskym, kultúrnym alebo politickým významom (World Urbanization Prospects 2025).

Príklady miliónových miest:

- Európa: Londýn, Paríž, Berlín, Madrid, Rím,
- Ázia: Tokio, Šanghaj, Dillí, Bangkok,
- Amerika: New York, Los Angeles, Mexiko City, São Paulo,
- Afrika: Káhira, Lagos,
- Austrália: Sydney, Melbourne.

Megamestá (megacities) sú mestské aglomerácie nad 10 miliónov obyvateľov. Majú veľkú rozlohu (až tisícky km²), dynamicky rástli a vznikli z viacerých susedných mestských jadier zároveň a po čase sa zrástli do jedného celku. Sú skôr veľkými súvislými urbanizovanými územiami s nepravidelným výskytom jednotlivých funkčných areálov (konurbácie, megalopoly). Ako príklad môžeme uviesť: Tokio (Japonsko), Šanghaj (Čína), Dillí (India), Mexiko City (Mexiko), São Paulo (Brazília). V urbanistike a demografii je pojem megacity široko používaný na opis veľmi veľkých mestských aglomerácií. Napríklad správy United Nations World Urbanization Prospects (2025) sledujú počet a rast megamiest ako súčasť globálnych trendov urbanizácie. Vzhľadom k veľkosti megamiest je pozoruhodný aj ich dynamický rast, čo svedčí o dôležitej úlohe metropolizácie³ a megalopolizácie⁴ v súčasnosti.

³ Veľkomestá s viac než 100-tisíc obyvateľmi rastú rýchlejšie než ostatné menšie mestá. Podiel tohto obyvateľstva narastá rýchlejšie než celkový podiel mestského obyvateľstva v krajine. Tento proces koncentrácie obyvateľstva do týchto metropol nazývame metropolizácia.

⁴ Megalopolizácia je proces postupného spájania viacerých veľkých miest a ich aglomerácií do jedného rozsiahleho, súvislého urbanizovaného územia – megalopolu (Gottman 1961).

4.8 Hierarchická štruktúra sídiel

Hierarchizácia centier osídlenia sa môže vyjadriť viacerými spôsobmi. Najjednoduchšie vyjadrenie je postavenie centra osídlenia v rebríčku skúmaných centier podľa počtu obyvateľov, resp. podľa podľa počtu poradia miest. Táto problematika sa dostala do popredia v 2. polovici 20. storočia. Skúmanie hierarchie centier osídlenia vyústilo do vytvorenia modelov hierarchickej štruktúry sídiel. Ako príklad možno uviesť pravidlo poradia veľkosti miest podľa Zipfa (1941) a model hierarchického usporiadania podľa Christallera (1933).

W. Christaller, G. Zipf, B. Malisz a ich prínos pre rozvoj teórie a praxe v sídelnej geografii

W. Christaller

Teoretický základ štúdia hierarchie sídiel podal vo svojej práci **Christaller (1933)**. Jeho **Teória centrálnych miest** vychádza z predpokladu, že základom existencie miest je ich prepojenie s určitým počtom okolitých sídiel. Mesto existuje preto, že jeho okolie potrebuje množstvo služieb, ktoré sú zabezpečované mestom. Služby, ktoré mesto poskytuje okolitým sídlam, označuje ako centrálne funkcie a sídla, v ktorých sú tieto služby koncentrované, ako centrálne miesta. V ideálnom prípade majú centrá poskytujúce služby rovnakého rádu rovnaký počet obyvateľov, sú rozmiestnené v rovnakej vzdialenosti od seba a majú rovnakú rozlohu a počet obyvateľov obsluhovaného zázemia. Zázemie miest má podľa tejto teórie tvar rovnostranného trojuholníka a zázemie centrálného miesta vyššieho rádu je vždy zložené z určitého počtu zázemí centrálnych miest nižšieho rádu.

Christallerova Teória centrálnych miest z roku 1933 má medzi sídelnými geografi nielen veľa priaznivcov, ale aj odporcov. Odporcovia poukazujú najmä na nereálnosť pravidelného geometrického rozmiestnenia centrálnych miest a na obmedzenosť teórie v silne industrializovaných regiónoch. Za slabú stránku považujú aj určité nedocenenie vplyvov fyzicko-geografického prostredia a historického vývoja pri formovaní sídiel. Medzi priaznivcov a zástancov teórie patrí napríklad Bunge (1962), ktorý vyzdvihuje jej teoretický prínos pre rozvoj vedného odboru. Medzi slovenských sídelných geografov, ktorí úspešne aplikovali Christallerovu teóriu, môžeme zaradiť napríklad Barana a Bašovského (1998), Bašovského a Mládeka (1989), Bezáka (1970) a Očovského (1982).

G. Zipf

Na zákonitosti **v rozložení miest podľa veľkosti a ich poradia** upozornil začiatkom 40. rokov minulého storočia **Zipf (1941)**. **Zipfovo pravidlo** prezentuje vzťah medzi „poradím a veľkosťou mesta“. Ak má prvé mesto milión obyvateľov, tak

podľa tohto pravidla, by druhé mesto malo mať pol milióna obyvateľov, tretie mesto 333 tisíc obyvateľov atď.

Pravidlo určuje, že veľkosť každého mesta je v určitej sústave miest nepriamo úmerná jeho poradiu podľa veľkosti a závisí od veľkosti najväčšieho mesta daného sídelného systému. Matematicky sa vyjadruje týmto vzťahom:

$$P_n = \frac{P_1}{n}$$

P_n – ľudnosť n – tého mesta

P_1 – ľudnosť 1. mesta v poradí

n – poradie mesta

Pri grafickom znázornení vzťahu medzi poradím a veľkosťou (na grafe s logaritmickou mierkou) môžeme sledovať vzťahy medzi teoretickými veľkosťami miest a ich poradím, ako aj medzi reálnym poradím a veľkosťou miest. Dôležité je, že ak vyhodnotíme Zipfovo pravidlo v rôznych rokoch, môžeme zistiť dynamiku mestského systému v rôznych časových obdobiach.

B. Malisz

Cieľom prahovej analýzy, **Teórie prahov**, ktorú sformuloval poľský sídelný geograf **Malisz (1971)**, je zistenie optimálnych možností rozvoja mesta s určením nielen najvhodnejších variantov jeho rozvoja, ale aj vymedzením oblastí v regiónoch, ktoré je potrebné preferovať, pretože majú predpoklady prekonať prahové bariéry s najnižšími nákladmi. Autor vychádza z poznatku, že mestá sú pri svojom populačnom raste ovplyvňované hraničnými javmi (bariérami), ktoré označujeme ako prahy rastu. Čím je mesto väčšie, tým vyššie sú náklady na prekonanie jeho prahovej veľkosti. Obmedzujúce bariéry nemajú absolútny hraničný charakter – sú prekonateľné, ale len za cenu vyšších investičných nákladov. Po prekonaní bariéry – prahu rastu – pokračuje rozvoj zastavaných plôch a nárast počtu obyvateľstva až do okamihu, keď sa objaví ďalšia obmedzujúca hranica – ďalší prah rastu. Z uvedeného vyplýva zodpovedajúci etapovitý (nelineárny) rast počtu obyvateľov. Tento proces možno graficky vyjadriť – na osi x je rast počtu obyvateľov mesta a na osi y náklady na prekonanie jednotlivých prahov.

Bariéry – prahy rastu – vznikajú z rôznych príčin a rozdeľujeme ich na:

- funkčné bariéry – vznikajúce z existujúceho dlhodobejšieho spôsobu využitia územia,
- technologické bariéry – vyplývajúce z daných technických a technologických parametrov infraštruktúrneho systému, medzi ktoré patrí napr. čistiare odpadových vôd, vodárenské, technické a technologické zariadenia, technická úroveň vodovodov, energetických rozvodov, elektronických informačných sietí a pod.,

- prírodné bariéry – vyplývajúce z fyzicko-geografických podmienok a špecifik mesta a jeho zázemia,
- štrukturálne bariéry – vyplývajúce z nevyhnutnej prestavby štruktúrnych prvkov mesta.

4.9 Cvičenie 5 - Funkcie mesta, poloha mesta, pôdorys mesta

a) Vysvetlite význam pojmov:

Mestoobslužné obyvateľstvo, mestotvorné obyvateľstvo, monofunkčné mesto, polyfunkčné mesto, obranná funkcia, správna funkcia, zdravotná funkcia, vzdelávacia funkcia, kultúrna funkcia, dopravná funkcia, priemyselná funkcia, obchodná funkcia, geografická poloha, topografická poloha, kartografická poloha, fyzicko-geografická poloha, humánno-geografická poloha, funkcie mesta, vzhľad mesta, veľkosť mesta

b) Pôdorysy miest, poloha miest, funkcie miest

- Na modelovom príklade mesta charakterizujte pôdorys mesta
 - Vypracujte mapový podklad ľubovoľného mesta v mierke 1: 10 000 (1:25 000, 1:50 000) a určte, o aký typ pôdorysu mesta ide. Mapový podklad nájdete na stránke: <https://www.staremapy.sk/>.
 - V pravej časti stránky si vyberiete mierku danej mapy (napr. Základná topografická mapa 1:10 000, resp. topografická 1:25 000 a do vyhľadávača zadáte konkrétne mesto.
 - Danú problematiku spracujte v programe so softvérom GIS. Vrstvy k vypracovaniu cvičenia nájdete na [tomto linku](#).
- Na modelovom príklade mesta určte polohu mesta. Vyčleňte matematicko-kartografickú polohu, určte jednotlivé typy polôh na základe veľkosti priestoru, určte fyzicko-geografickú i humánnogeografickú polohu mesta
- Na modelovom príklade mesta popíšte funkcie mesta.

4.10 Cvičenie 6 - Zipfovo pravidlo

Úlohy:

- Zo stránky Štatistického úradu SR zistíte počet obyvateľov miest Slovenska za aktuálny rok a vypracujte tabuľku počtu obyvateľov týchto miest.

Pracujte so štatistickou databázou, ktorú nájdete na stránke Štatistického úradu SR www.statistics.sk v databáze Datacube v sekcii 1 Demografia a sociálne štatistiky – 1.1 Obyvateľstvo – 1.1.2 Stav a pohyb obyvateľstva – 1.1.2.1 Stav a pohyb obyvateľstva v zložke Počet obyvateľov podľa pohlavia – obce (ročne), alebo na linku:

https://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7101rr/v_om7101rr_00_00_0_0_sk

- b) Vypočítajte počet obyvateľov jednotlivých miest podľa Zipfovho pravidla.
- c) Graficky vyjadrite vzťah poradia a veľkosti miest Slovenska (reálny stav a stav podľa Zipfovho pravidla).
- d) Metódou bodových znakov zaznačte do mapy Slovenska všetky mestá Slovenska. Danú problematiku spracujte v programe so softvérom GIS. Vrstvy k vypracovaniu cvičenia nájdete na [tomto linku](#).
- e) Vypracujte analýzu.

5 Zložité sídelné útvary

Žiadne sídlo nemôže existovať izolovane bez vzájomných vzťahov s okolím. Tieto vzťahy sú obojstranné. Približne od konca 90. rokov minulého storočia prináša zaujímavé širšie poznatky o formovaní nehmotného charakteru zázemí miest (tzv. noosféry) a ich sfér vplyvu ostravský geograf Vencálek (2012).

Okolo každého mesta sa v priebehu vývoja vytvorila oblasť ovplyvnená mestom - **zázemie mesta**. Tato oblasť sa líši od iných nielen svojou veľkosťou, ale i kvalitatívnou stránkou, vrátane ich duchovnej sféry, na čo práve poukazuje J. Vencálek.

Zázemie mesta tvorí sieť všetkých sídiel lokalizovaných v tejto oblasti, ktoré vykazujú určité obojstranné vzťahy k tomuto mestu. Symbioticky fungujúce vzťahy môžu mať rôznu podobu a rôznu intenzitu.

5.1 Zázemie miest

Spojenie medzi mestom a jeho zázemím závisí od kvality dopravy a menil sa v priebehu historického vývoja. Dobrú informačnú výpovednú hodnotu má konštrukcia izochór a izochrón, ktoré spolu s ďalšími ukazovateľmi informujú o kvalite dopravnej prepojenosti medzi mestom a jeho zázemím a umožňujú tak vymedziť dopravnú sféru mesta.

Mesto sa so svojimi ekonomickými aktivitami, najmä priemyslom, vymedzuje voči svojmu zázemiu ako významný gravitačný faktor. Ľudia sa snažia nájsť bývanie čo najbližšie k svojmu pracovnému miestu, čo, pochopiteľne, platí aj naopak. Podľa intenzity imigrácie do mesta možno vymedziť imigračnú sféru.

Veľký počet pracovných miest sústredených v mestách má za následok dochádzku obyvateľov v produktívnom veku z okolia (napr. z vidieka) za prácou. Vzniká sféra dochádzky za prácou a v praxi tak môžeme vymedziť pracovný okrsok mesta, prípadne konkrétneho závodu alebo služby. V súvislosti s nástupom postindustriálneho obdobia narastá dochádzka za prácou do sektoru služieb. Na základe dochádzky za nákupmi rôznych druhov tovaru, ktoré mesto ponúka, je možné vymedziť obchodnú sféru. Rovnako tak – vzhľadom na inú formu služieb – môžeme vymedziť aj ďalšie sféry, napríklad finančnú sféru.

Mesto je nielen spotrebiteľom a spracovateľom poľnohospodárskych produktov, ale zároveň je aj distribučným centrom pre poľnohospodárstvo, ktoré produkuje poľnohospodárske stroje, zariadenia, chemické hnojivá a pesticídy. Na základe týchto väzieb možno vymedziť napríklad sféru zásobovania mesta určitými poľnohospodárskymi produktmi, alebo opačne – sféru zásobovania zázemia poľnohospodárskymi strojmi.

Ako bolo uvedené v predchádzajúcich kapitolách, mesto je strediskom koncentrácie administratívnych, kultúrnych, zdravotníckych, vzdelávacích, finančných a ďalších inštitúcií, ktoré uspokojujú potreby obyvateľov žijúcich v

zázemí mesta. Analýzou priestorových vzťahov je následne možné vymedziť administratívnu, kultúrnu, zdravotnícku, vzdelávaciu sféru a podobne.

Veľkosť a tvar zázemia ovplyvňuje celý rad faktorov. Medzi tieto faktory možno zaradiť *dopravné faktory*, napr. hustotu dopravnej siete a vzájomnú dopravnú dostupnosť centra, či dopravné prepojenie sídiel medzi sebou. Ďalším možným faktorom môže byť *štruktúra osídlenia a rozmiestnenie obyvateľstva* alebo *ekonomický charakter oblasti*.

Formovanie zázemia konkrétneho mesta je výsledkom vzájomného pôsobenia mestských zariadení. Každé z týchto zariadení vytvára oblasť svojej pôsobnosti – tzv. **sféru vplyvu**. Sféra vplyvu sa líši v závislosti od hierarchického stupňa daného zariadenia – napr. základná škola, stredná škola, vysoká škola, alebo lekárska ambulancia, poliklinika, fakultná nemocnica, špecializovaný zdravotnícky ústav. Ťažšie sa určuje sféra vplyvu pri nepravidelne a menej často využívaných zariadeniach, ako sú divadlá, výstavné siene, predajne špecializovaného tovaru a pod. V praxi sa najčastejšie zisťujú sféry vplyvu dopravných, administratívnych, školských, zdravotníckych zariadení alebo sféra určená na základe dochádzky za prácou.

Podľa intenzity vzájomných vzťahov medzi mestom a okolitými sídlami možno zázemie zvyčajne rozdeliť na niekoľko **zón**. Zázemie tvoria sídla, ktoré sú väzbovo orientované na dané mesto, ktoré v rámci zázemia zohráva úlohu hlavného strediska. Sídlachachádzajúce sa v zázemí majú medzi sebou rôzne intenzívne spätne pôsobiace väzby. Centrálné mesto a ostatné sídla v rámci jeho regiónu môžu mať zároveň väzby aj s ďalšími strediskami alebo sídlami nachádzajúcimi sa v zázemí iného centrálného mesta alebo v jeho sfére vplyvu.

Najbližšie k mestu sa nachádza **prímestská zóna**, ktorá mesto obklopuje, a v ktorej sú špecifické životné podmienky (*mestsko-vidiecke*). Táto prvá zóna má zástavbu odlišnú nielen od mestskej, ale aj od vidieckej. Zvyčajne sa tu nachádza viac zelene, záhrad, záhradkárskech a chatových kolónií. Stavebné pozemky majú nižšiu cenu ako v meste, čo má za následok intenzívnu výstavbu tejto zóny nenáročnými stavbami. Neorganizovaná výstavba v tejto zóne okolo miest v rozvojových krajinách vytvára oblasti bez vodovodov, kanalizácie a často aj bez elektrickej energie. Dochádza k ruralizácii miest Ruralizácia je proces, pri ktorom sa vidiecke obyvateľstvo bez príslušnej profesijnej prípravy sťahuje do miest. Ide o proces charakteristický pre rozvojové krajiny, kde v okolí veľkomiest vznikajú primitívne bytové domy (chatrče) bez kanalizácie, elektriny a zásobovania vodou. Ľudia žijúci v týchto núdzových podmienkach, chovajú hydinu a ošipané a hľadajú si uplatnenie v mestách. Keďže nemajú kvalifikáciu, rozširujú tzv. šedú ekonomiku. V ekonomicky vyspelých krajinách sa s týmito javmi nestretávame.

Ďalšou zónou je **širšie zázemie** s nízkou zástavbou vidieckeho typu. Vplyv mesta už nedokáže výrazne ovplyvniť vzhľad oblasti ani jej krajinný ráz. Dochádzka za prácou do mesta je však z tejto zóny ešte pomerne intenzívna. Tretiu zónu tvorí **vonkajšie zázemie**, z ktorého ľudia dochádzajú do mesta len za špeciálnymi službami. Dochádzka za prácou do mesta s rastúcou vzdialenosťou a predlžujúcim sa časom prepravy postupne klesá.

V súčasnosti sa pojem prímestská zóna často objavuje aj v prácach autorov, ktorí sa venujú problematike suburbanizácie (Slavík a ďalší 2011; Repaská 2012; Repaská a ďalší 2015; Šveda a Šuška 2019 a iní).

Priestor, ktorý práve suburbanizácia zasahuje, sa v odbornej literatúre vyskytuje pod pojmami predmestie (suburb), okraj mesta (fringe belt), prímestská zóna (suburban zone) vidiecko-mestská zóna (urban-rural fringe), mestský tieň (urban shadow), vidiecke zázemie (rural hinterland), suburbium, suburbánna zóna. Z pohľadu suburbanizácie sa najčastejšie používa pojem **suburbánna zóna**. Základné charakteristiky suburbánnej zóny sú:

- obklopuje mesto,
- vyznačujúcim sa interferenciou mestských a vidieckych foriem využitia zeme a zástavby,
- zo sociálneho hľadiska je územím prelínania sa vidieckeho spôsobu života autochtónneho (domáceho) obyvateľstva s mestským spôsobom života alochtónneho (pristáňovaného) obyvateľstva (reprezentovaného najmä príslušníkmi stredných a vyšších stredných vrstiev, ktorí tu imigrovali z vnútorného mesta),
- je tvorená zväčša územiami, ktoré nie sú administratívnou súčasťou mesta.

5.2 Mestské aglomerácie, mestské regióny

Pre pochopenie fungovania dnešných vzťahov medzi mestom a jeho zázemím je nutné vrátiť sa do minulosti a analyzovať faktory, ktoré viedli k dnešnému priestorovému rastu miest a vzniku moderných „nadmestských“ útvarov. Staroveké či stredoveké mesto bolo typické vysokou koncentráciou ľudí a ich nepoľnohospodárskych zamestnaní na malom priestore. Hranica medzi mestom a jeho zázemím bola v minulosti oveľa výraznejšia ako dnes. V stredoveku bola viditeľná napríklad v podobe fortifikačného systému (hradby, bašty, brány, vodné priekopy...), ktorý jasne oddeľoval územie mesta a jeho vidieckeho okolia. Jednoznačné oddelenie miest od ich okolia bolo okrem iného aj dôsledkom výraznej odlišnosti funkcií mestských a vidieckych sídiel a prejavovalo sa aj v odlišnostiach medzi mestským a vidieckym spôsobom života. Hlavnými faktormi, ktoré začali od 18. storočia radikálne meniť aj vzťahy medzi mestom a jeho zázemím podľa Pouša (2013) boli:

- 1.) **Industrializácia výroby**, ktorá vyvolala príliv obyvateľov z vidieka do miest a posilnila koncentráciu nepoľnohospodárskych činností v mestách. Práca drobných remeselníkov na vidieku (krajčíri, kováči, tkáči...) sa postupne obmedzila, pretože ich výrobky neodolali konkurencii lacnejšej továrenskej produkcie.
- 2.) **Zelená revolúcia** v poľnohospodárstve spojená s mechanizáciou, chemizáciou a všeobecne s intenzifikáciou výroby v agrosektore umožnila jednak uvoľniť z poľnohospodárskej výroby obrovské množstvo

pracovných síl (ktoré sa mohli odsťahovať do miest a zamestnať sa v priemysle a službách), jednak umožnila zásobovať svojimi výrobkami rastúce obyvateľstvo miest, ktoré stratilo možnosť samozásobovania.

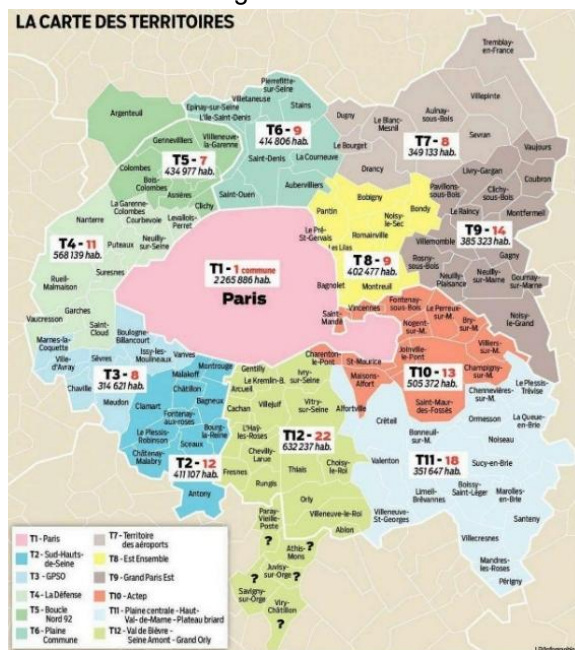
- 3.) **Rozmach dopravy**, najskôr hromadnej (hlavne železničnej), neskôr individuálnej (najmä automobilovej) umožnil čoraz väčšie vzdiaľovanie miesta bydliska od miesta zamestnania a zmenil dopravné vzťahy medzi mestom a zázemím. Zapríčinil aj naštartovanie procesu **dekoncentrácie** - poklesu hustoty zaľudnenia v mestách na úkor čoraz hustejšie osídleného zázemia, z ktorého môže obyvateľstvo dochádzať do mesta.

S väčšou viazanosťou na systémové služby mesta, so skvalitňovaním dopravnej infraštruktúry, s rastom ekonomickej vyspelosti sa zväčšuje rozloha prechodnej zóny a zintenzívňujú sa dopravné toky medzi mestom a zázemím.

Na Zemi pribúdajú svetové veľkomestá a mnohé mestá sa počtom obyvateľov vyrovnajú niektorým štátom. Členenie na mestské a vidiecke sídla stráca význam, pretože obidva typy sídiel sú súčasťou urbanizovanej a symbioticky fungujúcej sídelnej aglomerácie. V niektorých regiónoch totiž okolo tzv. „materského veľkého mesta“ vzniká funkčným prepojením s ďalšími menšími mestami rozsiahla **aglomerácia**. Tento proces nazývame **aglomerizáciou** (napr. Paríž, Moskva a iné). Toto zoskupenie vzniká vďaka atraktívnej gravitačnej sile hlavného mesta, ktoré ovplyvňuje vývoj ďalších sídiel vo svojom susedstve a deformuje ich prirodzený vývoj. Sídla spojené s „materským mestom“ však zároveň profitujú z vybavenosti a dopravného prepojenia, ktoré existuje okolo dominantného veľkého centrálného mesta. Vývojom dochádza k zhromaždeniu menších sídiel v okolí centrálného mesta – vytvára sa pás sídelného zahustenia, čo v praxi spôsobuje problémy s určením počtu obyvateľov. Preto sa niekedy pri centrálnom meste uvádzajú dva údaje o počte obyvateľov – počet obyvateľov v rámci administratívnych hraníc a počet obyvateľov v sídelnej aglomerácii (Pouš 2013).

Mestská aglomerácia je historicky najstaršou a najmenšou formou nadmestského urbanizovaného systému, kde dominuje jedno centrálné umiestnené mesto a okolo je koncentricky rozmiestnené jeho zázemie so suburbánnymi, vidieckymi, ale aj mestskými sídlami podstatne nižšej veľkostnej a hierarchickej úrovne. Príkladom môžu byť aglomerácie Londýna alebo Paríža (obr. 22). Kiełczewska-Zaleska (1969) udáva, že zázemie Paríža má až 12 000 km² a zaberá 4 susedné departamenty.

Obr. 22: Mestská aglomerácia Paríža

Zdroj: Paris map (2026)

Významným rozdielom aglomerácie oproti mestu je hustota zaľudnenia, ktorá v jadre aglomerácie výrazne klesá a naopak, hustota zaľudnenia v zázemí rastie. Baran a Bašovský (1998) uvádzajú, že „materské mesto“ aglomerácie by malo mať viac ako 100 000 obyvateľov, avšak na Slovensku v povojnovom období vzniklo množstvo „malých aglomerácií“ so 40 až 80 tisíckami obyvateľov ako výsledok špecifického vývoja v období socialistického plánovania a rozvoja. Bezák (1990) zas uvádza, že v medzinárodných komparatívnych výskumoch sa za jadrá mestských regiónov zvyčajne pokladajú iba mestá s viac ako 50 000 obyvateľmi alebo s viac ako 20 000 pracovnými miestami, pričom do zázemia každého jadra sa začleňujú tie sídelné jednotky, z ktorých do daného jadra odchádza za prácou aspoň 15% ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Pre definovanie aglomerácie je teda dôležitejšie jej vymedzenie na základe poznania vzťahov medzi centrálnym mestom a jeho zázemím, ako na základe počtu obyvateľov.

Od konca 60. rokov sa zároveň v odbornej literatúre intenzívne rozvíja osobitná **konceptia mestského regiónu**, ktorá zdôrazňuje spojenia, vyplývajúce z denného cyklu života obyvateľov tohto regiónu. V rámci tejto koncepcie je mestský región definovaný ako priestorovo súvislé územie, ktoré je relatívne uzavreté vzhľadom na denný pohyb obyvateľstva za prácou, vzdelaním, službami, rekreáciou a sociálnymi kontaktami (Bezák 1990).

Funkčné mestské regióny (FMR) predstavujú špecifickú kategóriu funkčného regiónu, definovanú na základe kritérií týkajúcich sa priestorovej interakcie medzi mestom a jeho okolím. V každom funkčnom mestskom regióne sa rozlišuje jadro, pozostávajúce z jedného alebo niekoľkých miest a obvod, spojený s jadrom sieťou väzieb rôzneho druhu, intenzita ktorých klesá s rastúcou vzdialenosťou od jadra. V druhej polovici 60-tych rokov minulého storočia sa v urbánnej a regionálnej analýze

sformovala osobitná koncepcia, ktorá v štruktúre vnútroregionálnych väzieb akcentuje spojenia vyplývajúce z denného cyklu života obyvateľov regiónu. V rámci tejto koncepcie sa funkčné mestské regióny definujú ako priestorovo súvislé územia, ktoré sú vnútorne koherentné a navonok (relatívne) uzavreté vzhľadom na denný pohyb obyvateľov za prácou, vzdelaním, službami, rekreáciou a sociálnymi kontaktmi (Bezák 2014). Funkčné mestské regióny sú znázornené na mape 6.

Mapa 6: Regionálny systém Funkčných mestských regiónov (2001)

Zdroj: Bezák 2014

Aglomerácia môže vzniknúť dvoma základnými spôsobmi (Pouš 2013):

1. Rýchly rast centrálného mesta, ktorý je oveľa výraznejší v porovnaní s okolitými sídlami (takže najbližšie sídla pohlcuje, funkčne a neskôr aj morfológicky mení, vzdialenejšie si hierarchicky podriaďuje). Príkladom môžu byť už spomenuté aglomerácie Londýna, Paríža alebo u nás Bratislavy a ďalších väčších miest.
2. Počiatočný polycentrický vývoj, čiže paralelný rast viacerých susedných menších sídiel, ktoré sa zrastú do jedného veľkého monocentrického útvaru. Vzniká dominantné urbanizované sídelné jadro v ťažisku svojho zázemia.

Konurbácia je na rozdiel od mestskej aglomerácie chápaná ako polycentrický útvar. Vzniká postupným zlučovaním a vzájomným prekrývaním zázemí susediacich miest v takých oblastiach, kde jednotlivé mestá sú relatívne blízko jedno k druhému a zároveň dynamicky rastú. Jednou z podmienok existencie a jedným z charakteristických znakov konurbácie je teda vysoká hustota sídiel (hlavne miest) a zaľudnenia. V priestore je rozdiel oproti aglomerácii viditeľný aj v odlišnom tvare a intenzite využívania dopravných sietí, čo je odrazom sily a smeru tokov medzi jednotlivými sídlami. Kým v aglomerácii sú dopravné toky orientované výrazne radiálne (medzi zázemím a jediným centrálnym mestom), v konurbácii nadobúdajú podobu hustej siete. Izolované monocentrické mestské regióny (aglomerácie) sa zväčša vyskytujú len v slabšie urbanizovaných územiach, kde výrazne dominuje jedno mesto. Husto obývané a dlhodobo industrializované oblasti

sú ale typické intenzívnou dochádzkou z jedného sídla aj do viacerých miest zároveň - dochádza preto ku vzájomnému prekryvaniu zázemí jednotlivých miest, čomu pomáha aj rozvinutá dopravná infraštruktúra. Vzniká polycentrický útvar - konurbácia, kde jedno veľké zázemie je spoločné pre viacero miest. Pritom ani jedno z miest výrazne nedominuje, napriek tomu že sú blízko seba (Pouš 2013).

Najčastejším typom konurbácie sú sídla bansko-priemyselné alebo prístavné. V konurbácii je dobre vyvinutá vnútorná komunikačná sieť spájajúca jednotlivé mestá. Medzi konurbácie patria napr. Liverpool – Manchester, Essen, Katowice, Donbas, Horné Sliezsko a iné (obr. 23).

Obr. 23: Konurbácia Horné Sliezsko

Zdroj: Map of Upper Silesia (2026)

Megalopolisy sú vývojovo najmladším a priestorovo najväčším typom nadmestského urbanizovaného útvaru. Megalopolis je často chápaný ako konurbácia vyššieho rádu (Beaujeu-Garnier a Chabot 1971). Medzi megalopolisy patria napr. východné pobrežie USA, Bos-Wash - priestor medzi Bostonom a Washingtonom (obr. 24), Chi-Pitts – priestor medzi Chicagom a Pittsburgom, SanSan – priestor medzi San Franciscom a San Diegom, urbanizovaná oblasť

Tokijského zálivu v Japonsku medzi Tokyom a Osakou). V Európe má črty megalopolisu areál Paríža a Londýn, Porýnsky región.

Obr. 24: Megalopolis Bos-Wash

Zdroj: Megalopolis BosWash (2026)

Rast počtu obyvateľov Zeme, presun čoraz väčšieho počtu pracovných miest z primárnej a sekundárnej sféry do terciárnej (v ktorej už nie sú také veľké nároky na blízkosť miesta bývania a práce), pokroky v technike a efektívite dopravy a z toho vyplývajúca urbanizácia vidieka, to všetko vedie k plynulému posilňovaniu urbanizačného procesu vo svete. Preto je na mieste otázka, kam bude smerovať vývoj urbanizovaných území v budúcnosti? Doxiadis (1968) navrhuje megalopolis chápať len ako prechodnú etapu na ceste k ekumenopolisu - celosvetovému mestu - všemestu. To bude mať podobu globálnej siete, ktorej základom budú urbanizované mestské uzly rôznej veľkosti a dôležitosti, navzájom poprepájané urbanizovanými pásmi krajiny pozdĺž dopravných koridorov. Ekumenopolisy vzniknú vďaka tomu, že ich rozvoj nebudú brzdiť štátne hranice, pretože ich obmedzujúci vplyv v procese globalizácie a integrácie výrazne klesne.

Niektoré územné zmeny obcí boli zrejme unáhlené a nemali dlhú trvácnosť. Ako príklad možno uviesť obec Bzince v okrese Topoľčany, ktorá sa odčlenila od Radošinej, ale bola samostatnou obcou len 2 mesiace (1. 7. – 30. 8. 1990) a opäť sa pričlenila k tej istej obci. Opačný prípad nastal v obci Mojmírovce, ku ktorej sa najprv pričlenila obec Štefanovičová v roku 1986 a v roku 1997 sa Štefanovičová opäťovne odčlenila (súčasťou Mojmíroviec bola 11 rokov).

Na základe **integračného procesu** môžeme vyčleniť nasledovné formy územno – správnych zmien (Slavík 1998):

- a) pričlenenie vidieckej obce k mestu,
- b) pričlenenie jednej vidieckej obce k druhej,
- c) zlúčenie vidieckych obcí.

Pričlenenie vidieckej obce k mestu v povojnovom období predstavovalo veľmi častú formu územno-správnej zmeny, pri ktorej mesto často umelo rozširovalo svoju katastrálnu hranicu a zvyšovalo počet obyvateľov. Z vidieckej obce sa stala prímestská časť, ktorá mala svoje územie, ale nemala samosprávny orgán, ktorý by bezprostredne riešil problémy miestnej komunity (napr. Mlynárce v okrese Nitra).

Pričlenením jednej vidieckej obce k druhej dochádzalo k územno-správnej zmene, pri ktorej zanikol názov pričlenenej obci. K tomuto procesu dochádzalo najmä v odľahlých obciach s vymierajúcim obyvateľstvom. Ako príklad tejto územnej zmeny môžeme uviesť obec Medvecké, ktorá sa stala súčasťou obce Plavé Vozokany v okrese Levice.

Pri administratívno-správnej forme *zlúčenie vidieckych obcí* dochádzalo k zlúčeniu vidieckych obcí do obce s novým názvom, prípadne do obce, ktorej názov odpovedá názvu jednej zo zlúčených obcí. Spravidla nový názov bol zložený z pôvodných názvov zlúčených obcí. Vidiecke obce sa pri tejto zmene stali súčasťou novej obce, ktorej hranica sa kryje s hranicami pôvodne samostatných obcí. Samosprávny orgán sídli spravidla v tej časti obce, ktorá má väčší počet obyvateľov (napr. Lietavská Svinná – Babkov).

Na základe **dezintegračného procesu** môžeme vyčleniť štyri základné formy územno-správnych zmien (Slavík 1998):

- a) vznik vidieckej obce jej odčlenením od mesta,
- b) vznik vidieckej obce jej odčlenením od pôvodnej vidieckej obce,
- c) zánik obce odčlenením časti obce,
- d) vznik vidieckej obce odčlenením častí obce od pôvodnej obce.

Proces vzniku vidieckej obce jej odčlenením od mesta je považovaný za veľmi častý spôsob dezintegračnej zmeny. Mesto stratilo časť územia a časť obyvateľstva. Z prímestskej časti sa stala samostatná obec, ktorá si ponechala spravidla svoj pôvodný názov a pôvodný kataster. Patria sem napr. obce v okrese Nitra: Nitrianske Hrnčiarovce (23. 11. 1990), Štitáre (3. 12. 2002), Lužianky (1. 7. 1993).

Po vzniku *vidieckej obce jej odčlenením od pôvodnej vidieckej obce* dochádzalo k obnoveniu katastrálnej hranice. Existujúca obec tak stratila časť katastra a časť obyvateľstva. Tento proces prebiehal napr. v novovzniknutej obci Bádice, ktorá sa odčlenila od obce Podhorany v okrese Nitra (6. 12. 2002).

So *zánikom obce odčlenením časti obce* a vytvorením spravidla dvoch nových obcí zanikol jej názov a katastrálna hranica bola rozdelená medzi novovzniknuté obce. Zostal im pôvodný kataster a každá z nich získala samosprávny orgán. Ako príklad možno uviesť obec Lefantovce, ktorej názov zanikol a kataster sa rozdelil medzi obce Horné Lefantovce a Dolné Lefantovce v okrese Nitra (6. 12. 2002).

Pri vzniku *vidieckej obce odčlenením častí obce od pôvodnej obce* pôvodná obec nemení svoj názov, ale stráca časť katastra. Odčlenené časti obce vytvárajú novú obec, ktorá nenesie svoje pôvodné pomenovanie. Ako príklad možno uviesť obec Výčapy - Opatovce. Z častí jej katastra vznikla obec Ľudovítová (1. 12. 1994).

Na základe **kombinácie sledovaných procesov** môžeme vyčleniť dva typy územných zmien (Slavík 1998):

- a) Časť obce je odčlenená od pôvodnej obce a pričlenená k druhej obci, kde mesto, resp. vidiecka obec stráca určitý počet obyvateľov a časť katastra, o ktorý sa zväčšuje susedná vidiecka obec. Príkladom môže byť bývalá prímestská časť Levíc Kamenec, ktorá sa stala súčasťou obce Nová Dedina (23. 11. 1990).
- b) Pričlenenie obcí do susedného okresu je skôr výnimočná forma územno-správnych zmien (napr. Košiarovce – z okresu Vranov nad Topľou do okresu Humenné).

Osobitnú skupinu tvoria **územné zmeny, ktoré nie sú ovplyvnené sledovanými integračnými a dezintegračnými procesmi**:

- a) zmena názvu obce alebo časti obce,
- b) úplný zánik obce alebo časti obce,
- c) vznik novej mestskej časti.

Zmena názvu obce alebo časti obce bola typická najmä pre obce, v ktorých žije početná maďarská komunita (napr. obec Milanovce, ktorá sa premenovala na Veľký Kýr v okr. Nové Zámky – 1. 8. 1992). V niektorých prípadoch bola zmena názvu ovplyvnená religióznou tradíciou (napr. vznik obce Svätý Peter z bývalého názvu obce Veľký Peter v okrese Komárno – 1. 10. 1990).

Úplný zánik obce alebo časti obce súvisel s výstavbou finančne náročných investičných akcií (napr. umelých vodných nádrží), pri ktorých došlo postupne k vysídľovaniu obyvateľstva a likvidácii domového a bytového fondu. Príkladom takejto zmeny je v Nitrianskom kraji napr. obec Mochovce, ktorá zanikla v dôsledku vybudovania AE Mochovce. Na území Slovenska možno spomenúť obce Starina, Dara, Ruské a Zvala, ktoré zanikli výstavbou vodárenskej nádrže Stariná v okrese Snina, prípadne vznik Oravskej priehrady, kde tiež zanikli obce Slanica, Osada, Oravské Hámre, Lavkovo, Ústie, časť Bobrova a časť Námestova.

Zriedkavým javom územných zmien bol *vznik novej mestskej časti* realizáciou bytovej výstavby doslova na zelenej lúke.

6.2 Urbanizácia

6.2.1 Charakteristika pojmu urbanizácia

V súčasnosti žije v mestách viac než **polovica obyvateľov planéty Zem**. Výraznú koncentráciu obyvateľstva do miest nazývame **priama urbanizácia**. Urbanizácia nie je len výsledkom všestranného rozvoja spoločnosti, ale je aj **predpokladom jej ďalšieho vývoja**. Z toho vyplýva, že urbanizácia je **organicky spätá s materiálnou výrobou**, čo zároveň mení spôsob života obyvateľov vidieka. Tento proces nazývame **nepriama urbanizácia**.

Exaktné meranie urbanizácie je zložitá záležitosť. Sídlní geografi využívajú demografické údaje o podieloch obyvateľstva v sídlach rôznych veľkostných kategórií. Prax rozlišuje tri typy urbanizácie:

- základná = podiel obyvateľstva miest nad 5 000 obyvateľov, prípadne menších miest na celkovom počte obyvateľstva,
- stredná = podiel obyvateľstva miest nad 20 000 obyvateľov,
- veľkomestská = podiel obyvateľstva veľkomiest nad 100 000 obyvateľov.

Do polovice 18. storočia sa urbanizačné procesy obmedzovali výlučne na mestá, ale od nástupu priemyselnej revolúcie sa čoraz intenzívnejšie presadzujú aj na vidieku (Szymańska 2007). Urbanizácia má veľa významov - okrem geografického napríklad ekonomický, sociálny, ekologický, legislatívny, historický a iné. Ziółkowski (1965) hovorí, že v záujme systematizácie a klasifikácie takej zložitej výskumnej problematiky, akou je urbanizácia, je nutné rozlišovať 4 aspekty (roviny) urbanizácie: ekonomický, demografický, priestorový a sociálny. Podľa Pouša (2013) sa do popredia dostáva aj piaty aspekt – environmentálny a ekologický.

1. Ekonomický aspekt hovorí o vzťahu urbanizácie a vývoja ekonomiky. Čím je územie ekonomicky vyspelejšie, tým je viac urbanizované a naopak. Postup urbanizácie je teda pevne spätý so zmenami zamestnaneckej štruktúry hospodárstva (presuny zamestnanosti medzi primárnou, sekundárnou a terciálnou sférou) pri prechode od agrárnej ekonomiky cez industriálnu k postindustriálnej, založenej na dominantnej zamestnanosti v službách.

2. Demografický aspekt urbanizácie súvisí so sledovaním mechanického a sociálno-ekonomického pohybu obyvateľstva, hlavne dochádzky a migrácie do miest, čo súvisí aj so zmenou spôsobu obživy obyvateľstva. Podľa klasickej definície je urbanizácia práve presun obyvateľov z malých a/alebo poľnohospodárstvom sa živiacich komunit do veľkých a/alebo hustejšie osídlených oblastí. Vo vysoko rozvinutých a urbanizovaných oblastiach je ale v súčasnosti demografická urbanizácia spojená s opačným procesom, teda s odlivom ľudí z miest. Mení sa pohlavná, veková aj zamestnanecká štruktúra obyvateľstva, znižuje sa prirodzený prírastok.

3. Priestorový aspekt urbanizácie sa spája s existenciou čoraz väčších častí krajiny s typicky mestským výzorom a spôsobom využívania, a to aj na vidieku. Pôsobením urbanizačných procesov sa postupne formuje „urbánna krajina“, ktorú je možné identifikovať na základe niekoľkých znakov. K najvýraznejším patrí výška a hustota zástavby, typ použitých stavebných materiálov, pravidelnosť pôdorysu zástavby, ale aj väčšia funkčná fragmentácia a väčšia miera antropogénnej premeny krajiny oproti vidieckej. Vo vidieckych sídlach a v ich okolí pribúdajú na úkor plôch s poľnohospodárskym využitím plochy novej obytnej zástavby, výroby, skladov, obchodných centier, rekreačných objektov.

4. Sociálny aspekt urbanizácie je chápaný ako proces, v rámci ktorého si obyvateľstvo osvojuje mestský štýl života a s ním spojené postoje, hodnoty, správanie. Väčší počet obyvateľov mesta v porovnaní s vidieckym sídlom vedie k oslabeniu susedských vzťahov, sociálne vzťahy sa stávajú neosobnými, povrchnými, krátkodobými. Výsledkom je strata pocitu spolupatričnosti, izolácia jednotlivca, anonymita života. Každý jedinec patrí do niekoľkých sociálnych skupín, ktoré sú svojou povahou úplne odlišné, pozitívom sú časté kontakty s príslušníkmi rôznych skupín, pomocou ktorých sa stierajú triedne rozdiely a zvyšuje sa miera tolerancie k sociálnym odlišnostiam.

5. Environmentálny a ekologický aspekt urbanizácie - environmentálne dopady urbanizácie sú vnímané najmä negatívne. Z mestského prostredia pochádza prevažujúca väčšina odpadov, skleníkových plynov, ale aj sociálno-patologických javov v spoločnosti. Rast rozlohy urbanizovaných území prináša viac emisií z dopravy a väčšie priestorové nároky na dopravnú infraštruktúru, úbytok zelene a verejných plôch, zvyšovanie prašnosti prostredia, prehrievanie územia. Urbanizácia má ale aj pozitívny vplyv na životné prostredie, pretože z miest pochádza väčšina ekologicky a environmentálne zameraných inovácií (štetrenie zdrojov, recyklácia, ochrana prírody...).

Podľa Musila (1977) **urbanizácia** je komplexnou zmenou sociálno-priestorovej organizácie spoločnosti, ktorá je v tomto procese subjektom a zároveň objektom zmien spoločnosti. Podľa Szymańskiej (2007) je urbanizácia procesom, vďaka ktorému krajina a jej obyvatelia nadobúdajú mestský charakter.

Úzke chápanie urbanizácie – vychádza zo silnej väzby na mesto. Vzťahuje sa na priestor a jeho vlastnosti. Ide o (Pouš 2013):

- rast počtu a rozlohy miest,
- rast podielu mestského obyvateľstva,
- sťahovanie obyvateľstva z vidieckych oblastí do miest,
- rast rozdielov v hustote zaľudnenia priestoru.

Úzke chápanie urbanizácie je typické pre industriálnu fázu rozvoja spoločnosti, spojenú s kvantitatívnou urbanizáciou, teda s rýchlym rastom miest v súvislosti s koncentráciou priemyslu, služieb a obyvateľstva v nich.

Široké chápanie urbanizácie – chápe urbanizáciu ako celospoločenský proces s rozširovaním do priestoru mimo miest. Je to zložitý, mnohoúrovňový sociálno-kultúrny proces, ktorý zasahuje všetky oblasti života spoločnosti v mestách

aj na vidieku, preto v rôznych historických a geografických podmienkach má rôzny význam (Maik 1992). Dochádza k (Pouš 2013):

- rastu integrácie mesta so zázemím aj zložitost' funkčno-priestorových vzťahov,
- „rastu mestskeosti“ samotného priestoru mesta,
- nejasnosti v určení zázemia (či je toto zázemie ešte vidiecke alebo už je zasiahnuté urbanizáciou),
- zmene funkčného využitia krajiny.

6. 2. 2 Hodnotenie urbanizácie

Najviac používanými hodnotiacimi ukazovateľmi urbanizácie sú jej miera (*stupeň*) a *tempo*. Prvý reprezentuje urbanizáciu ako aktuálny stav, druhý ako prebiehajúci proces. Sú navzájom úzko previazané. Zjednodušene možno tvrdiť, že ekonomicky vyspelé oblasti s dlhotrvajúcou históriou moderných foriem urbanizácie dosahujú v súčasnosti vysokú mieru urbanizácie, ale jej tempo je veľmi nízke. Naopak oblasti rozvíjajúce sa, ktoré len nedávno nastúpili etapu prechodu od agrárnej k industriálnej spoločnosti, majú dosiaľ nízku mieru urbanizácie, ale o to vyššie tempo (tab. 2). Nízke hodnoty oboch ukazovateľov sú charakteristické len pre najzaostalejšie oblasti Zeme, v ktorých chýbajú novodobé ekonomické a demografické rozvojové stimuly.

Tab. 2: Miera a tempo urbanizácie vo svete (1950 – 2050)

región	miera urbanizácie					tempo urbanizácie			
	1950	1970	2011	2030	2050	1950-1970	1970-2011	2011-2030	2030-2050
Afrika	14,4	23,5	39,6	47,7	57,7	2,47	1,27	0,98	0,96
Ázia	17,5	23,7	45,0	55,5	64,4	1,52	1,57	1,1	0,74
Európa	51,3	62,8	72,9	77,4	82,2	1,02	0,36	0,31	0,3
Latinská Amerika a Karibik	41,4	57,1	79,1	83,4	86,6	1,61	0,80	0,28	0,19
Severná Amerika	63,9	73,8	82,2	85,8	88,6	0,72	0,26	0,22	0,16
Oceánia	62,4	71,2	70,7	71,4	73,0	0,66	-0,02	0,05	0,12

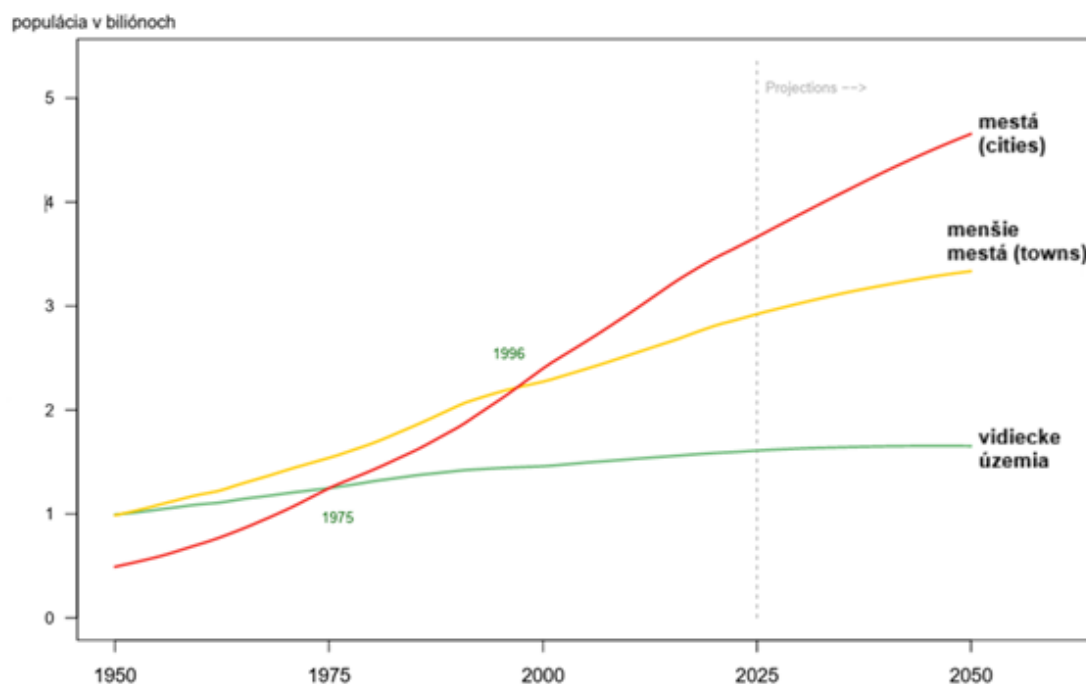
Zdroj: Pouš (2013)

Miera urbanizácie

Niekedy je označovaná aj ako stupeň urbanizácie. Je to percentuálny podiel obyvateľstva žijúceho v mestách z celkového počtu obyvateľov daného územia. Správa World Urbanization Prospects (2025) prijala definíciu mesta (city), podľa ktorej je „mesto“ *definované ako akákoľvek súvislá geografická oblasť s hustotou obyvateľstva najmenej 1 500 obyvateľov/km² a celkovým počtom obyvateľov najmenej 50 000*. V tomto rámci sa mestá (cities) s viac ako 10 miliónmi obyvateľov klasifikujú ako megamestá, zatiaľ čo mestá s 5 až 10 miliónmi obyvateľov sa považujú za veľké mestá. Stredne veľké mestá sa definujú ako mestá s 1 až 5 miliónmi obyvateľov a malé mestá ako mestá s 250 000 až 1 miliónom obyvateľov. Mestá s menej ako 250 000 obyvateľmi sa klasifikujú ako veľmi malé mestá.

V roku 1950 žilo v mestách len 20 % z 2,5 miliardy ľudí na svete. Po mnohých desaťročiach urbanizácie žilo v roku 2025 v mestách 45 % populácie, čo je viac ako dvojnásobok podielu v roku 1950 (graf 2). Na porovnanie, 36 % ľudí žije v menších mestách a len asi 20 % na vidieku. Predpokladá sa, že do roku 2050 bude asi 48 % z 9,7 miliardy ľudí na svete žiť vo veľkých mestách (The World's Cities in 2025, Data Booklet 2026).

Graf 2: Svetová populácia žijúca v mestách (cities), menších mestách (towns) a vidieckych oblastiach, odhady na roky 1950 až 2025 a prognózy do roku 2050

Zdroj: The World's Cities in 2025, Data Booklet (2026) – upravené autormi

Vysvetlivky: towns – mestá s počtom obyvateľov 5000 – 49 999

Vysoko urbanizovanými oblasťami sveta už v súčasnosti sú Latinská Amerika a Karibik, ktoré dosahujú mieru urbanizácie 76 %. Nízko urbanizovaná je Afrika a Ázia so súčasnou mierou urbanizácie iba 37 %. Avšak do roku 2030 sa očakáva výrazný nárast mestského obyvateľstva Afriky a Ázie a miera urbanizácie by mala vzrásť na 55 %. Podiel mestskej populácie EÚ je 70 %. Podľa projekcie OSN by sa mala miera urbanizácie EÚ zvýšiť do roku 2030 na 78,4 %. Najviac urbanizovanými krajinami EÚ sú Belgicko, Luxembursko a Malta. Najnižšiu mieru urbanizácie v EÚ má Slovinsko, kde podiel mestského i vidieckeho obyvateľstva tvorí približne 50 %. Druhou krajinou EÚ s najnižšou mierou urbanizácie je Slovensko. Podiel mestského obyvateľstva SR dosiahol v roku 2023 viac ako 50 % (52,18 %).

Najvyššia miera urbanizácie je v súčasnosti charakteristická pre Bratislavský kraj (77,72 %), pomerne vysoká miera urbanizácie je zastúpená v Košickom kraji (52,62 %). Najnižšiu mieru urbanizácie má Nitriansky kraj (44,69 %) (tab. 3).

Tab. 3: Miera urbanizácie v samosprávnych krajoch SR v roku 2023

NUTS 3	Celkový počet obyvateľov	Počet obyvateľov žijúceho v mestách	Miera urbanizácie
Bratislavský samosprávny kraj	732757	569529	77,72
Trnavský samosprávny kraj	566114	260282	45,98
Trenčiansky samosprávny kraj	568102	303672	53,45
Nitriansky samosprávny kraj	668301	298642	44,69
Žilinský samosprávny kraj	687174	323941	47,14
Banskobystrický samosprávny kraj	614356	315430	51,34
Prešovský samosprávny kraj	808810	360071	44,52
Košický samosprávny kraj	779073	409933	52,62
spolu	5424687	2841500	52,18

Zdroj: ŠÚ SR 2024

Tempo urbanizácie

Je definované ako priemerná percentuálna zmena podielu mestského obyvateľstva za isté časové obdobie - väčšinou za rok, prípadne za medzicenzové obdobie (spravidla 10 rokov). Najnižšie tempo dnes znamená znižovanie populácie miest a nájdeme ho najmä v európskych krajinách, ktoré kombinujú emigráciu z miest s nízkym prirodzeným prírastkom v dôsledku ekonomickej krízy a nastupujúcej suburbanizácie (Pouš 2013). Súčasný ročný tempo urbanizácie na Slovensku klesá, do roku 2030 by však malo vzrásť o 1,84 % (tab. 4).

Tab. 4: Tempo urbanizácie SR v rokoch 2000 - 2030

rok	2000	2010	2020	2030
miera urbanizácie	56,6	54,68	53,8	55,64
tempo urbanizácie	x	-1,92	-0,88	1,84

Zdroj: Population Stat (2026)

6. 2. 3 Modely a fázy urbanizácie

Szymańska (2007) rozoznáva 4 **modely** správania, ktoré vedú k odlišnému priebehu koncentrácie obyvateľstva do miest v čase:

1. Západoeurópsky model bol typický rýchlym tempom urbanizácie približne medzi rokmi 1850 a 1950 v dôsledku industriálnej revolúcie. Po tomto období tempo prudko pokleslo, pretože vidiecke rezervy potenciálnych migrantov do miest boli vyčerpané a spoločnosť začala prechádzať na postindustriálnu ekonomiku s dominanciou nevýrobného sektora, ktorý nevyžaduje také veľké koncentrácie obyvateľstva do miest. Dnes sa objavuje aj opätovný návrat obyvateľstva z miest na vidiek, napriek tomu najsilnejšie migračné prúdy sú medzi mestami navzájom.

2. Stredo-východoeurópsky model znamenal najvyššie tempo urbanizácie v druhej polovici 20. storočia, takisto kvôli industrializácii. Radikálne zabrzdenie tempa nastalo v 90. rokoch 20. storočia po politickospoločenských zmenách a po prechode na trhové hospodárstvo. V súčasnosti sú mestá týchto krajín na začiatku etapy suburbanizácie.

3. Model rozvojových štátov platí v troch svetových makroregiónoch: Latinskej Amerike, Ázii a Afrike. Tu po dlhých desaťročiach umelo brzdeného

rozvoja došlo od polovice 20. storočia k explozívnomu rastu tempa urbanizácie, ktoré sa udržuje aj v súčasnosti (najmä migráciou z vidieka do miest), ale jeho medziročné hodnoty pomaly klesajú (najmä vďaka poklesu pôrodnosti v mestách).

4. Austrálsko-severoamerický model sa vzťahuje na bývalé európske kolónie, ktoré sú osídlené migrantami z Európy, preto s určitým oneskorením kopírujú západoeurópsky model. V súčasnosti si udržujú vyššie tempo urbanizácie v porovnaní s Európou, pretože sú stále atraktívne pre imigrantov, hlavne z rozvojového sveta. Tento model čiastočne platí aj pre najrozvinutejšie štáty Latinskej Ameriky (Čile, Uruguay...).

Fázy urbanizácie

Gibbs (1963 in Pouš 2013) zhodnotil postup urbanizácie v globálnom meradle od vzniku prvých miest až po súčasnosť a definoval 5 základných etáp „mestských“ dejín ľudskej civilizácie:

- 1.) Iniciálna etapa zakladania a postupného rozvoja miest, pri pomalom raste ich obyvateľstva, ktorý je menší ako celkový rast populácie. Táto etapa bola v histórii najdlhšia a skončila až populačnou a priemyselnou revolúciou v 18. a 19. storočí.
- 2.) Etapa progresívnej urbanizácie, v ktorej prírastok obyvateľstva v mestách je vyšší ako celkový prírastok populácie v danom území. Napríklad populačný rast Afriky sa dnes pohybuje okolo 2% ročne, ale mestá Afriky rastú asi o 4% ročne.
- 3.) Etapa pokročilej urbanizácie, kedy dochádza k zmenšovaniu významu vidieka ako bydliska aj ako miesta práce. Vidiek sa vyľudňuje. Touto etapou prechádzalo napríklad Slovensko v rokoch 1950 - 1990.
- 4.) Etapa úpadku malých miest, ktoré prestávajú plniť svoju úlohu obsluhy vyľudňujúceho sa vidieckeho zázemia, pretože v dôsledku rastu príjmov a rozvoja individuálnej dopravy sú pre obyvateľov vidieka dostupné aj vzdialenejšie veľké mestá a aglomerácie. Dominantným procesom je suburbanizácia.
- 5.) Etapa vyrovnávania populačnej úrovne aglomerácií s ostatným územím je v podstate etapou deurbanizačnou, v ktorej dominuje odchod obyvateľstva z aglomerácií do vidieckych oblastí a dochádza k poklesu významu veľkých miest.

Na Gibbsova do istej miery nadviazal van der Berg a kol. (1982 in Pouš 2013), ktorý rozfázoval hlavne súčasný (v zmysle posledných asi 200 rokov) urbanizačný proces do 4 nadväzujúcich etáp:

- 1.) Urbanizácia je charakteristická vznikom nových miest a rastom existujúcich. Najpríťažlivejšími cieľmi migrácie sú priemyselné a banícke mestá a oblasti. Je to začiatok širšie chápaného procesu migrácie z vidieka do mesta. Táto etapa sa zhoduje s prvou, druhou a treťou etapou podľa Gibbsova.
- 2.) Suburbanizácia je charakteristická väčším rozvojom aglomerácií ako miest, rast sa presúva do okrajových častí mesta a do jeho najbližšieho zázemia. Intenzívne sa rozvíjajú aj moderné odvetvia priemyslu a služby, ktoré sa postupne premiestňujú z centrálného mesta do zázemia, pretože s istým oneskorením nasledujú bohatšie obyvateľstvo, unikajúce z preplneného mesta do zázemia za lepšou kvalitou života.

Hromadná osobná doprava a automobily sú hlavnými dopravnými prostriedkami. Tejto fáze zodpovedá etapa úpadku malých miest podľa Gibbsa.

3.) Dezurbanizácia je etapou úbytku počtu obyvateľov najskôr v centrálnej časti a neskôr v celej aglomerácii. Veľké mestá a mestské aglomerácie demograficky stagnujú, tempo rastu miest sa stabilizuje, znovu sa buduje rovnováha medzi populáciami veľkých a menších miest. Dezurbanizácia súvisí s 5. etapou podľa Gibbsa. Väčšina autorov používa pre túto etapu termín kontraurbanizácia (prvý ho použil Berry 1967).

4.) Reurbanizácia je súčasnou etapou ekonomicky najvyspelejších štátov. Prejavuje sa opätovným návratom obyvateľstva do centrálnych častí veľkých miest, v ktorých prebehla revitalizácia a rekonštrukcia a znova nadobúdajú svoje významné postavenie ako centrá globalizovanej ekonomiky.

6.3 Suburbanizácia a súvisiace procesy

Suburbanizácia je jedna z najdôležitejších etáp urbanizačného procesu. Prejavuje sa v industriálnej a postindustriálnej fáze urbanizácie, pri ktorom dochádza k zvyšovaniu miery urbanizácie areálov ležiacich na okrajoch miest a na vidieku (Lauko 2001).

Proces urbanizácie prebiehal viacerými cestami a prejavoval sa prerastaním mestských štruktúr do vidieckych oblastí, vťahovaním vidieka do sféry pôsobnosti mesta a prenikaním mestského spôsobu života na vidiek (Zibrin 2000).

Preto možno vo vývoji urbanizácie na Slovensku rozlíšiť štyri svojím spôsobom odlišné obdobia (Bašovský 1995):

Pre 1. obdobie, keď bolo Slovensko súčasťou Rakúsko - Uhorska bola typická slabá industrializácia celého Uhorska. V tomto období sa uskutočňoval priemyselný rozvoj SR len veľmi pomaly a nerovnomerne. Slovensko však prispievalo k urbanizácii iných krajín odchodom vlastných obyvateľov.

2. obdobie sa zhoduje s obdobím buržoáznej ČSR. Vytvoril sa tzv. veľkomestský stupeň urbanizácie - Bratislava prekročila 100 000 obyvateľov. Urbanizácia narastala, avšak hospodárska situácia sa výrazne nemenila. Slovensko naďalej zostávalo rurálnou krajinou.

3. obdobím urbanizácie je obdobie socialistickej industrializácie Slovenska. Rozvoj priemyslu, dopravy, terciárnych aktivít a kvartérneho sektoru spôsobili rýchly absolútny i relatívny rast podielu mestského obyvateľstva (Bašovský 1995). Toto obdobie 80. rokov môžeme charakterizovať ako silne koncentračné, pričom sa obyvateľstvo sťahovalo do miest (Kurčík 2002). V tomto období sa vytvárajú sídliská miest založené na princípe sériovosti, uniformity a hromadnosti, v ktorých nastala koncentrácia obyvateľstva.

Rozsah a smer migračných tokov v tomto období 80. rokov bol ovplyvnený plánovitými presunmi obyvateľstva z regiónov s bilančnými prebytkami pracovných síl z vidieckych regiónov do nedostatkových alebo „rozvojových“ regiónov, ktoré sa potom zahŕňali do perspektívnych bilancií potrieb výstavby bytov. To znamenalo, že

v imigračných regiónoch sa bytová výstavba podporovala a v emigračných sa jej rozsah obmedzoval. Časť plánovaných presunov bola motivovaná objektívnymi potrebami vyrovnávania regionálnych rozdielov v prirodzenej reprodukcii obyvateľstva, časť odzrkadľovala rôzne zábery týkajúce sa „prednostného“ rozvoja niektorých miest alebo vybraných území. Regionálne rozdiely v migrácii boli preto podmienené nielen prirodzenou diferenciáciou atraktivity jednotlivých regiónov, ale aj rôznymi problematickými preferenciami a kompenzáciami (Matlovič 2004).

Ďalším faktorom, ktorý výrazne zasiahol do priestorovej štruktúry vnútorných migrácií bola realizácia koncepcií s tzv. strediskovou sústavou osídlenia. Strediskové mestá a vidiecke obce viazali na seba svojimi strediskovými zariadeniami a funkciami okolité nestrediskové obce. Strediskové obce spĺňali výrobné, kultúrne, zdravotné funkcie pre svoje spádovité obce. Rastúca a štátom podporovaná koncentrácia obyvateľstva v mestách najskôr odčerpávala demografické zdroje vidieka, najmä obyvateľstvo v produktívnom veku, ktoré sa nachádzalo v optimálnej dochádzkovej zóne. V dôsledku týchto koncentračných procesov sa dlhodobo zvyšovala pozícia miest, ktoré si udržiavali dlhodobý kvantitatívny rast svojich demografických potenciálov, ale aj výhodnú vekovú štruktúru svojich obyvateľov, vďaka prílivu mladých ľudí a mladých rodín z vidieka (Švecová 2006). Industrializácia a s ňou spojená urbanizácia spôsobili postupné vyľudňovanie vidieckych sídiel emigráciou mladších generácií do miest, čo položilo základy súčasnému „šedovlasému“ syndrómu dediny. Popieranie tradície, súkromnovlastníckych princípov spôsobilo zmenu myslenia a vzťahu ľudí k prostrediu. Vytratila sa nápaditosť, invencia a zavládla akási uniformita, ktorá sa prejavila i v krajinnom prostredí (Kandráčová a Michaeli, 1996). Tieto sídla boli najviac zasiahnuté centralizáciou a s ňou spojenou integráciou, ako aj dezintegráciou obcí. V tejto skupine boli vytypované sídla na stagnáciu a postupný zánik ako tzv. „neperspektívne sídla“ (Slavík 1998b).

4. obdobie sa datuje od polovice 80. rokov, kedy môžeme pozorovať postupne sa zrýchľujúci pokles objemu a intenzity vnútorného sťahovania, ktorý sa hlavne prejavil po roku 1990 (Bezák 2006). Práve zmena ekonomických podmienok sa odzrkadľila v prudkom znížení rozsahu bytovej výstavby v 90. rokoch, kedy sa koncentračné tendencie z 80. rokov začali meniť na dekoncentračné. Toto obdobie 90. rokov sa vyčleňuje ako súčasná postindustriálna etapa urbanizácie. V nej sa prudký kvantitatívny rozvoj miest pribrzdil. Priemysel, ako suverénne hlavná aktivita miest predchádzajúcej fázy, postupne ustupuje zo svojich pozícií na úkor nevýrobného terciárneho sektoru. Väčšie prúdy obyvateľstva začali smerovať z miest na vidiek (Kurčík 2002). Práve táto zmena poukázala na počiatky suburbanizácie na Slovensku.

Prvotné prejavy **suburbanizácie** sa však začali prejavovať už v staroveku a stredoveku v podobe budovania predmestí. Staroveké a stredoveké predmestia mali však odlišný charakter v porovnaní s dnešnými, pretože ich zvyčajne obývali najnižšie vrstvy obyvateľstva (Ouředníček 2003).

Korene suburbanizácie siahajú do Anglicka, kde sa už v 18. storočí rozšírila medzi príslušníkmi buržoázie móda vlastniť vilu vo vidieckom prostredí a zároveň v

blízkosti mesta. Motívom týchto snáh bola príťažlivosť vidieckej krajiny kontrastujúca so znečisteným a nezdravým prostredím priemyselných centier. Pojem suburbanizácia je odvodený z anglického názvu „suburb“ - predmestie. Pôvodne však slovo vzniklo z latinského „urbs“ (mesto) a z predpony „sub“ (vedľa niečoho, za niečím) (Sýkora 2003). Na suburbanizáciu vplyvajú technologické, ekonomické, sociálno-kultúrne, demografické a inštitucionálne faktory.

Vplyv technologických faktorov sa prejavil urýchlením a uľahčením spojenia medzi mestom a ostatnou časťou. Veľmi významným technologickým faktorom bol rozvoj automobilovej dopravy a železničnej dopravy v minulosti a informačných a komunikačných technológií (najmä internetizácia) v súčasnosti (Matlovič 2004). Ekonomické faktory sa prejavili štrukturálnymi zmenami v hospodárstve, ktoré vyvolali expanziu obchodných, službových a administratívnych funkcií v centrách miest, spojenú s vytláčaním obytnej funkcie a postupný nárast pozemkovej renty v centrách miest (Sýkora 2003). Sociálno - kultúrne faktory sa prejavili v zmene hodnotových preferencií z hľadiska miesta bývania. Demografické faktory sa prejavili nárastom počtu a hustoty obyvateľov miest. Environmentálne faktory sa prejavili postupným zhoršovaním kvality životného prostredia v meste, čo viedlo jeho obyvateľov k hľadaniu miest bývania s priaznivejšími podmienkami. Inštitucionálne faktory sa prejavili v územno - plánovacích projektoch o budovaní záhradných a satelitných miest.

Vymedzenie suburbanizácie súvisí s priestorom, v ktorom sa prejavuje, teda so **suburbánnou (prímestskou) zónou**. Suburbanizácia je spojená s rozvojom nových sídelných štruktúr v prímestskej zóne mesta. Nové rozvojové plochy môžu byť koncentrované po obvode existujúceho kompaktného mesta, alebo môžu byť rozptýlené do mnohých malých lokalít v širšom okolí mesta. Význam vzdialenosti od centra mesta zaniká, pretože komerčnou suburbanizáciou vznikajú priamo v suburbánnej zóne nové centrá obsluhy a obyvatelia suburbií sú čoraz menej závislí na dochádzke do centra materského mesta (**urban sprawl**).

Z funkčného hľadiska rozlišujeme **rezidenčnú a komerčnú suburbanizáciu**. Ide teda o rozvoj obytných (rezidenčných) a komerčných areálov na úkor najčastejšie poľnohospodárskej, resp. nevyužitej pôdy. Dôležitým stimulačným faktorom rozvoja suburbanizácie sú nižšie ceny pozemkov a z pohľadu developerov menej náročný spôsob schvaľovania rozvojových projektov v orgánoch miestnej samosprávy.

Efektom rezidenčnej suburbanizácie je vznik nových obytných okrskov. Tie môžu ležať v kontakte s kompaktným mestom alebo kompaktnými areálmi vidieckych sídiel situovaných v prímestskej zóne. Zriedkavejšie je rezidenčná suburbanizácia spojená s revitalizáciou - rekonštrukciou pôvodných usadlostí novopristaňovaným mestským obyvateľstvom na vidiek. Rezidenčná suburbanizácia vedie k významným zmenám sociálnodemografickej intraurbánnej štruktúry. Do prímestskej zóny prichádza obyvateľstvo s vyšším sociálnoekonomickým statusom a iným spôsobom života, ako možno vidieť u domáceho obyvateľstva.

Komerčná suburbanizácia vedie k vzniku komerčných areálov pozostávajúcich z hypermarketov, veľkých nákupných centier a galérií, industriálnych zón s výrobnými halami, skladmi a distribučnými strediskami. Komerčné areály vznikajú pozdĺž diaľnic a rýchlostných komunikácií, pri významných dopravných uzloch (najmä v blízkosti priesečníkov radiálnych a koncentricky usporiadaných obvodových komunikačných línií, v blízkosti letísk, resp. pri konečných zastávkach metra či iných liniek mestskej verejnej dopravy).

Suburbanizácia je proces, ktorý je závislý od veľkosti mesta a jeho pozície v hierarchickej štruktúre sídelného systému. Najvýraznejšie sa prejavuje v okolí veľkomiest a veľkých miest. V okolí menších miest sú jej prejavy menej výrazné.

Suburbanizácia má významné *ekonomické, sociálne i environmentálne dôsledky*.

Na základe *ekonomických dôsledkov*, suburbánne formy osídlenia si vyžadujú vyššie nároky na energiu, čas, priestor a financie. Obyvateľstvo bývajúce v izolovaných obytných okrskoch, je silne závislé na dochádzke osobným automobilom do zamestnania, školy, za službami, kultúrou, zábavou. Z *environmentálnych dôsledkov* suburbanizácie vysoká priestorová koncentrácia niektorých funkcií a ich značná priestorová segregácia vyvolávajú neustále prepravné toky, čo negatívne ovplyvňuje najmä kvalitu životného prostredia.

Okrem vplyvu suburbanizácie na lokálne podmienky je možno pozorovať aj negatívny dopad na životné prostredie (napr. preťažovanie dopravnej siete, ničenie poľnohospodárskej pôdy, degradácia krajiny a architektúry, tlak na parkovacie miesta a pod.). Možno ju však hodnotiť aj ako pozitívny proces z hľadiska vylepšovania infraštruktúry nových lokalít a posilňovania statusu predmestských obcí. Na druhej strane dochádza k úpadku verejnej dopravy, ktorá nedokáže efektívne obsluhovať rozptýlenú, nízko hustotnú obytnú zástavbu. Funkcie a služby sa sťahujú za zákazníkmi z centra do zázemia. Vo vnútorných mestách zostávajú nevyužitú pozemky so starými rozpadávajúcimi sa budovami a v oblastiach bývalej priemyselnej výroby aj so značne znečistenou pôdou. Investori uprednostňujú výstavbu na zelenej lúke. Dochádza tak k strate poľnohospodárskej pôdy, k jej zmenšovaniu a fragmentácii.

Suburbanizácia zo sebou prináša aj významné *sociálne dôsledky*, preto je na mieste hovoriť o niektorých prejavoch správania sa a vytvárania vzájomných vzťahov obyvateľov v suburbánných zónach. Pri nízkej hustote zástavby môže dôjsť k výraznej priestorovej segregácii ľudských aktivít ako sú bývanie, zamestnanie, nákupy, a i. Zo strany niektorých novopristaňovaných obyvateľov obcí, často možno na jednej strane sledovať separáciu od ostatného obyvateľstva, na druhej strane u iných záujem o problémy obce a aktívne sa zapájanie do jej fungovania. Podobne je to i zo strany pôvodných obyvateľov, niektorí sú ústretoví voči novým obyvateľom, iní zdržanliví až nepriateľskí. Sociálne dôsledky suburbanizácie sa prejavujú predovšetkým v separácii, segregácii a selektívnej migrácii obyvateľstva. Do prímestských lokalít sa z vnútornej časti mesta sťahujú predovšetkým domácnosti s vyšším sociálnym statusom. Luxusné rodinné domy na vidieku si zriaďujú takmer výhradne obyvatelia s vysoko nadpriemernými príjmami a vyšším vzdelaním. Ich

sociálny status tak ostro kontrastuje s pôvodným obyvateľstvom vidieka, čo môže viesť k narušeniu tradičných vidieckych štruktúr. Rodiny s aspoň priemernými príjmami sa usídlili na okrajoch miest vo vlastných domoch stojacich na relatívne veľkých parcelách (Repaská 2013). To spôsobilo zväčšujúcu sa koncentráciu sociálne slabších obyvateľov v niektorých častiach vnútorného mesta, ktoré týmto upadajú, čo vyvoláva napätie a ďalej posilňuje snahu o vystaňovanie. Nové rezidenčné areály sú často obohatené múrmi na spôsob hradieb, čím vznikajú uzavreté komunity (Repaská a ďalší 2015).

Práve vo vidieckych sídlach v okolí veľkých miest sa aj v dôsledku suburbanizácie najvýraznejšie prejavuje **urbanizácia** – pomešťovanie vidieka zmenou architektúry, urbanizmu, funkcií sídiel a životného štýlu ich obyvateľov. Stretávame sa aj s názvom „mestská dedina“ - urban village (Zborowski 2001). Zaujímavým pojmom je *desakota* (McGee 1991), slovo zložené z indonézskeho slova *desa* (dedina) a *kota* (mestečko). Označuje sídelné oblasti pozdĺž dopravných koridorov medzi veľkými mestami novoinustrializovaných východoázijských štátov. Sú síce výzorom vidiecke a ich okolie je obyvateľmi využívané takmer výlučne agrárnym spôsobom (intenzívne ryžové poľnohospodárstvo), ale veľká časť obyvateľov tohto priestoru dochádza za prácou do miest. Je to umožnené deľbou práce v rodinách a dobrou dopravnou dostupnosťou miest. Poľnohospodárska produkcia v zóne *desakota* už neslúži len na samozásobenie, ale je orientovaná aj na trh. Hustota zaľudnenia je vďaka kombinácii intenzívneho poľnohospodárstva a doplnkových príjmov z nepoľnohospodárskych zamestnaní porovnateľná s hodnotami v mestách. Pre takéto oblasti sa používa aj názov **ruralopolis** (Szymańska a Biegańska 2011).

Politické zmeny, ktoré sa na Slovensku udiali po roku 1989, odštartovali nielen proces suburbanizácie, ale okrem neho aj iné transformačné procesy. Tie zasiahli najmä mestá, v ktorých sa koncentrujú nové aktivity späté najmä s rozvojom nevýrobného sektora ekonomiky. Tie následne podmieňujú procesy sociálnej stratifikácie spoločnosti, v ktorej sa postupne zvyšujú rozdiely medzi extrémami – čiže najchudobnejším a najbohatším obyvateľstvom. Na území miest dochádza k zmenám v priestorových štruktúrach a v ich parciálnych intraurbánných (vnútromestských) štruktúrach.

Rozlišujeme (Matlovič 2004):

- sociálno-demografickú intraurbánnu štruktúru,
- funkčnú intraurbánnu štruktúru,
- morfológickú intraurbánnu štruktúru (tab. 5).

Sociálno-demografická intraurbánnu štruktúra je najrýchlejšie rozvíjajúcou sa intraurbánnou štruktúrou. V súvislosti s celospoločenskými zmenami, najmä so zmenou vlastníckych pomerov (privatizácia, reštitúcia), rozvojom slobodného podnikania a prienikom zahraničného kapitálu, dochádza k prehľbovaniu majetkových a tým aj sociálnych rozdielov medzi jednotlivými sociálnymi vrstvami, čiže k *sociálnej polarizácii*. Na jednej strane sa objavujú areály nadštandardného bývania, na druhej strane sa objavujú bezdomovci a vznikajú koncentrácie obyvateľstva s nízkym sociálnym statusom.

Tab. 5: Transformačné procesy v jednotlivých intraurbánných štruktúrach

Intraurbánna štruktúra	Morfologická	Funkčná	Sociálno-demografická
Transformačný proces	suburbanizácia gentrifikácia revitalizácia Recesia a úhorovanie	suburbanizácia komercializácia deindustrializácia demilitarizácia sakralizácia funkčná fragmentácia	suburbanizácia gentrifikácia segregácia separácia statusová regresia

Zdroj: Matlovič (2004) – upravené autormi

Gentrifikácia - ide o migráciu mladšieho obyvateľstva s vyšším sociálno-ekonomickým statusom do starších štvrtí vnútorného mesta, ktorej dôsledkom je nahradenie pôvodného, staršieho obyvateľstva s nízkym sociálnym statusom, zmena vlastníckych pomerov nehnuteľností, obnova a modernizácia existujúceho zanedbaného domového fondu.

Komercializácia je proces zvyšovania podielu plôch komerčných aktivít (obchod, služby, komerčné kancelárie a pod.) na úkor iných, nekomerčných a ekonomicky menej výnosných aktivít (bývanie, kultúra, školstvo a pod.) v rámci mesta. Komercializácia následne vyvoláva zmeny v morfologickej intraurbánnej štruktúre. V oblasti vlastníckych pomerov je spojená s nástupom nových užívateľov priestoru, resp. nových vlastníkov priestoru. Podľa druhu možno rozlíšiť rezidenčnú, službovú a industriálnu komercializáciu. K hlavným efektom rezidenčnej komercializácie možno zaradiť výstavbu nových kondomínií, k efektom službovej komercializácie patria nové nákupné centrá s komplexami hypermarketov, nákupných galérií, zábavných a stravovacích zariadení. K efektom industriálnej komercializácie patria nové industriálne zóny, najmä priemyselné parky.

Revitalizácia - rekonštrukcia existujúcich stavebných objektov, prípadne výmena starých stavebných objektov za nové (substitúcia). Súčasťou revitalizácie je tiež rekonštrukcia dopravných trás, výstavba peších zón, úprava a výstavba drobnej architektúry, najmä v historických jadrách miest.

Recesia a úhorovanie je proces prejavujúci sa na úrovni morfologickej intraurbánnej štruktúry. Prejavuje sa degradáciou existujúcej zástavby, postupným zhoršovaním technického a estetického stavu stavebných objektov a ulíc. V extrémnom prípade dochádza k úplnému opusteniu stavebných objektov a k ich spontánnej alebo usmernenej likvidácii (úhorovanie), čím dochádza k znižovaniu zastavanosti priestoru.

Funkčná fragmentácia - proces sa prejavuje postupným rozčleňovaním pôvodne monofunkčných objektov a areálov na menšie časti, ktoré sa postupne v dôsledku odlišnej organizačnej, užívateľskej alebo vlastníckej príslušnosti profilujú na plnenie odlišných funkcií.

Deindustrializácia - znižovanie podielu plôch priemyslu, skladového hospodárstva a technickej infraštruktúry (napr. nefunkčných prístavov) v prospech iných funkcií, resp. v prospech nevyužitých plôch. Môže byť taktiež výsledkom rešpektovania environmentálnych faktorov s cieľom eliminovať negatívny vplyv nevhodne lokalizovaného priemyslu na kvalitu životného prostredia. Deindustrializácia zasahuje predovšetkým priemyselné areály situované vo vnútornom meste. Dôsledkom deindustrializácie môže byť často recesia až úhorovanie na úrovni morfolologickej intraurbánnej štruktúry. Vznikajú zdevastované a kontaminované areály (brownfields), ktoré sa len ťažko darí revitalizovať.

Demilitarizácia - ide o znižovanie podielu plôch slúžiacich vojenským účelom z celkovej rozlohy plôch. Demilitarizácia do značnej miery súvisí so zmenami vojensko-politickej situácie a vojenskej doktríny po skončení studenej vojny a s odchodom okupačnej Sovietskej armády z viacerých európskych postkomunistických krajín.

Sakralizácia - ide o rozširovanie sakrálneho priestoru, pričom pod sakrálnym priestorom tu možno rozumieť priestor výlučne vyhradený na bohoslužobné a kultové účely. V širšom slova zmysle sakralizácia označuje rozširovanie priestoru, ktorý je určený na plnenie religióznych funkcií. V tomto prípade tu zahŕňame kostoly, modlitebne, kláštory, administratívne budovy cirkví, cirkevné školy, predajne náboženských potrieb a iné účelové zariadenia cirkví.

Separácia je proces prejavujúci sa na úrovni sociálno-demografickej intraurbánnej štruktúry. Ide o priestorové oddeľovanie určitej skupiny obyvateľstva od ostatnej väčšiny obyvateľstva na základe sociálnoekonomických charakteristík, pričom ide o aktívne a dobrovoľné oddeľovanie na báze vlastných preferencií. Zvyčajne ide teda o proces, ktorého sa zúčastňuje obyvateľstvo s vysokým sociálno-ekonomickým statusom, čiže reprezentanti novej elity. V dôsledku separácie vznikajú uzavreté, izolované a často strážené rezidenčné areály. Proces separácie sa spája s formovaním tzv. *duálneho mesta*, ktoré je výsledkom sociálno-priestorovej polarizácie až dualizácie. Ide o proces rastu počtu bohatých a chudobných obyvateľov a úbytok príslušníkov strednej vrstvy obyvateľstva.

Segregácia je proces prejavujúci sa na úrovni sociálno-demografickej intraurbánnej štruktúry. Má podobné príčiny ako separácia a súvisí so sociálnou polarizáciou a dualizáciou. Ide o priestorové oddeľovanie obyvateľstva na báze jeho nízkeho sociálno-ekonomického statusu alebo etnických, rasových a religióznych čŕt. Segregácia však nevyplýva z realizácie vlastných preferencií obyvateľstva, ale z jeho diskriminácie väčšinovým obyvateľstvom. Ide teda o vynútenú priestorovú separáciu. Extrémnym dôsledkom segregácie je *getoizácia*. Geto je možné charakterizovať ako oblasť, ktorá si vytvára negatívne väzby k svojmu okoliu a má svoju vlastnú organizáciu, štruktúru a ekonomiku. Špecifickým prípadom geta je vylúčené geto. Ide o oblasť, v ktorej sa koncentrujú príslušníci rasových, etnických, religióznych a sociálno-ekonomických skupín. Tieto sú dlhodobo vylúčené z ekonomického života ostatnej spoločnosti, ktorá nemá žiadny úžitok z ich existencie. Getá vznikajú najmä v devastovaných a zanedbaných častiach mesta.

Statusová regresia je proces prejavujúci sa na úrovni sociálno-demografickej intraurbánnej štruktúry. Ide o pozvoľný pokles sociálno-ekonomického statusu obyvateľstva bez toho, aby došlo k priestorovým presunom tohto obyvateľstva v rámci mesta.

6.4 Cvičenie 7 – Transformačné procesy vybraného mesta

Úloha:

Z dostupnej odbornej geografickej literatúry spracujte transformačné procesy vybraného krajského mesta Slovenska.

Informácie čerpajte prevažne z odborných geografických časopisov a zborníkov za obdobie posledných 10 rokov: Geografický časopis, Ekonomický časopis, Folia Geographica, Geographia cassoviensis, Moravian Geographical Reports, European Countryside, Geografie, Acta Geographica Universitatis Comenianae, Geographica Pannonica, Quaestiones Geographicae, Bulletin of Geography. Socio-economic Series, Hungarian Studies, Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography, Acta geographica Slovenica a pod. Dané časopisy a ich jednotlivé čísla sú dostupné aj na ich webových stránkach.

Zachovajte štruktúru cvičenia:

- Stručná geografická charakteristika vybraného mesta.
- Charakteristika transformačných procesov vybraného mesta.
- Metódy spracovania jednotlivých transformačných procesov a ich analýzy.
- Kartografický výstup mesta so zobrazenými transformačnými procesmi.

6.5 Cvičenie 8: Územné zmeny obcí vybraného okresu

Úlohy:

a) Vysvetlite pojmy týkajúce sa územných zmien:

- integračný proces, dezintegračný proces, kombinácia integračných a dezintegračných procesov, územné zmeny, ktoré nie sú ovplyvnené integračnými a dezintegračnými procesmi.

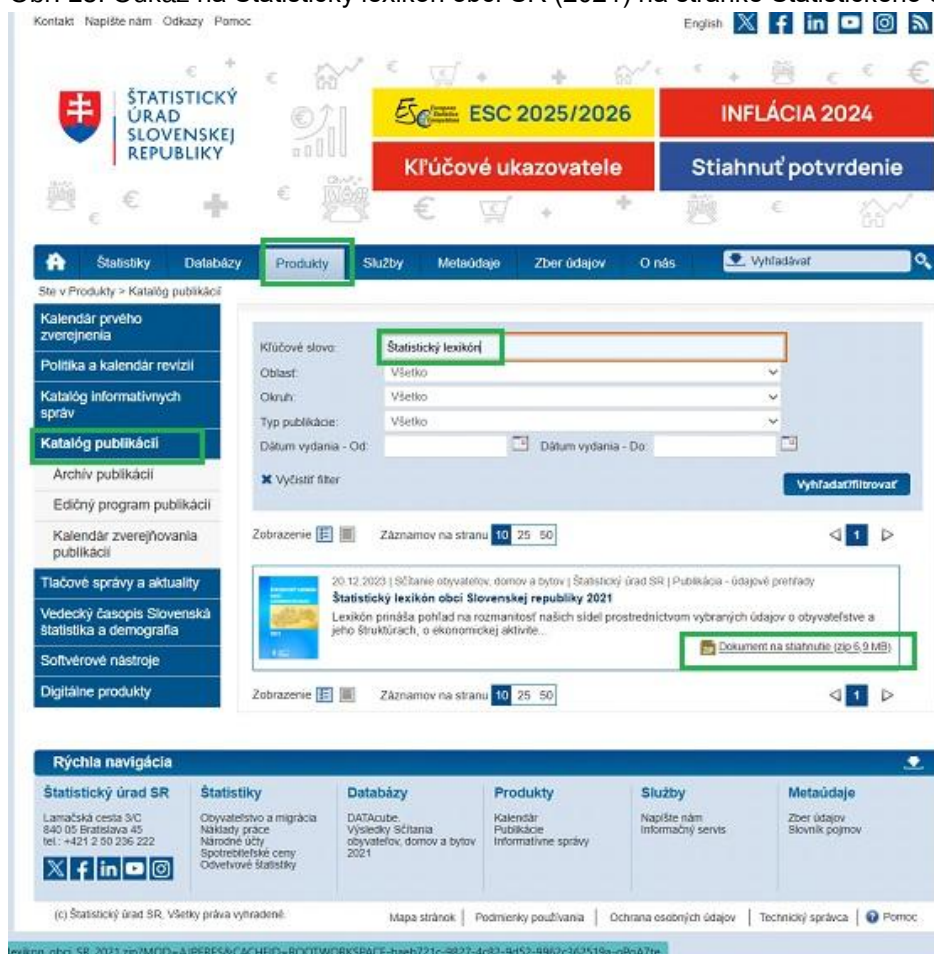
b) Zistite jednotlivé územné zmeny, ktoré prebehli v sledovanom okrese.

- Pracujte so Štatistickým lexikónom obcí SR 1992, 2002, 2011 a 2021.
- Materiály k územným zmenám SR zo Štatistických lexikónov z roku 1992, 2002 nájdete na [tomto linku](#).
- Materiály k územným zmenám SR zo Štatistického lexikónu z roku 2011 nájdete na [tomto linku](#) alebo na linku:

https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/cd33d897-7314-41d0-a12b-a95e537d7a39/Statisticky_lexikon_obci_Slovenskej_republiky_2011.pdf?MOD=AJPERES

- Materiály k územným zmenám SR zo Štatistického lexikónu z roku 2021 nájdete linku, ktorý je dostupný k stiahnutiu na stránke Štatistického úradu SR v zložke Produkty – Katalóg publikácií. Do „Kľúčové slovo“ treba zadať názov knihy alebo časť názvu (obr. 25), alebo na [tomto linku](https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/SLO2021I-V.pdf) alebo na linku: <https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/SLO2021I-V.pdf>
- V roku 2003 Ministerstvo vnútra SR, sekcia verejnej správy vydalo publikáciu pod názvom "Územné zmeny obcí v Slovenskej republike od roku 1990" od autorov Berčík a Lovecký (2003). Publikácia je dostupná k stiahnutiu na stránke: <https://www.minv.sk/?uzemne-zmeny-obci-v-slovenskej-republike-od-roku-1990>

Obr. 25: Odkaz na Štatistický lexikón obcí SR (2021) na stránke Štatistického úradu SR

Zdroj: ŠÚ SR (2026)

c) Vypracovanie kartografického výstupu

Do mapy okresu v mierke 1 : 200 000 vypracujte územné zmeny obcí okresu. Danú problematiku spracujte v programe so softvérom GIS. Vrstvy k vypracovaniu cvičenia nájdete na [tomto linku](https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/SLO2021I-V.pdf). Keďže sa jedná o aktuálne vrstvy administratívneho členenia SR, vypracovanie máp k cvičeniu treba prispôsobiť podľa jednotlivých územných zmien, ktoré zasahovali nielen do úrovne obcí, ale aj do úrovne okresov.

7 Seminárna práca z predmetu Geografia sídiel

7. 1 Témy seminárnych prác

Témy seminárnych prác na problematiku Slovensko – vidiek (príklady)

1. Morfologicko-genetická charakteristika modelového vidieckeho sídla (*historický vývoj sídla a následné zmeny horizontálneho usporiadania*).
2. Rozmiestnenie vidieckych sídiel modelového okresu v závislosti od počtu ich obyvateľov a od prírodných podmienok (*rozmiestnenie početne rôzne veľkých rurálnych sídiel v závislosti na terénnej morfológii, nadmorskej výške, hydrologických podmienkach, zalesnenia a ďalších prírodných podmienkach*).
3. Typológia obydľí modelového vidieckeho sídla - charakteristika sídla podľa dĺžky bývania a ich veľkosti (*rozmiestnenie trvale a sezónne obývaných domov modelovej vidieckej obce a ich klasifikácia na jednogeneračné a dvojgeneračné*).
4. Funkčná klasifikácia modelového vidieckeho sídla na základe demografickej štruktúry a na základe diferenciácie obyvateľstva podľa ekonomických znakov a prognóza ďalšieho vývoja v závislosti na ekonomickom vývoji zázemia (*trvale bývajúce obyvateľstvo v produktívnom veku diferencované podľa ekonomických sektorov, monofunkčné alebo polyfunkčné vidiecke sídlo, predpokladaný vývoj*).
5. Demografická charakteristika modelovej vidieckej obce - napr. bydliska (*analýza vývoja počtu obyvateľov v obci od roku 1996 po súčasnosť a jeho grafické vyjadrenie; porovnanie vývoja počtu obyvateľov v jednotlivých cenzech sčítania od roku 1869 a jeho grafické vyjadrenie; prirodzený, migračný a celkový pohyb obyvateľstva za obdobie posledných 10 rokov; štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku za obdobie posledných 10 rokov; charakteristika starnutia populácie v obci za obdobie posledných 10 rokov; náboženská, vzdelanostná a religiózna štruktúra a ich porovnanie v jednotlivých cenzech sčítania v rokoch 2001, 2011 a 2021; štruktúra podľa ekonomickej aktivity a nezamestnanosť za aktuálny rok*).

Témy seminárnych prác na problematiku Slovensko – mesto (príklady)

1. Priestorová štruktúra modelového mesta (zóny, jadra) a prognóza ďalšieho vývoja (*územný plán mesta, priestorová kvalitatívna diferenciácia – predmestská zóna, obytné zóny členené podľa kvality bývania, priemyselná zóna, zóna služieb, zóna s funkciou rekreačnou, kultúrnou atď.*).

2. Vývoj počtu obyvateľstva modelového mesta od roku 1996 v závislosti na ekonomických a politických podmienkach (*príčiny zmien počtu obyvateľstva v intercenzálnych obdobiach od roku 1996*).
3. Modelové mesto a jeho detailná makropoloha a mikropoloha (*podrobná geografická a topografická poloha mestského sídla*).
4. Zhodnotenie transformačných procesov miest Slovenska (*podrobná charakteristika transformačných procesov miest Slovenska v kontexte s odbornou geografickou literatúrou*).
5. Suburbanizácia miest Slovenska (*podrobná charakteristika procesu suburbanizácie na Slovensku na príklade vybraného krajského mesta v kontexte s odbornou geografickou literatúrou, dôsledky suburbanizácie na životné prostredie, ekonomické a sociálne dôsledky suburbanizácie*).

Témy seminárnych prác na problematiku „Svet“ (príklady)

1. Vyhodnotenie sídelného priestoru na Zemi (*nerovnomerné rozmiestnenie miest a vzťahy medzi rozmiestnením sídiel v závislostiach na ich zemepisnej šírke a nadmorskej výške, vzdialenosti od pobrežia svetového oceánu a v závislostiach na prírodných a ekonomických podmienkach*).
2. Proces urbanizácie na Zemi (*početný rast svetových veľkomiest a ich rozmiestnenie na našej planéte, stupeň urbanizácie jednotlivých kontinentov a vybraných štátov, megacities, megalopolisy, dôsledky urbanizácie na životné prostredie veľkomestského obyvateľstva, ...*).
3. Klasifikácie hlavných miest jednotlivých štátov a závislých území podľa počtu obyvateľstva, prímorskej a vnútrozemskej polohy a nadmorskej výšky (*tabuľkový prehľad a kartografické vyjadrenie doplnené výkladom*).
4. Urbánne a rurálne obyvateľstvo v jednotlivých regiónoch sveta (*vypracovanie mapy - vyjadrenie hustoty obyvateľstva v jednotlivých regiónoch sveta v aktuálnom roku metódou kartogramu; metódou kartodiagramu vyjadrenie počtu mestského a vidieckeho obyvateľstva v jednotlivých regiónoch sveta v aktuálnom roku a ich porovnanie*). Databáza pre vypracovanie: World Population Data Sheet: <https://2024-wpds.prb.org/data-sheet-download/>.
5. Demogeografický prehľad populácie jednotlivých kontinentov sveta (*počet obyvateľov; počet mestského a vidieckeho obyvateľstva; podiel obyvateľstva v predproduktívnom, produktívnom a poproduktívnom veku; index a koeficient feminity, maskulinity; prirodzený a migračný pohyb obyvateľstva – miera plodnosti, úmrtnosti, imigrácia, emigrácia; religiózna štruktúra obyvateľstva – najdôležitejšie religiózne odlišnosti v rámci kontinentov; vzdelanostná štruktúra obyvateľstva vrátane gramotnosti populácie a pod.*). Dostupné informácie nájdete na stránkach informujúcich o svetovej populácii, napr. Population Matters <https://populationmatters.org/>; Popupation Reference Bureau <https://www.prb.org/>; Worldometer - real time

world statistics <https://www.worldometers.info/>; United Nations <https://unstats.un.org/> a iné.

7. 2 Teoreticko-metodické informácie k seminárnej práci

1. Printové a elektronické zdroje informácií

Každá práca musí vychádzať z teoretického základu, zo štúdia nazhromaždených poznatkov a skúseností, pričom zdrojové materiály môžu byť:

- a) literárne,
- b) štatistické,
- c) kartografické,
- d) materiály vlastného výskumu.

a) Z literárnych zdrojov sa informácie z problematiky geografie sídiel môžu nachádzať v:

- Učebniciach a vysokoškolských skriptách (napr. Pouš 2013; Dubcová a ďalší 2008; Zubriczký 2003; Zubriczký 2005; Baran a Bašovský 1998; Bašovský a Mládek 1989, Slavík 2009; Lauko a ďalší 2013; Chalupa 1991; Chalupa 1992 a iní.).
- Knihách a monografiách (napr. Votrubec 1980; Plesník a ďalší; Short 1994; Zubriczký 2009 a iní.).
- Odborných geografických časopisoch a zborníkoch – ide o zdroj najnovších informácií so špecifickou tematikou zamerania. Sú k dispozícii najmä v knižniciach, resp. v študovniach vysokých škôl. Ich význam spočíva aj v tom, že prinášajú informácie od viacerých autorov, umožňujú konfrontáciu rôznych názorov (napr. Geografický časopis, Ekonomický časopis, Folia Geographica, Geographia cassoviensis, Moravian Geographical Reports, European Countryside, Geografie, Acta Geographica Universitatis Comenianae, Geographica Pannonica, Quaestiones Geographicae, Bulletin of Geography. Socio-economic Series, Hungarian Studies, Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography, Acta geographica Slovenica a pod.).
- Propagačných materiáloch.
- Záverečných prácach.

Každý výskum v začiatkovej fáze vychádza zo štúdia teoretickej literatúry. Hľadanie nových zákonitostí, procesov, formulácia záverov môže vychádzať len z dobrej teoretickej pripravenosti. Veľmi dôležitá je aj literatúra metodologického a metodického charakteru, ktorá umožňuje oboznámiť sa s jednotlivými metódami, spôsobmi, princípmi, možnosťami interpretácie informácií, ich špecifickosťou a možnosťami využitia.

b) Špecifickú skupinu informácií tvoria štatistické materiály. Zaraďujeme sem rôzne štatistické ročenky a publikácie zverejnené aj na stránke Štatistického úradu SR s internetovou adresou www.statistics.sk (napr. mestská a obecná štatistika, regionálna databáza, datacube, sčítanie obyvateľov domov a bytov, elektronické publikácie a pod.). Pre potreby medzinárodných porovnaní možno použiť štatistické publikácie, ako napr.:

- Demographic Yearbook s internetovou adresou <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/dyb/index.cshtml>;
- databázy Eurostatu s internetovou adresou <https://ec.europa.eu/eurostat>, ktoré zverejňujú štatistické databázy Európskej Únie a Európy až do úrovne NUTS 4;
- databázy Statistical Yearbook s internetovou adresou <https://unstats.un.org/UNSDWebsite/Publications/StatisticalYearbook/>;
- World Population Data Sheet pod stránkou <https://www.prb.org/collections/data-sheets/>.

Dôležitou fázou výskumu je zber, vyhodnotenie a grafická interpretácia štatistického materiálu.

Vo výskumných prácach majú dôležité miesto aj kartografické materiály – atlasy a mapy (atlasy sveta, atlasy Slovenska, mapy sveta a iné).

c) Materiály vlastného výskumu zahŕňajú napr. aktualizáciu využívania zeme priamou konfrontáciou mapového podkladu so situáciou v teréne, následnú korekciu mapových podkladov, včleňovanie nových objektov, špecifikovanie hraníc medzi určitými javmi a pod.

Aktuálne údaje a literatúru k spracovaniu je možné získať i vo vybraných inštitúciách (Geografický ústav SAV, Geodetický a kartografický ústav v Bratislave a iné). Cenné poznatky a tituly poskytujú i pracovníci obecných a mestských úradov, ako aj internetové stránky jednotlivých obcí a miest.

Výskumná práca vyžaduje štúdium vedeckej a odbornej literatúry z konkrétnej problematiky. Prístup k štúdiu literatúry môže byť rôzny:

- e) chronologický (od najstarších podkladov po najnovšie),
- f) aktuálny (štúdium najnovších poznatkov),
- g) porovnávajúco – chronologický (proces poznávania vývoja javov).

2. Terénny výskum

Jedna z najdôležitejších metód využívaná v geografii je **metóda terénneho výskumu**. V teréne si možno najlepšie preveriť, aké materiály majú bezprostredný vzťah k študovanému javu, prípadne ktoré majú druhoradý, resp. doplnkový význam. V teréne je možné vidieť vzájomné vzťahy príčin a následkov a zoskupovať elementy územia do výstižných funkčných súborov, resp. komplexov.

Pozorovanie

Pozorovanie je najjednoduchšia technika terénneho výskumu. Vyžaduje predbežnú prípravu autora, schopnosť odlíšiť podstatné a špecifické črty územia. Už v prípravnom štádiu pozorovania sa autor práce musí rozhodnúť:

- o podnetoch a javoch, ktoré sa stanú predmetom pozorovania;
- o rozsahu ich pozorovaní;
- o tom, či bude pozorovať procesy alebo ich príčiny a dôsledky;
- o čase, dĺžke resp. období pozorovania a pod.
- ktoré predmety a javy sa stanú predmetom pozorovania.

Pozorovanie môže zohrať dôležitú úlohu v prvej fáze organizovania výskumu. Získané údaje pozorovaním sa používajú na hlbšie štatistické a kartografické analýzy (Gavora, 1999).

Rozhovor (interview)

Rozhovor je ďalšia výskumná metóda. Už v štádiu prípravy otázok treba brať do úvahy spôsob myslenia, ako i intencie osôb, s ktorými sa bude konať rozhovor. Obyčajne sa postupuje od najvšeobecnejších otázok k detailnejším. Jazyk a formulácia otázok majú byť jednoznačné a jednoduché. Je potrebné vyvarovať sa dráždivých, prípadne takých otázok, na ktoré respondent nie je kompetentný odpovedať.

Dotazník

Dotazník je spôsob písomného kladenia otázok a získavania písomných odpovedí. Jednotlivé prvky dotazníka sa nazývajú **otázky**. Otázka dotazníka sa niekedy nazýva aj ako *položka*, a to vtedy, keď výrok nemá opytovaciu, ale oznamovaciu formu. Zostavovanie dotazníka je veľmi náročná záležitosť výskumného pracovníka, pretože v dotazníku sa vo forme otázok konkretizujú ciele výskumu. Významnú úlohu v dotazníku zohrávajú názov dotazníka, úvod a grafická podoba dotazníka. Názov dotazníka musí stručne vystihnúť zmysel celého výskumu.

V úvodnej časti je vhodné vysvetliť cieľ výskumu, požiadať respondenta o spoluprácu a uviesť nielen význam z hľadiska predmetu výskumu, ale i z hľadiska samotného respondenta. Úvod by mal obsahovať aj inštrukciu, ako postupovať pri vyplňovaní dotazníka. Grafická podoba dotazníka by mala zaručovať jeho prehľadnosť, čitateľnosť, estetický vzhľad a možnosť čo najjednoduchšieho spracovania:

- Otázky by mali byť jasné, t.j. každý respondent by mal pochopiť otázku rovnako.
- Znenie otázky by nemalo byť široké, aby neviedlo k rôznym voľným odpovediam.
- Je nevhodné používať výrazy ako „obyčajne“, „niekedy“, „niekoľko“, pretože ich respondenti interpretujú rôzne.
- Otázky by mali byť zmysluplné a jednoduché, nakoľko zvyšujú záujem respondenta o odpovedanie. Dlhé a zložité otázky znechucujú respondentov a spomaľujú vyplnenie dotazníka.
- Otázky by nemali mať záporný význam. Záporné výrazy sa často prehliadajú alebo sa nesprávne interpretujú a respondent odpovedá na kladnú otázku. Ak je naozaj potrebné použiť zápornú otázku, záporné slovo sa zvýrazní tučným písmom „**boldom**“.

- Treba klásť otázky, na ktoré vedia respondenti odpovedať, inak odpovede nebudú validné.
- Dotazník by nemal obsahovať nadbytočné otázky, ktoré nesúvisia s cieľom výskumu.
- Dotazník by mal obsahovať otázky, ktoré umožnia preveriť pravdivosť odpovedí respondenta (tzv. kontrolné otázky).
- Otázky by sa mali overiť v predvýskume, vyhneme sa tak odpovediam typu „neviem“, ktorých počet by nemal presahovať 5 %.

3. Letecké a družicové snímky

Geografovia a iní odborníci netechnického zamerania nachádzajú vlastné uplatnenie pre tvorbu tematických máp využívaním výsledkov Diaľkového prieskumu Zeme (DPZ). Informácie o prostredí a objektoch sa získavajú na diaľku pomocou záznamových zariadení, ktoré nie sú v kontakte so študovanými objektmi a javmi. Jednotlivé snímky sa vyhodnocujú metódami fotointerpretácie, pri ktorých sa sleduje najmä obsahová (sémantická) náplň. Interpretácia leteckých a družicových snímkov je v súčasnosti veľmi rýchle sa rozvíjajúcim odborom umožňujúcim skúmať geografické prostredie z nadzemného pohľadu. Metódy DPZ nájdu použitie aj v oblasti geografie sídiel. Zo snímkov môžeme sledovať zástavbu miest a vidieckych obcí, funkčnú klasifikáciu plôch a pod. Na jednom snímku môžeme vidieť územie veľkých oblastí až celých kontinentov. Môžeme sledovať vzťahy medzi prírodnými a hospodárskymi javmi tej ktorej oblasti (v určitej mierke so všetkými svojimi detailmi)

4. Metódy spracovania informácií

Metódy spracovania informácií môžu byť rôzneho charakteru rozlišujeme (Dubcová a ďalší 2003):

1. Metóda vysvetľujúceho popisu je často prvou, vstupnou fázou geografického poznávania. Bez opisu, samozrejme riadne usporiadaného, vysvetľujúceho hlavné a dôležité skutočnosti, si štúdium geografických javov nemožno predstaviť.
 2. Komparatívna metóda umožňuje posúdiť význam jednotlivých skutočností študovaných javov. Porovnaním získava geografia predstavu o priestorových a časových vzťahoch a súvislostiach.
- h) Historicko – geografická metóda umožňuje chápať zmeny v krajine, vývoj jej jednotlivých prvkov i vývoj krajiny ako celku. K metóde sa uvádzajú tri možnosti prístupu: z rekonštrukcie pôvodného prostredia smerovať cez vysvetľovanie pribúdajúcich, resp. zanikajúcich priestorových prvkov k súčasnému krajinnému obrazu, retrospektívne – od súčasného obdobia do minulosti, historickými prierezmi - v určitých kľúčových historických obdobiach.

3. Systémová metóda spočíva v systémovom prístupe, ktorého základom je jednak chápanie študovaného objektu ako výskumu, jednak nutnosť určitej postupnosti prác pri výskume.
4. Matematické a štatistické metódy slúžia na kvantitatívne spracovanie získaných údajov. Pomocou nich možno skutočnosť exaktne popisovať, syntetizovať, vyvodzovať všeobecné závery a i. Štatistické spracovanie získaných údajov sa začína kontrolou úplnosti údajov, ktoré potom sústreďujeme do tabuliek. Každá tabuľka musí obsahovať záhlavie, základný stĺpec, číselné pole a citáciu zdroja, resp. zdroj, z ktorého je tabuľka prebraná.
5. Grafické metódy často používame ako prostriedok analýzy zozbieraného a vyhodnoteného štatistického materiálu. Najčastejšie používame grafy a rôzne druhy diagramov. Zmyslom grafov je vizuálne znázorniť určité kvantitatívne alebo kvalitatívne vzťahy tak, aby bolo možné na prvýkrát pochopiť stav, kvalitu a charakter danej skutočnosti. Môžu mať rôznu podobu: *schémy* v zjednodušenom nákrese vyjadrujú rôzne štruktúry a vzťahy javu alebo procesu skôr kvalitatívneho charakteru (schéma 1), diagramy a grafy zvyčajne znázorňujú údaje kvantitatívneho charakteru.
6. Kartografická metóda patrí medzi tradičné, najčastejšie používané metódy v geografických prácach. Umožňujú zistiť priestorové rozloženie študovaných objektov alebo javov, ich dynamiku a vývoj. Kartografické metódy predstavujú špecifickú možnosť znázorňovania predmetov objektívnej reality.

Cieľom geografických výskumov je štúdium zákonitostí priestorového rozmiestnenia prírodných a socioekonomických javov. Prostriedkom zachovania a prenosu týchto priestorových informácií je **mapa**. Mapa ako kartografický obraz skutočnosti poskytuje prehľad o vzťahoch, ktoré existujú medzi jednotlivými javmi, a o ich priestorovej štruktúre. Výber jednotlivých kartografických metód závisí od účelu mapy a od zvláštnosti objektov študovaného územia. Samotnej kartografickej interpretácii predchádzajú: terénny výskum, vyhodnotenie štatistických a iných materiálov, teoretické úvahy a pod. Medzi najčastejšie používané metódy kartografickej interpretácie patria:

- Metóda bodových javov (metóda bodiek, metóda bodových značiek, metóda kartodiagramov),
- metóda líniových javov (metóda čiar smeru pohybu),
- metóda plošných javov (metóda kvalitatívnych areálov, metóda kartogramu=metóda kvantitatívnych areálov, metóda izolínií, metóda farebných odtienkov=chochromatická metóda) .

7. 3 Pokyny k spracovaniu a štruktúra seminárnej práce

Pokyny k spracovaniu:

- Seminárne práce budú vyhotovené vo formáte A4 počítačom v písme Arial alebo Times New Roman, veľkosť písma 12.

- Seminárne práce budú doplnené tabuľkami, kartografickými a grafickými prílohami, ako aj súpisom použitej literatúry.
- Seminárne práce budú odovzdávané na webový portál EDU UKF do kurzu Geografia sídiel.
- Maximálny rozsah seminárnych prác je do 20 strán.

Štruktúra seminárnej práce:

- a) Titulný list - základné informácie o univerzite (názov univerzity, fakulty, katedry), informácia o druhu práce (seminárna práca), doplnený názov seminárnej práce, informácie o autorovi (meno, ročník, odbor a akademický rok).
- b) Obsah seminárnej práce,
- c) Úvod (úvod do problematiky, cieľ práce).
- d) Metodika seminárnej práce (metódy spracovania – sú popísané v kapitole 8).
- e) Vlastné spracovanie seminárnej práce (rozdelené do kapitol a podkapitol vrátane tabuliek, grafov a máp).
- f) Záver (zhrnutie výsledkov).
- g) Zoznam použitej literatúry – podľa abecedy a podľa normy STN ISO 690. Citovanie a odkazovanie použitej literatúry, citovanie umelej inteligencie podľa normy STN ISO 690, ako aj manuál pre študentov a pedagogických zamestnancov UKF v Nitre je evidovaný na stránke univerzitnej knižnice UKF a na linku: <https://www.uk.ukf.sk/sk/zaverecne-prace>.

Záver

Geografia sídiel zohráva dôležitú úlohu pri pochopení priestorového usporiadania ľudskej spoločnosti a jej vplyvu na krajinu. Skúma vznik, vývoj, funkcie a rozmiestnenie sídiel, pričom poukazuje na vzťahy medzi prírodnými podmienkami, hospodárskou činnosťou a sociálnymi faktormi. Vďaka nej dokážeme lepšie porozumieť procesom urbanizácie, suburbanizácie či regionálnym rozdielom vo vývoji miest a obcí.

Poznatky geografie sídiel majú význam nielen teoretický, ale aj praktický. Pomáhajú pri územnom plánovaní, rozvoji regiónov, ochrane životného prostredia a zvyšovaní kvality života obyvateľov. Správne usporiadanie sídiel prispieva k udržateľnému rozvoju krajiny a efektívnemu využívaniu zdrojov.

Geografia sídiel je nevyhnutnou súčasťou geografických vied, pretože poskytuje dôležité informácie o fungovaní spoločnosti v priestore a napomáha riešiť aktuálne problémy moderného sveta.

Vo vyučovacom procese má geografia sídiel význam z teoretického a aj z praktického hľadiska. Poskytuje teoretické poznatky potrebné pre územné plánovanie, regionálny rozvoj, verejnú správu, environmentálne štúdie či ďalšie príbuzné odbory. Učí pracovať s mapami, štatistickými údajmi a hodnotiť priestorové súvislosti, čo prispieva k rozvoju kritického myslenia a schopnosti riešiť reálne problémy spoločnosti. Vyučovací proces tak pripravuje študentov na budúcu profesionálnu prax a zodpovedné rozhodovanie o rozvoji krajiny. Spája teóriu s praxou a pomáha formovať odborníkov schopných prispievať k udržateľnému a efektívnemu rozvoju sídiel a regiónov.

Geografia sídiel poskytuje dôležité poznatky o rozmiestnení obyvateľstva, štruktúre a funkciách miest a obcí a o procesoch, ktoré formujú súčasnú podobu krajiny. V súčasnosti je jej rozvoj úzko prepojený s využívaním geografických informačných systémov, ktoré umožňujú efektívne zhromažďovanie, spracovanie, analýzu a vizualizáciu priestorových údajov. GIS tak predstavujú moderný nástroj, prostredníctvom ktorého možno detailne skúmať priestorové vzťahy, identifikovať problémy sídiel a navrhovať vhodné riešenia.

Prepojenie geografie sídiel a GIS má veľký význam najmä vo vyučovacom procese. Študenti si osvojujú nielen teoretické poznatky o vývoji a fungovaní sídiel, ale zároveň získavajú praktické zručnosti pri práci s mapovými podkladmi, databázami a analytickými nástrojmi. Tieto kompetencie im umožňujú lepšie porozumieť reálnym procesom v území, plánovať rozvoj miest, hodnotiť dopravnú dostupnosť či environmentálne zaťaženie a prijímať kvalifikované rozhodnutia.

Spojenie geografie sídiel a GIS prináša v modernej geografii nové možnosti výskumu aj praxe a pripravuje študentov na efektívne riešenie výziev súčasného regionálneho rozvoja.

Zoznam obrázkov, tabuliek, grafov a máp

Zoznam obrázkov

- Obr. 1: Ekumena a anekumena sveta v roku 2020
- Obr. 2: Kondratievove dlhé vlny
- Obr. 3: Obec pri hradskej (Mást)
- Obr. 4: Ulicovka (Pusté Úľany)
- Obr. 5: Cestná radová obec (Vyšná Šuňava)
- Obr. 6: Potočná radová obec (Kolačno)
- Obr. 7: Reťazová kolonizačná obec (Soblahov)
- Obr. 8: Voľná reťazová kolonizačná obec (Turzovka)
- Obr. 9: Vretenovka (Zacharovce)
- Obr. 10: Okrúhlica (Pobedim)
- Obr. 11: Obec s námestím (Filakovské Kováče)
- Obr. 12: Obec s hromadnou zástavbou (Horná Mičiná)
- Obr. 13: Vzťah roztratených sídiel k jadru
- Obr. 14: Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV
- Obr. 15: Topografická mapa vybranej obce
- Obr. 16: Poloha miest – príklady
- Obr. 17: Mesto so šachovnicovým pôdorysom (Rimavská Sobota)
- Obr. 18: Mesto s nepravidelným pôdorysom (Nitra)
- Obr. 19: Mesto s vretenovitým pôdorysom (Prešov)
- Obr. 20: Mesto s radiálno-koncentrickým pôdorysom (Bratislava)
- Obr. 21: Teórie priestorovej štruktúry miest
- Obr. 22: Mestská aglomerácia Paríža
- Obr. 23: Konurbácia Horné Sliezko
- Obr. 24: Megalopolis Bos-Wash
- Obr. 25: Odkaz na Štatistický lexikón obcí SR (2021) na stránke Štatistického úradu SR

Zoznam máp

- Mapa 1: Oblasti rozptýleného osídlenia Slovenska
- Mapa 2: Funkčné typy obcí SR v roku 1991
- Mapa 3: Veľkostná typológia obcí Slovenska podľa počtu obyvateľov v roku 2024
- Mapa 4: Rastové typy obcí
- Mapa 5: Mestá Slovenska (2026)
- Mapa 6: Regionálny systém Funkčných mestských regiónov (2001)
- Mapa 7: Územné zmeny obcí SR (1990 – 1999)

Zoznam tabuliek

Tab. 1: Veľkostná kategorizácia obcí SR podľa počtu obyvateľov v roku 2024

Tab. 2: Miera a tempo urbanizácie vo svete (1950 – 2050)

Tab. 3: Miera urbanizácie v samosprávnych krajoch SR v roku 2023

Tab. 4: Tempo urbanizácie SR v rokoch 2000 - 2030

Tab. 5: Transformačné procesy v jednotlivých intraurbánnych štruktúrach

Zoznam grafov

Graf 1: Veľkostné kategórie obcí SR v roku 2024

Graf 2: Svetová populácia žijúca v mestách (cities), menších mestách (towns) a vidieckych oblastiach, odhady na roky 1950 až 2025 a prognózy do roku 2050

Zoznam použitej literatúry

- BARAN, V. a BAŠOVSKÝ, O., (1998). *Geografia sídiel*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 168 s. ISBN 80-8055-182-0.
- BARANSKIJ, N. N., (1956). *Ekonomičeskaja geografija SSSR*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo geografičeskoj literatury, 415 p.
- BAŠOVSKÝ, O., (1963). Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest a prechodných sídiel Slovenska podľa stavu r. 1950. *Geografický časopis*, roč. 15, s. 6-29, ISSN 0016-7193.
- BAŠOVSKÝ, O., (1995). Súčasný stav a prognóza regionálnej a urbánnej štruktúry SR. *Sborník ČGS, zv. 100.*, č. 2, s. 79-91.
- BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. a ďalší. (1986). Sociogeografická regionalizácia SSR (Hierarchia sídelného systému). Bratislava: PRIF UK, 1986. HZ 45/86-VČ.
- BAŠOVSKÝ, O. a MLÁDEK, J., (1989). *Geografia obyvateľstva a sídiel*. Bratislava: Univerzita Komenského, 220 s. ISBN 80-223-0026-8.
- BAŠOVSKÝ, O. a ŠVECOVÁ, A., (2002). Funkčné typy mestských a vidieckych sídiel. In: *Atlas krajiny*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, s. 162. ISBN 80-88833-27-2.
- BEAUJEU-GARNIER, J. and CHABOT, G., (1971). *Urban Geography*. London: Longmans, 470 p.
- BERČÍK, P. a LOVECKÝ, S., (1993). *Územné zmeny obcí v Slovenskej Republike od roku 1990*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, 319 s. ISBN 80-88842-64-6. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?uzemne-zmeny-obci-v-slovenskej-republike-od-roku-1990> [citované 2025-10-15].
- BERRY, J.L.B., (1967). *Geography of Market Centers and Retail Distribution (Foundations of Economic Geography)*. New Jersey: Prentice-Hall, 146 p. ISBN 978-0133513042.
- BEZÁK, A., (1970). Systém centrálnych miest horného Pohronia. *Acta Geographica Universitatis Comenianae, Economico-Geographica*, č. 9, s. 157-175.
- BEZÁK, A., (1987). Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*, roč. 39, č. 3, s. 272-292. ISSN 0016-7193.
- BEZÁK, A., (1990). Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis*, roč. 42, č. 1, s. 57-73. ISSN 0016-7193.
- BEZÁK, A., (2006). Vnútorne migrácie na Slovensku v kontexte regionálneho vývoja. *Geografický časopis*, roč. 58, č. 1, s. 15-45. ISSN 0016-7193.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In: Lauko, V. eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 169-198.
- BOESCH, H., (1957). Schachbrett – Texturen Nordamerikanischer Siedlungen. *Stuttgarter geographische Studien*, 69, pp. 337-344. ISSN 0343-7906.
- BOESLER, K., (1960). *Die städtischen Funktionen – ein Beitrag zur allgemeinen Stadtgeographie aufgrund empirischen Untersuchungen in Thüringen*. Berlín: Abhandlungen des Geographischen Instituts der Reien Universität. 80 p.

- BURGESS, E. W., (1929). Urban Areas. In: *An Experiment in Social Science Research*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 113–139.
- BUNGE, W., (1962). *Theoretical Geography*. Lund: Royal University, 289 s. ISBN 9140024563.
- CARTER, H., (1990). *The Study of Urban Geography*. The Third Edition. London: Edward Arnold, 434 s.
- ČECH, V. a ďalší., (2007). Územný plán hlavného mesta SR Bratislava. Územný plán. Hlavné mesto SR Bratislava. Bratislava, 289 s.
- ČINČURA, J., (1977). Vzťah sídel Stredoslovenského kraja k nadmorským výškam povrchu v kotlinovom reliéfe Západných Karpát. *Geografický časopis*, roč. 24, č. 2, s. 201-211. ISSN 0016-7193.
- DARWIN, CH. R., (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. London: John Murray, 729 s.
- DARWIN, CH. R., (1871). *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London: John Murray, 423 s.
- DEAR, M. and FLUSTY, S., (1998). Postmodern urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 88, no. 1, pp. 50-72.
- DEMANGEON, A., (1933). Une carte de l'habitat. *Annales de géographie*, vol. 42, no. 237, pp. 226–232.
- DOMAŃSKI, R., (1978). *Geografia ekonomiczna*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 224 s.
- DÖRRIES, H., (1930). Den gegenwärtige Stand der Stadtgeographie. In: *Allgemeine Stadtgeographie*. Darmstadt, pp. 3–37.
- DOXIADIS, C.A., (1968). Ecumenopolis: Tomorrows' sCity. Britannica Book of the year 1968. Encyclopaedia Britannica, 34 p. Dostupné z: https://www.doxiadis.org/Downloads/the_city_ecumenopolis.pdf [citované 2026-01-15].
- DUBCOVÁ, A.; LAUKO, V.; TOLMAČI, L.; CIMRA, J.; KRAMÁREKOVÁ, H. a ďalší, (2008). *Geografia Slovenska*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 351 s. ISBN 978-80-8094-422-3.
- DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., CHRASTINA, P., (2003). *Vademecum literárnej a vedeckej činnosti geografa*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 37 s. ISBN 80-8050-273-0.
- DVORSKÝ, V., (1919). Hranice Československé republiky. In: *Sborník české společnosti zeměvědné*. Praha: Česká společnost zeměvědná, s. 37–41.
- DZIEWOŃSKI, K., (1956). Geografia osadnictwa i zaludnienia. (Dorobek podstawy teoretyczne, problemy badawcze). *Przegląd geograficzny*, vol. 28, no. 4, pp. 721–764. ISSN 0033-2143.
- FEKETE, Š., (1947). *Typy vidieckeho osídlenia na Slovensku*. Bratislava: Spisy slovenskej zemepisnej spoločnosti, 55 s.
- GAVORA, P., (2000). *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-79-6.
- GEDDES, P., (1949). *Cities in Evolution*. London: Williams & Norgate, 241 p.

- GEISLER, W., (1924). Die deutsche Stadt. In: *Forchungen zur deutschen Landes- und Volkekunde*. Stuttgart: Engelhorn.
- Global Population Density, World Map, (2015). Online mapa. Dostupné z: https://cdn.serc.carleton.edu/images/integrate/teaching_materials/coastlines/student_materials/global_population_density_image_14732658082112989702.webp [citované 2025-10-05]
- GOTTMANN, J., (1957). Megalopolis of the Urbanization of the Northeastern Seaboard. *Economic Geography*, vol. 33, no. 3, pp. 189–200. ISSN 0013-0095.
- GOTTMANN, J. (1961). Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States. Twentieth Century Fund.
- GRANDMANN, R., (1901). Das mitteleuropäische Landschaftsbild nach seiner geschichtlichen Entwicklung. *Geographische Zeitschrift*, vol. 7, no. 7, pp. 361–377. ISSN 00167479.
- HALL, P., (2003). *Urban and Regional Planning*. London: Routledge, 237 p. ISBN 9780415217774.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KUHN, K., (1987). *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR*. Praha: Univerzita Karlova, 255 s.
- HARRIS, C. D., (1943). Functional Classification of Cities in the United States. *Geographical Review*, vol. 33, no. 1, pp. 86–99. ISSN 0016-7428.
- HASSETT, K., (1907). *Die Städte geographisch betrachtet*. Leipzig: Teubner, 137 p.
- HOYT, H., (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Washington: Government Printing Office, 178 p.
- HRDINA, V., (2009). Územný plán centrálnej mestskej zóny v meste Nové Zámky. Územný plán. Mesto Nové Zámky. Bratislava: Aurex, 96 s.
- HROMÁDKA, J., (1943). Všeobecný zemepis Slovenska. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 256 s.
- HRŮZA, J., (2014). Svet měst. Praha: Academia, s. 602-608. ISBN 978-80-200-1808-3
- CHALUPA, P., (1980). *Geografie sídel*. Učební texty. Brno: PdF UJEP, 45 s.
- CHALUPA, P.; JANOUŠKOVÁ, E. a HÜBELOVÁ, D., (2013). *Geografie obyvatelstva a sídel pro cestovní ruch*. Jihlava: VŠPJ, 91 s. ISBN 978-80-87035-81-8
- CHALUPA, P. a TARABOVÁ, Z., (1989). *Geografie obyvatelstva, demografie a geografie sídel*. Brno: Masarykova univerzita, 148 s.
- CHALUPA, P., (1992). *Geografie obyvatelstva a sídel v přehledu a cvičeních*. Brno: Masarykova univerzita, 109 s.
- CHAMPION, A.G., ed. 1991. *Counterurbanization. The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration*. London-New York: Edward Arnold, 266 p. ISBN 07131-573-1
- CHILDE, V. G., (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, vol. 21, no. 1, pp. 3-17, ISSN 0041-0020
- CHRISTALLER, W., (1933). *Die Zentralen Orte in Suddeutschland*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 331 p. ISBN 3-534-04466-5.

- IVANČÍKOVÁ, Ľ.; PODMANICKÁ, Z.; GUROVÁ, P.; HUDECOVÁ, S.; CHROMEČEK, A. a ďalší, (2023). *Štatistický lexikón obcí Slovenskej Republiky 2021*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 15 s. ISBN 978-80-8121-938-2. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/SLO2021I-V.pdf> [citované 2025-10-15].
- IŠTOK, R., (1998). Humánnogeografický polohový potenciál Prešova v historickogeografickom kontexte. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis*, roč. 29, č. 1, s. 145-154.
- IVANIČKA, K., (1983). *Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie*. Bratislava: SPN, 448 s.
- IVANIČKA, K., (1996). *Slovakia: Genius Loci*. Bratislava: Korene Press, 128 s. ISBN 80-967587-1-3.
- IVANIČKA, K.; MLÁDEK, J. and ZELENSKÁ, A., (1966). Functional Types of Country Settlements in Slovakia. *Acta geologica et geographica Universitatis Comenianae: Geographica*, no. 6.
- JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV Ľ. ŠTÚRA. (2025). Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=obce> [citované 2025-09-12].
- KABO, R. M., (1947). Nature and Man in their Interrelations as the Subject Matter of Socio-Cultural Geography. *Voprosy geografii*, pp. 25–27.
- KANDRÁČOVÁ, V. a MICHAELI, E. (1996). Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax. In: *Krajina východného Slovenska v odborných a vedeckých prácach*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 265 - 285. ISBN 80-88885-10-8
- KATASTER NEHNUTEL'NOSTÍ. (2025). Dostupné z: <https://zbgis.skgeodesy.sk/> [citované 2025-09-12].
- KIELCZEWSKA-ZALEWSKA, M., (1969). *Geografia osadnictwa*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 417 s.
- KLÖPPER, R., (1953). Methoden zur Bestimmung der Zentralität von Siedlungen. In: *Geographisches Taschenbuch*. Stuttgart: Reise- und Verkehrsverlag, pp. 512–519.
- KOLÁČEK, F., (1936). Vliv novodobé industrializace na půdorys a zevní vzhled měst. In: *Sborník československé společnosti zeměpisné*, Praha: Česká společnost zeměpisná, s. 58–63.
- KONDRATIEV, N. D., (1922). *Svetové hospodárstvo a jeho konjunktúry počas vojny a po nej*. Vologda: Oblastné oddelenie Štátneho vydavateľstva, 1922. [Кондратьев Н. Д. Мировое хозяйство и его конъюнктуры во время и после войны. — Вологда: Обл.отделение Гос.издательства, 1922.]
- KOREC, P., (2013). Poloha mesta Bratislava. In: Buček, J., Korec, P. *Moderná humánna geografia mesta Bratislava - priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 343 s. ISBN 978-80-223-3516-4.
- KURČÍK, Ľ., (2002). Postavenie Bratislavy z hľadiska vnútornej migrácie obyvateľstva SR. *Geografické informácie 7*. Nitra: UKF, s. 119 – 125. ISBN 80-8050-542-X
- LAUKO, V., (2001). Mestské sídla Slovenska a ich trvaloudržateľný rozvoj. *Geografické štúdie Nr. 8*. Banská Bystrica: UMB, s. 59 – 79. ISBN 80-8055-583-4.

- LAUKO, V.; TOLMAČI, L.; GURŇÁK, D.; KRIŽAN, F. a CÁKOČI, R., (2013). *Geografia Slovenskej republiky. Humánna geografia*. Bratislava: Geografika, 300 s. ISBN 978-80-89317-23-3.
- LISZEWSKI, S. a MAIK, W., (2005). *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, 158 s.
- MAP OF UPPER SILESIA (2026). Online mapa. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Upper_Silesia.png. [citované 2025-08-25].
- MAPA 1. VOJENSKÉHO MAPOVANIA, (1783). Online mapa. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia. Dostupné z: staremapy.sk. [citované 2025-08-25].
- MAPA 2. VOJENSKÉHO MAPOVANIA, (1839). Online mapa. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia. Dostupné z: staremapy.sk. [citované 2025-08-25].
- MAIK, W., (1992): *Podstawy geografii miast*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 120 s.
- MAJTÁN, M., (1998). *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava: Veda, 600 s. ISBN 978-80-224-0530-2.
- MALISZ, B., (1971). Metoda analízy progowej w zastosowaniu do planowania rozwoju miast i regionów. In: Malisz, B., Zukowski, J. *Metoda analízy progowej. Komitet przestrzennego zagospodarowania kraju*, Waršava: PAN Studia, s. 9–111.
- MARX, K., (1867). *Das Kapital*. Hamburg: Verlag von Otto Meissner, 768 p. ISBN 9783866473256.
- MATLOVIČ, R., (2004). Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. *Sociológia*, roč. 36, č. 2, s. 137–148. ISSN 0049-1225.
- McGEE, T.G., (1991). The emergence of desakota regions in Asia: expanding a hypothesis. In: Ginsburg, N., Koppel, B., McGee, T.G. (eds.): *The Extended Metropolis: Settlement Transition in Asia*. Honolulu, University of Hawaii Press, s. 93-108.
- MEGALOPOLIS BOSWASH. (2026). Online mapa. Dostupné z: <https://megalopolisboswash-com.webnode.sk/album/fotogaleria/megalop-map-2-gif/>. [citované 2025-08-25].
- MEITZEN, A., (1895). *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. Berlín: Salzwasser-Verlag, 644 p. ISBN 978-3738772791.
- MESÁROŠ, J., (1966). K dejinám kopaní. *Vlastivedný časopis*, roč. 15, č. 4, s. 173–179.
- MUSIL, J., (1967). *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda, 320 s.
- MUSIL, J., (1977). Urbanizace v socialistických zemích. Praha: Svoboda, 360 s.
- NAISBITT, J. a ABURDENOVÁ, P., (1992). *Megatrendy 2000: desať nových smerov na deväťdesiate roky*. Bratislava: Medzinárodná účasťinná spoločnosť Bradlo, 324 s. ISBN 8071270504.

- NIEMEIER, G., (1969). *Siedlungsgeographie*. Braunschweig: Westermann, 147 p. ISBN 978-3141602876.
- OČOVSKÝ, Š. 1973. Príspevok k štúdiu spádových území obchodných stredísk na Slovensku. *Geografický časopis*, roč. 25, č. 4, s. 289-298. ISSN 0016-7193.
- OČOVSKÝ, Š., (1982). Vývoj a funkcie miestnych stredísk na Slovensku. *Geografický časopis*, roč. 34, číslo 3, s. 221–241. ISSN 0016-7193.
- OČOVSKÝ, Š., (1989). Domy, byty, bývanie (geografická analýza materiálnej substance sídiel a bývania). Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 238 s. ISBN 80-224-0019-X
- OUŘEDNÍČEK, M., (2003). Suburbanizace Prahy. *Sociologický časopis*, roč. 39, č. 2, s. 235 – 253.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P. a NOVÁK, J., (2013). *Sub – Urbs: Krajina, sídla, lidé*. Praha: Academia, 312 s. ISBN 978-80-200-2226-4.
- PACIONE, M., (1984). *Rural Geography*. London: Harper and Row, 384 p.
- PACIONE, M., (2004). The geography of disadvantage in rural Scotland. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 95, no. 4, pp. 375-391. ISSN 1467-9663.
- PACIONE, M., (2009). *Urban Geography. A Global Perspective*. Third ed. London and New York: Routledge, 703 p. ISBN 0-203-88192-3.
- PALEN, J.J., (2018). *The Urban World*. Eleven Edidion. New York: Oxford University Press, 400 p. ISBN 978-0190903206.
- PARIS MAP. (2026) Online mapa. Dostupné z: <https://maps-paris.com/maps-paris-districts/paris-area-map>. [citované 2026-01-25].
- MAPA 2. VOJENSKÉHO MAPOVANIA, (1839). Online mapa. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia. Dostupné z: staremapy.sk. [citované 2025-08-25].
- PAŠIAK, J., (1990). *Sídelný vývoj*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 117 s. ISBN 80-224-0111-0.
- PERLÍN, R., (1994). *Program obnovy vesnice – metodická publikace*. Praha: MZe ČR v nakladatelství Agrospoj, 89 s.
- PIVOVAROV, J. L., (1976). Sovremennaja urbanizacija: suščnosť, faktory i osobennostl izučeniija. In: *Problémy sovremennoj urbanizaciji*. Moskva: Statistika, p. 9.
- PLEŠNÍK, P.; IVANIČKA, K.; VEREŠÍK, J.; OČOVSKÝ, Š., BAUCH, V. a ďalší, (1974). *Slovensko 3 – Ľud I.*, Bratislava: Obzor, 736 s.
- POHL, J., (1936). Třídění vesnických sídel v severovýchodních Čechách. In: *Sborník III. sjezdu československých geografů v Plzni*. Praha: Československá grafická unie, 85 s.
- POKŠIŠEVSKIJ, V. V., (1965). *Ékonomičeskoe rajonirovanie SSSR*. Moskva, 145 p.
- PODMANICKÁ, Z.; ŠKÁPIK, P.; KRČMÉRYOVÁ, E.; JUHAŠČÍKOVÁ, I.;
- POPULATIONSTAT. (2026). World statistical data. Dostupné z: <https://populationstat.com/slovakia/>. [citované 2026-01-25].

- POPULATION REFERENCE BUREAU. (2025). Dostupné z: <https://www.prb.org/>. [citované 2026-01-25].
- POUŠ, R., (2013). *Základy geografie mesta*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 244 s. ISBN 978-80-557-0626-9.
- RADVÁNI, P., (1983). Mesto a jeho obraz. *Geografický časopis*, roč. 35, č. 4, s. 395–408. ISSN 0016-7193.
- RATZEL, F., (1891). *Antropogeographie, Part 2: Die Geographische Verbreitung Des Menschen*. Stuttgart: Kessinger Publishing, 828 p. ISBN 978-1168168634.
- REPASKÁ, G., (2012). *Rezidenčná suburbanizácia miest Nitrianskeho samosprávneho kraja: empirický príklad mesta Nitra*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 127 s. ISBN 978-80-558-0057-8.
- REPASKÁ, G. VILINOVÁ, K., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., (2015). Sídlná identita ako fenomén v kontexte suburbanizácie = Residential identity as a phenomenon in the context of suburbanization (case study of suburbs of the city of Nitra) : (prípadová štúdia suburbia mesta Nitra). *Geografický časopis*, roč. 67, č. 2, s. 107-126, ISSN 0016-7193.
- REPASKÁ, G., (2013). Sociálne dôsledky suburbanizácie v suburbánnej zóne mesta Nitra v období rokov 1998 - 2009 = The Social Consequences of Suburbanization in the Suburban Zone of Nitra City in 1998-2009. *Geographia cassoviensis*, roč. 7, č. 1, s. 122-136. ISSN 1337-6748.
- RICHTHOFEN, F., (1908). *Vorlesungen über allgemeine Siedlungs und Verkehrsgeographie*. Berlín: Forgotten Books, 384 p. ISBN 978-0259578413.
- ŘÍKOVSKÝ, F., (1939). *Základy s sídelnímu zeměpisu Československa*. Brno: Fr. Kolářek, 150 s.
- SAUŠKIN, J. G., (1955). *Vvedenije v ekonomičeskuju geografiju*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Univerziteta, 445 p.
- SCIENCE EDUCATION RESOURCE CENTER. (2026). Global population density image, world map. Dostupné z: <https://serc.carleton.edu/details/images/131700.html> [citované 2026-01-30].
- SCHLÜTTER, O., (1899). Bemerkungen zur Siedlungsgeographie. *Geographische Zeitschrift*, vol. 5, no. 5, pp. 65–84. ISSN 00167479.
- SCHWARTZ, G., (1966). *Allgemeine Siedlungsgeographie*. Berlín: de Gruyter, 467 p. ISBN 3 11 0110199.
- SHORT, J. L., (1994). *Lidská sídla. Velká geografická encyklopedie světa*. Praha: Nakladatelský dům OP, 256 s. ISBN 80-85841-14-2.
- SIRŮČEK, P., (2016). Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení - F. Valenta. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 24, č. 4, s. 71–79. ISSN 1804-2112.
- SLAVÍK, V., (1990). Súčasná transformácia sídelnej štruktúry Horehronia. *Acta Facultatis Rerum Naturae Universitatis Comenianae, Geographica*, Nr. 28. Bratislava: SPN, pp. 149 – 170.
- SLAVÍK, V., (1991). Hierarchická štruktúra centier SSR podľa stupňa občianskej vybavenosti. In: *Acta Facultatis Rerum Naturae UC, Geographica*, Nr. 30. Bratislava: SPN, s. 71-102.

- SLAVÍK, V., (1993). Sídlná štruktúra. In: MLÁDEK, J. a ďalší. *Región Poprad. Geografické štruktúry socioekonomických aktivít*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 124-144
- SLAVÍK, V., (1998a). Územné zmeny obcí v Slovenskej republike v etape transformácie (1990–1998). In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, Nr. 41, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 137-154.
- SLAVÍK, V., (1998b). Mestá Slovenskej republiky v transformačnej etape. In: *Geografie X*. Brno: Masaryková univerzita, s. 128 – 135. ISBN 80-210-1784-8
- SLAVÍK, V., (2002). Rastové typy obcí. In: *Atlas krajiny*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, s. 163. ISBN 80-88833-27-2.
- SLAVÍK, V., (2002). Územné zmeny obcí. In: *Atlas krajiny*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, s. 165. ISBN 80-88833-27-2.
- SLAVÍK, V., (2009). *Geografia sídiel*. Bratislava: Univerzita Komenského, 216 s.
- SLAVÍK, V., GRÁC, R., KLOBUČNÍK, M. and KOHÚTOVÁ, K., (2011). Development of suburbanization of Slovakia on the example of the Bratislava region. In: *Urban regions as engines of development*. Warsaw: Polish Academy of Science, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, pp. 35–58.
- SLAVÍK, V.; BAČÍK, V.; KLOBUČNÍK, M.; GRÁC, R.; KOŽUCH, M. a ďalší, (2016). *Analýza mikroregiónov Slovenskej republiky*. Bratislava: Univerzita Komenského, 182 s. ISBN 978-80-223-3553-9
- SMAILES, A., (1966). *The Geography of Towns*. London: Routledge, 155 p. ISBN 978-0-202-300996-5.
- SORRÉ, M., (1952). *Les fondaments de la géographie humaine*. Paris: The Ratan Tata Library, 450 p.
- STARÉMAPY.SK. 2025. Stará mapa: Mapový fond Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Dostupné z: <https://www.staremapy.sk> [citované 2025-09-12].
- STN ISO 690: 2022 Informácie a dokumentácia. Návod na tvorbu bibliografických odkazov na informačné pramene a ich citovanie. (2023). Dostupné z: <https://www.uk.ukf.sk/sk/zaverecne-prace> citované 2025-10-25].
- STRASZEWICZ, L., (1972). Changes in distribution of Poland's industry after the Second World War. *Studies in Applied Geography*. Aligarh, pp. 191–201.
- SÝKORA, L., (1993). Teoretické prístupy ke studiu města. In: Sýkora, L. (ed.): *Teoretické prístupy a vybrané problémy v geografii*. Praha: Karlova Univerzita, s. 64–100.
- SÝKORA, L., (2002). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, 191 s. ISBN 80-901914-9-5.
- SÝKORA, L. 2003. Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, roč. 39, č. 2, s. 217 – 232.
- SÝKORA, L., (2009). Postsocialist cities. In: *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier, s. 387–395. ISBN 978-0-08-044910-4.
- SZYMAŃSKA, D., (2007): *Urbanizacja na świecie*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 390s.

- SZYMAŃSKA, D., BIEGAŃSKA, J., (2011). Fenomen urbanizacji i procesy z nim związane. In: Słodczyk, J., Śmigiel, M. (eds.): *Studia miejskie* 4. Opole, Uniwersytet Opolski, s.13-38.
- ŠTATISTICKÝ LEXIKÓN OBCÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY 1992, (1994). Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej Republiky, 279 s.
- ŠTATISTICKÝ LEXIKÓN OBCÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY 2002, (2003). Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej Republiky, 242 s. ISBN 80-8046-228-3.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. (2025). DATAcube. Databáza. Dostupné z: <https://datacube.statistics.sk> [citované 2025-10-15].
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. (2025). DATAcube. Databáza. Dostupné z: https://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7014rr/v_om7014rr_00_00_0_0_sk [citované 2025-10-15].
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. (2025). DATAcube. Databáza. Dostupné z: https://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7022rr/v_om7022rr_00_00_0_0_sk [citované 2025-10-15].
- ŠTUKOVSKÁ, Z. a ďalší, (2014). Štatistický lexikón obcí Slovenskej Republiky 2011. Bratislava: Štatistický úrad SR, 336 s. ISBN 978-80-8121-368-7. Dostupné z: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/cd33d897-7314-41d0-a12b-a95e537d7a39/Statisticky_lexikon_obci_Slovenskej_republiky_2011.pdf?MOD=AJPERES [citované 2025-10-15].
- ŠVECOVÁ, A., (2006). Zmeny migračných pohybov na Slovensku v rokoch 1991 – 2000. *Geografická revue*, roč. 2, č. 2, s. 463 – 478, ISSN 1336-7072
- ŠVEDA, M. a ŠUŠKA, P., (2019). *Suburbanizácia – ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Slovenská akadémia vied, 300 s. ISBN 978-80-89548-08-8.
- THE WORLD'S CITIES IN 2025: Data Booklet. (2026). Dostupné z: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pdf/files/undesapd_2025_data-booklet_world_cities_in_2025.pdf. [citované 2025-01-30].
- TOFFLER, A., (1970). *Future Shock*. New York: Random House, 541 p. ISBN 0-394-42586-3.
- TOFFLER, A., (1975). *The ECO-SPASM Report*. New York: Bantam Books, 116 p. ISBN 9780553144741.
- TOFFLER, A., (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, Inc., 530 p. ISBN 0-688-03597-3.
- TOFFLER, A., (1983). *Previews and Premises*. Montreal: Black Rose Books, 230 p. ISBN 0-920057-36-5.
- TOPOGRAFICKÁ MAPA OBCE GOLIANOVO. (2026). Online mapa. 1: 10 000. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra SR. Dostupné z: staremapy.sk. [citované 2025-08-25].
- UNITED NATIONS. (2025). Dostupné z: <https://unstats.un.org/> [citované 2025-10-25].
- UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE. Smernica č. 13/2020 o záverečných, rigorózných a habilitačných prácach. Úplné znenie k 10. januáru 2024.

- Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2023. Dostupné na internete: <https://www.ukf.sk/sk/zaverecne-prace>
- ÚRAD GEODÉZIE, KARTOGRAFIE A KATASTRA SR. (2025). Dostupné z: <https://zbgis.skgeodesy.sk> [citované 2025-10-15].
- VENCÁLEK, J., (2012). Osudovosť konkurenceschopnosti a tajemství komplementárnosti regionálnej spolupráce v kreatívnom priemysle. *Sociálno-ekonomická revue*, č. 2, s. 126–132. ISSN 1336-3727.
- VEREŠÍK, J., (1974). Geografia sídiel. In: PLEŠNÍK, P. a ďalší. *Slovensko 3 – Ľud I. časť*. Bratislava: Obzor, s. 458–644.
- VEREŠÍK, J., (1966). Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest Slovenska r. 1961. *Geografický časopis*, roč. 18, č. 1. ISSN 0016-7193.
- WHEATLEY, P. (1971). *The Pivot of the Four Quarters: A Preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City*. Chicago: Aldine, 603 p. ISBN 0852241747.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., (1911). Les genres de la vie dans la géographie humaine. *Annales de géographie*, vol. 20, no. 112, pp. 290–304.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., (1922). *Principes de géographie humaine*. Paris: Librairie Armand Colin, 327 s.
- VOKOUN, J., KAČÍRKOVÁ, K. a BRZICA, D. (2006). *Megatrendy – dôsledky zmien v demografickom vývoji a urbanizácii na Slovensku*. Bratislava: SAV, 85 s. ISSN 1337-0812.
- VOTRUBEC, C., (1980). *Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha: ČSAV, 396 s.
- WORLDOMETER - REAL TIME WORLD STATISTICS. (2025). Dostupné z: <https://www.worldometers.info/> [citované 2025-10-25].
- WORLD POPULATION DATA SHEET. (2025). Dostupné z: <https://2024-wpds.prb.org/data-sheet-download/> [citované 2025-10-25].
- WORLD URBANIZATION PROSPECTS 2025. (2025). Dostupné z: <https://www.un.org/development/desa/pd/world-urbanization-prospects-2025> [citované 2026-01-12].
- Zákon č. 369/1990 Z. z. zo dňa 6. septembra 1990 o obecnom zriadení.
- ZBOROWSKI, A. (2001). Procesy globalizacji w mieście postsocjalistycznym. In Jażdżewska, I. (ed.): *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, Łódź, XIV. konwersatorium wiedzy o mieście, s.95-106.
- ZIBRIN, P., (2000). Dynamika vývoja sídelných aglomerovaných systémov. Dynamické vývojové procesy a štruktúry a ich medzinárodný kontext. Banská Bystrica: UMB, s. 33 – 41. ISBN 80 – 8055-317-8
- ZIÓŁKOWSKI, J., (1965): *Urbanizacja, miasto, osiedle: studia socjologiczne*. Warszawa, PWN, 279s.
- ZIPF, G. K., (1941). *National Unity and Disunity; the Nation as a Bio-Social Organism*. Bloomington: Principia Press, 408 p.
- ZUBRICZKÝ, G., (2003). *Rurálna geografia*. Bratislava: UK, 64 s. ISBN 80-89080-38-3.
- ZUBRICZKÝ, G., (2005). *Geografia vidieka 1*. Bratislava: Geo-grafika, 68 s. ISBN 80-969338-3-3.

ZUBRICZKÝ, G., (2009). *Geografia štátov sveta*. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 254 s. ISBN 978-80-80672-27-0.

ŽUDEL, J. ed., (1995). Vývoj osídlenia Slovenska. *Geographia Slovaca*, roč. 9. Bratislava: Geografický ústav SAV, 1995. 80 s.

Názov publikácie: Geografia sídiel – vybrané kapitoly, cvičenia

Autori: Gabriela Repaská, Petr Chalupa

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Edícia Prírodovedec č. 916

Schválené: Edičnou komisiou FPVal UKF v Nitre dňa 20. 3. 2026

Formát: A4

Rok vydania: 2026

Miesto vydania: Nitra

Počet strán: 125

ISBN 978-80-558-2377-5

